

DEN TYSKE
KAMERALVIDENSKABS
OPSTAAEN

I DET 17. AARHUNDREDE

AF

AXEL NIELSEN

D. KGL. DANSKE VIDENSK. SELSK. SKRIFTER, 7. RÆKKE, HISTORISK OG FILOSOFISK AFD. II. 2

—◆◆◆◆◆—
KØBENHAVN

HOVEDKOMMISSIONÆR: ANDR. FRED. HØST & SØN, KGL. HOF-BOGHANDEL

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1911

Indledning.

Det vilde være lidet frugtbringende at indlede dette Arbejde med en Undersøgelse af, hvem der med Rette kan siges at have grundlagt Nationaløkonomien som Videnskab. Mangt et Sted kaldes vedblivende Adam Smith den økonomiske Videnskabs Fader, andet Steds er det François Quesnay, som faar dette Hædersnavn tildelt, atter andre har villet vindicere det for Antonio Serra, og saa fremdeles; alt efter ens eget Grundsyn paa Videnskaben, maaske ogsaa efter ens egen Nationalitet, har man i den paagældende Forfatters Skrifter villet se den økonomiske Videnskab træde frem for første Gang. At tage Stilling til disse forskellige Anskuelser er overflødig, saa vist som Nationaløkonomiens Historie ikke blot er denne Videnskabs Historie, men ogsaa Historien om den økonomiske Videnskabs Dannelse og Tilblivelse; derfor maa den give sig af med økonomiske Teorier overhovedet, selvom de ikke fremtræder som Led af et videnskabeligt System. Ogsaa de første famlende Forsøg, Menneskene har gjort paa at forstaa økonomiske Fænomener, har Krav paa Interesse for Nationaløkonomiens Historie, og det er saa langt fra, at en saadan Udvidelse af Nationaløkonomiens Historie vil virke nedbrydende paa selve Videnskaben, at den langt mere vil berige den.

Betød derfor dette Navn, Nationaløkonomiens Fader, efter vor Formening i Virkeligheden noget, vilde det her have været vor Opgave at tillægge Aristoteles det. Det er ganske vist ikke her vort Formaal at paavise den Rolle, Aristoteles Aarhundreder igennem har haft for økonomisk Tænkning; vort Emne er snævrere, nemlig at paavise den Indflydelse, romerske og græske Forfattere, men først og fremmest Aristoteles, har øvet paa den tyske Kameralvidenskabs Opstaaen.

Dette er et Emne, som hidtil ikke har været behandlet indenfor Nationaløkonomiens Historie, og det af let forstaaelige Grunde. Man har i Merkantilisterne — og for Tysklands Vedkommende Kameralisterne — stadig set Folk, hvis hele Stræben gik ud paa at løse Øjeblikkets Spørgsmaal, og som derfor ikke saa ud over de store Vidder; Tiden selv dikterede dem de Spørgsmaal, hvormed de beskæftigede sig, og de søgte Løsningen af dem, ikke ud fra en Helhedsopfattelse eller teoretiske Synspunkter, men, teoretisk set, i Blinde. Derfor er Merkantilisterne efter den almindelige Opfattelse ikke Videnskabsmænd, idet de, som Oncken udtrykker det¹,

¹ Aug. Oncken: Geschichte der Nationalökonomie. T. 1. Lpz. 1902. S. 4.

ikke „eine mit vollem Bewusstsein aus der Aufgabe der Lehre abgeleitete Forschungsmethode erkennen“, og derfor bliver for ham selv François Quesnay den første videnskabelige Nationaløkonom. Han overser, som saa mange andre, Betydningen af Humanismen og den Indflydelse, den har øvet paa Statslæren og dermed ogsaa paa Nationaløkonomien; derimod tillægger han Reformationen overordentlig Vægt i denne Henseende: „Los von Rom und hinaus in die Ferne! so könnte man den Wahlspruch der damaligen Zeit zusammenfassen“ siger Oncken¹ og ser heri et Udtryk for og en Aarsag til det Gennembrud, som skete i tysk økonomisk Litteratur efter Reformationen. Det turde dog være tvivlsomt, om Reformationen har haft saa stor Betydning i denne Henseende. Ligesaa lidt som Reformationen selv er tænkelig uden Renæssancen og Humanismen, ligesaa lidt kan Reformationen forklare Fremkomsten af en økonomisk Litteratur i de katolske Lande. Dette formaar derimod Humanismen. Det er i dens Ledebaand, en verdslig Statslære kommer frem og i Forbindelse hermed visse økonomiske Teorier, saavist som Staten ogsaa dengang efter den almindelige Opfattelse bl. a. var et Samfund til økonomisk Fuldkommengørelse. Den Rolle, Oncken saaledes tillægger Reformationen indenfor Nationaløkonomiens Historie, medfører nu — med logisk Nødvendighed, kunde man sige — at han indenfor den tyske nationaløkonomiske Litteratur fra det 17. Aarhundrede sonderer mellem en protestantisk og en katolsk Retning; hvori Forskellen mellem disse i Virkeligheden bestaar, faar man ganske vist ikke at vide — for Læseren er der ingen Forskel at opdage — men denne Omstændighed leverer et næsten matematisk nøjagtigt Bevis for, hvor vildledende det er i Reformationen at ville se en Hovedaarsag til Kameralismens Fremkomst. Det røber ogsaa Ukendskab med Reformationens Forløb i Tyskland. Netop i den første Halvdel af det 17. Aarhundrede, da de nationaløkonomiske Skrifter fremkom i større Tal, var Reformationen som bekendt mundet ud i en stivnet Dogmetro, som umulig kunde staa i nogen Aarsagssammenhæng med en frisk og gryende Litteratur, og det er jo som saadan, Oncken opfatter Kameralismen; i Virkeligheden var dog, som vi siden skal se, Besold, Obrecht, Klock, og hvad de tyske nationaløkonomiske Forfattere fra den første Halvdel af det 17. Aarhundrede nu alle hedder, saa dogmetro, saa begrænsede i deres Syn, saa lidet selvstændige i deres Betragtninger, at de tydeligt bærer Vidnesbyrd om at have levet i en Tid, hvor man opfattede Kristendom som Tro paa Biblens Ord, og ikke lagde Vægten paa at leve et indre personligt Liv i Samvær med Gud.

Medens saaledes Oncken lader Humanismens Indflydelse uomtalt, nægter Souchon ligefrem, at en saadan har fundet Sted. „Il est vrai“, siger han², „que certains écrivains du moyen-âge ont été partiellement inspirés par les idées économiques d'Aristote; et les utopistes comme les politiques du 16. siècle, Morus ou Bodin, ont eu certainement Platon pour modèle; mais après ces brèves remarques, il n'y a plus rien à dire sur la survivance directe des écrits des philosophes grecs

¹ Anf. Skr. S. 149.

² Souchon: Les théories économiques dans la Grèce antique. Paris 1898. S. 29—30.

dans notre domaine et à partir du 17. siècle“. Paa lignende Maade affærdiger Cossa dette Spørgsmaal, saa at man vel tør sige, at den almindelige Opfattelse indenfor Nationaløkonomiens Historie for Tiden er, at Humanismen ingen Betydning har haft for Nationaløkonomien.

At man nægter, at der har fundet nogen litterær Paavirkning Sted, hænger sammen med, at man i nyere Tid er kommen bort fra at tale om et Merkantil-system, d. v. s. fra, som Adam Smith, at opfatte Merkantilismen som et „system of commerce“; man taler nu om Merkantilismen, idet man derved vil angive, at der hos de merkantilistiske Forfattere kun er Tale om enkeltstaaende økonomiske Anskuelser og Teorier, derimod ikke om et virkeligt System. Det vilde være ret overflødigt, om man her paaviste, hvorledes denne forandrede Opfattelse har udviklet sig og særlig fæstnet sig i det 19. Aarhundredes sidste Halvdel; det er sket saa ofte,¹ og det maa være nok her at fremhæve, at den forandrede Opfattelse er en Følge af, at man forgæves har ledt efter fælles Anskuelser hos de førfysiokratiske Forfattere og forgæves har søgt at bringe indbyrdes vidt forskellige Forfatters Anskuelser ind under den Enhed, et System vilde være; man har iagttaget, at hos den ene Forfatter spillede maaske en stor Befolkningsmængde Hovedrollen blandt de Midler, han vidste at anbefale til Samfundets fremadskridende økonomiske Udvikling, medens hos en anden Forfatter den udenlandske Handels Flor indtog samme Plads. Hvorledes var det muligt at kalde saadanne to Forfattere Tilhængere af det samme System, der jo fra gammel Tid af, fra Adam Smith selv, havde Ord for at have forvexlet Penge med Kapital? Vel rammede nu Biedermanns ofte citerede Foredrag i 1870 en forsvarlig Pæl gennem den gængse Opfattelse, at det karakteristiske hos Merkantilisterne bestod heri, saa at man nu kun hos ganske uvidenskabelige Forfattere finder Forvexling af Penge med Kapital fremhævet som det karakteristiske Hovedpunkt i Merkantilisternes Lære. Men da Biedermann kun gjorde det af med Læren: Penge = Kapital ved til Gengæld at fremhæve, at Merkantilisterne i Pengene først og fremmest saa Omløbsmidlet, som det gjaldt om at forøge, saa berørtes selve Spørgsmaalet Merkantilsystem eller Merkantilisme i og for sig ikke af Biedermanns Undersøgelse. Vanskeligheden ved at forene vidt forskellige Forfattere under én Hat blev dog for iøjnefaldende, og man skelner derfor i Nutiden gerne mellem ældre og yngre Merkantilister, idet man sondrer dem efter deres forskellige Anskuelser, derimod ikke efter den Metode, de har anvendt; men en saadan Inddeling synes ret vilkaarlig, saalænge man ikke har faaet præciseret, hvad der er Kærnen i Merkantilismen, og Sondringen mellem ældre og yngre Merkantilister hviler da ogsaa paa et rent Skøn over, hvilken Rolle visse bestemte Anskuelser, som f. Ex. Handelsbalancens Betydning for et Land, spiller for den paagældende Forfatter. Med andre Ord, fra hos Adam Smith at betegne Tilhænger af et bestemt System betegner en Merkantilist indenfor Nationaløkonomiens Litteraturhistorie nu en Forfatter fra den førfysiokratiske eller fra den efter-skolastiske Tid.

¹ Se f. Ex. R. v. Erdberg-Krczenciewski: Johann Joachim Becher. Halle a. S. 1896. (Diss.), S. 1 ff.

Det er karakteristisk for det Standpunkt, hvortil man i Nutiden er naaet med Hensyn til Opfattelsen af Merkantilismen, at Leser i sin Artikel om Merkantilsystemet i Handwörterbuch der Staatswissenschaften (3. Aufl.) karakteriserer Merkantilismen ved at fremdrage ikke mindre end 10 „eigentümliche Sätze, die der Merkantilismus allmählich entwickelte“; disse 10 Punkter vil man imidlertid efter Behag kunne forøge eller formindske, eftersom man betragter en Læresætning som Konsekvens af en anden eller ej; Leser selv har ogsaa tidligere slaaet sig til Ro med 6 „Sätze“¹.

Denne fuldstændige Given-op overfor Hovedpunktet i Merkantilismen og dermed Merkantilsystemets Forandring til Merkantilisme slet og ret betinger den Opfattelse, man har af Spørgsmaalet om, hvorledes det 17. og 18. Aarhundredes økonomiske Anskuelse er opstaaet. Leser siger saaledes i sin nævnte Artikel: „Da die Ansichten nicht von einzelnen Schriftstellern herrühren, so können sie nur unmittelbar aus dem Volksbewusstsein hervorgegangen sein. Und diesen Ursprung verrät auch ihr Inhalt. Denn sie bestehen aus solchen Sätzen, die sich bei der Beschäftigung mit den betreffenden Problemen als die nächstliegende Antwort aufdrängen, und sie entbehren der Schärfe und genauen Fassung wissenschaftlicher Wahrheiten, die auch Schlussfolgerungen zulassen und in jeder Anwendung richtig bleiben sollen“. Jeg citerer ikke her Leser for at paapege, at han bliver Beviset skyldig for, at „die Ansichten nicht von einzelnen Schriftstellern herrühren“, uagtet hans Opfattelse paa dette Punkt staar i afgjort Modstrid med den Anskuelse, som vil blive udviklet og bevist i dette Arbejde, men fordi han gennem disse Ord gør sig til Talsmand for den almindelig udbredte Opfattelse, at man under Merkantilisme maa forstaa en Samling ensartede Anskuelse, ensartede, forsaavidt som de alle hver paa sin Vis havde det samme Formaal, at forøge Statens Magt. Efterhaanden fastsloges disse Anskuelse og ophøjedes til Dogmer, Læresætninger. Man saa det lille Holland blomstre ved sin store Handel, man stod i Overgangstiden mellem Natural- og Pengeøkonomien, o. s. fr., kort sagt, alt det nye, som brød frem over Europa med Metalstrømmen fra Amerika, omformede hele det økonomiske Liv og maatte drage opmærksomme Iagttageres Øjne hen paa økonomiske Problemer. Gennem Syslen med Løsningen af praktiske Spørgsmaal vedrørende Statens økonomiske Politik er det, at „Merkantilisterne“ kommer frem og faar Lejlighed til at gøre Iagttagelser, som saa siden hen delvis gaar i Arv til Nationaløkonomien, da denne kommer frem som Videnskab. Disse ret tilfældige, i hvert Fald usystematisk drevne Iagttagelser danner saaledes Indledningen til en Videnskab; derfor bliver Quesnay, eller, om man vil, Adam Smith Videnskabens Fader.

Den Omstændighed, at Leser, som nævnt, mener at kunne sammenfatte Merkantilismens Indhold i nogle „eigentümliche Sätze“, eller, som han ogsaa udtrykker sig, i „eine Anzahl theoretischer Grundanschauungen“,² har nu forledt Hjalmar Schacht³ til hos Leser at se et Forsøg paa at genoprejsse det gamle Merkantilsystem.

¹ I sin Udg. af William Stafford's Drei Gespräche etc. Lpz. 1895. S. XV.

² I sin anf. Udg. af Stafford's Drei Gespräche. Anf. Sted.

³ Der theoretische Gehalt des englischen Merkantilismus. Berl. 1900. (Diss.) S. 9 ff.

Dette beror dog paa et fuldstændigt Fejlsyn. Naar Leser, og med ham saa mange andre Forfattere, i Merkantilismen ser et af Tidens Krav udsprunget Konglomerat af økonomiske Forholdsregler, og i denne Forbindelse taler om Teorier eller „theoretische Grundanschauungen“, tænkes der ved Teori kun paa bevist Hypotese, d. v. s. en gennem Erfaringen vundet Læresætning. At tale om Teorier i Merkantilismen i denne Betydning vil sikkert ikke selv den ivrigste Modstander af Merkantilsystemet give Afkald paa. En ganske anden Betydning har derimod Ordet Teori, naar det bruges i Modsætning til Praxis. Vil man tale om et Merkantilsystem, saa opfatter man Ordet Teori som Tankebestemmelse; da bliver Teorier Konsekvenserne af en Deduktion, og det er klart, at Teorier i denne Betydning og et videnskabeligt System nødvendigvis hører sammen; men saaledes er Ordet ej heller brugt af Leser. Selv den mest overfladiske Gennemgang af dennes saakaldte Teorier viser, at der her er Tale om fastslaaede Erfaringer.

Men ser Schacht saaledes fejl, naar Talen er om Lesers Behandling af Merkantilismen, gælder noget andet, naar han omtaler det Forsøg, v. Erdberg-Krczeniewski i sin Bog om Johann Joachim Becher har gjort paa at genrejse Merkantilsystemet. v. Erdberg mener, at Forøgelsen af Pengemængden i et Land var Centralpunktet i Merkantilismen, og at alle de Læresætninger, som iøvrigt opstilledes af Merkantilisterne, i sidste Instans tager Sigte herpaa; af den Grund kan man med Rette, mener han, tale om et Merkantilsystem. Derfor siger han: „Es liegt tatsächlich ein System vor, d. h. eine Reihe von Sätzen, die, einer den anderen bedingend, auf ein letztes zu erreichendes Ziel hinweisen. Ob alle Schriftsteller und praktischen Volkswirte mit gleicher Energie für alle diese Sätze eingetreten sind, ist für das System ganz irrelevant“¹. Imidlertid er det Materiale, v. Erdberg bygger sin Anskuelse paa, alt for ringe; kan man i en Bog som hans, der er en Monografi over Becher, virkelig naa til en vel underbygget Opfattelse af Merkantilismen overhovedet? Dette Punkt er dog underordnet; det er en Skavank, som klæber ved de fleste Monografier, idet der i saadanne Arbejders Natur ligger en Fare for en mindre rigtig Værdsættelse af den, hvorum Bogen skrives, og dermed ogsaa af det hele Tidsrum. Vigtigere er det, at Forf. fuldstændig misforstaar den Opgave, han selv stiller sig, at ville genrejse Merkantilsystemet, vel i den gamle Adam Smith'ske Betydning. Det System, han bygger op, er ikke et System indenfor den teoretiske Nationaløkonomi, men indenfor Nationaløkonomiens Politik, eller, for at bruge de Ord, som vi nys havde Lejlighed til at fastslaa, det bliver et System af vundne Erfaringssætninger. Solen i v. Erdbergs Solsystem er den politiske Sætning, at en Stat bør søge at tilegne sig den størst mulige Mængde omløbende Penge; hvorfor, hvilken teoretisk Betragtning, hvilken Opfattelse af Penge o. s. fr. der ligger bag, faar man intet at vide om. Naar v. Erdberg nu mener, at alle Merkantilisternes Læresætninger om en stor Befolknings Gavnlighed, om Fordelagtigheden ved Industriens Blomstring o. s. v. som Endemaal har en Forøgelse af den omløbende Pengemængde, vil det ses, at det hele, v. Erdberg har opnaaet, er at

¹ Anf. Skr. S. 11.

have faaet Lesers 10 Sætninger reducerede til en eneste, hvori han nu finder Merkantilismens Kærne. Et teoretisk System har v. Erdberg ikke faaet ud af sit Arbejde, og hans „System“ er saare langt fra Adam Smith's „system of commerce“, thi aabenbart saa Adam Smith, efter sin Kritik at dømme, i Merkantilismen et teoretisk System; han er ikke i sin Kritik standset ved de praktiske Udslag, Merkantilismen gav, men han diskuterer f. Ex. ogsaa Merkantilisternes Pengeteori, ganske vist ud fra delvis urigtige Forudsætninger. Og det er klart, at skal man kunne tale om et Merkantilsystem, maa man derved tænke paa en systematisk Lærebygning; at ville systematisere de Udslag, denne gav sig, er fornuftstridigt, thi det staar da enhver frit at opstille et vilkaarligt Punkt som det centrale — v. Erdbergs „System“ er saaledes blot en naturlig Følge af, at man i Nutiden ganske er kommen bort fra at ville søge nogen egentlig Teori bag Merkantilismen.

Den Skæbne, Opfattelsen af Merkantilismen saaledes er undergaaet, er ogsaa den særlig tyske Merkantilisme, Kameralismen, bleven Genstand for. Saavidt vides, har man intet Steds forsøgt klart at præcisere, hvori Forskellen mellem Kameralismen i Tyskland og Merkantilismen i andre Lande egentlig bestod. Da vor Opgave netop er at give et Bidrag til Forstaaelsen af Kameralismen, skal vi her nøjes med kort at gengive den almindelig herskende Opfattelse. Denne gaar ud paa, at Kameralvidenskaben var „eine rein praktische Beamtendisziplin“, som Oncken udtrykker det.¹ Kameralismens seneste Historieskriver, Albion W. Small, hvis Arbejde dog mere har til Hensigt at delagtiggøre den engelsktalende Verden i de Resultater, Kameralismen naaede til, end just at give en kritisk Fremstilling og Vurdering af selve Bevægelsen, fortæller det samme i følgende Ord: „Cameratism was a technique and a theory of administering a peculiar type of state in a society constructed out of peculiar types of purposes . . . . It was primarily a theory and a technique of government“.² Det var ogsaa det samme Synspunkt, som gjorde sig gældende, da man oprettede de første Professorater i dette Fag i sin Tid i Halle a. S. og Frankfurt a. d. Oder. At opfatte Kameralismen i Modsætning til Merkantilismen som en Videnskab for Embedsmænd, er kun at fæste sin Opmærksomhed paa noget rent ydre; indre Forskelligheder fremkommer ikke herved. Og dog har vi paa en Maade i den forskellige Stilling, Nationaløkonomien i det 18. Aarhundrede indtog i de forskellige Lande, faaet fat i det, som efter den almindelige Opfattelse ogsaa i selve Læren var Hovedforskellen mellem Merkantilismen og Kameralismen. Den gængse Fremhævelse af Modsætningen mellem Kameralismen og Merkantilismen og af Kameralvidenskabens Karakter af en Videnskab for administrative Embedsmænd udtrykker, at Kammeret og Hensynet til dette var det vigtigste Punkt i Læren. Lexis fremhæver saaledes i sin Artikel om Kameralvidenskaben i Handwörterbuch der Staatswissenschaften (2. Aufl.), at det var gennem Hensynet til Fyrstens Kammer, man kom ind paa at afhandle Landbrug, Bjærgværksdrift og andre Næringsveje.³

¹ Anf. Skr. S. 227.

² Albion W. Small: The cameralists. Chicago 1909. S. 3.

³ Lign. Anskuelse hos Small: Anf. Skr. S. 591.

Selvom man nu ikke mere finder Kameralisterne fremstillet som Folk, der var Fyrstetjenere i første Række og i alt, hvad de foretog sig, udelukkende tænkte paa en Berigelse af Fyrstens Kasse, er det dog efter den almindelige Opfattelse Administrationen af denne, hele Kameralvidenskaben skylder sin Fremkomst. Ogsaa den Omstændighed, at en enevældig Fyrste forholdsvis tidlig tænkte paa at indføre de kameralistiske Discipliner som Lærefag paa Universiteterne, falder jo forsaavidt godt i Traad med, at Kameralismen fortrinsvis havde Fyrstens Interesser for Øje. At Finansvidenskaben skal være grundlagt i Tyskland, som siden skal ses, stemmer godt overens med denne Anskuelse. Til Forsvar herfor vil man ogsaa kunne føre talrige Udtalelser af Forfattere fra det 18. Aarhundrede i Marken. Exempelvis tager Zincke Ordet „Kameralwissenschaft“ i to Betydninger, snart omfattende hvad vi nu vilde kalde Finansvidenskaben, snart tillige omfattende baade de økonomiske Videnskaber og „Polizeywissenschaft“, saa at altsaa disse sidste paa en Maade reduceres til kun at blive Hjælpevidenskaber for den første. — Ogsaa de givne Forhold i Tyskland taler for en saadan Opfattelse. Hvor andre Landes merkantilistiske Forfattere havde Landet og Nationen at regne med og arbejde for, der maatte man i Tyskland regne med Smaastaterne. Ganske vist var der en vaagnende Bevidsthed om, hvad den tyske Nation var og betød, men skulde der ske praktisk Reformarbejde, maatte det ske gennem Enkeltstaterne. Det gamle tysk-romerske Kejserdømmes Betydning svandt Dag for Dag, og Hovedvægten kom til at ligge i Enkeltstaterne, der som bekendt ofte var minimale. Her kom Fyrsten derfor til at staa i et ganske anderledes patriarkalsk Forhold til sine Undersaatter, end Tilfældet var i en stor Stat; i en saadan kunde der blive Plads for „Staten“, i de tyske Smaastater maatte Fyrsten og „Staten“ falde sammen, og det er et Spørgsmaal af ikke ringe Interesse for Bedømmelsen af Kameralismen, om Hensynet til Fyrsten og Fyrstens Kasse hos kameralistiske Forfattere i Virkeligheden ikke blot er en tysk Omskrivning af merkantilistiske Forfatteres Hensyntagen til „Staten“. Og var det mon ikke de mange tyske Stater, som gjorde, at Merkantilismen her udviklede sig til en Videnskab for Embedsmænd? Hvor Frankrig med sin stærke Centralisation af Statsstyret kunde nøjes med én Colbert, som kunde angive Retningen i Statens økonomiske Politik, der maatte Tyskland med sine mange Stater have mange.

Der er saaledes Spørgsmaal nok, som rejser sig, og som den almindelige Karakteristik af Kameralismen lader ubesvaret. Og flere kommer til, naar vi yderligere spørger om Forholdet mellem Kameralisterne og deres Forløbere. Thi som bekendt gøres der her sædvanlig en Sondring. Ved Kameralisterne tænker man i Almindelighed kun paa de Forfattere, som i det 18. Aarhundrede selv kaldte sig saaledes, medens det 17. Aarhundredes Forfattere, for hvem dette Navn siges at være ukendt, regnes til Forløberne for Kameralismen. Dog er Terminologien ikke paa dette Punkt fast, som en naturlig Følge af den ringe Interesse, der sædvanlig haves for disse Studier. Man kan saaledes ogsaa finde det 17. Aarhundredes Forfattere kaldt Kameralister, dog med Tilføjelse af, at de ikke selv kaldte sig saaledes.

Men er *det* hele Forskellen mellem Kameralisterne og deres Forløbere, at de første selv kaldte sig saaledes, de sidste derimod ikke? Efter de almindelige Fremstillinger synes det virkelig at være saa; hvorledes Udviklingen er gaaet for sig, om det 18. Aarhundredes Forfattere umiddelbart bygger paa det 17. Aarhundredes og fortsætter deres Arbejde efter den samme Metode, om Sondringen mellem Kameralisterne og deres Forløbere svarer til Forskellen mellem yngre og ældre Merkantilister, o. s. fr., kort sagt, en Mængde Spørgsmaal angaaende Kameralismens egen Udviklingsgang, ligger lige saa ubesvaret hen, som Spørgsmaalet om Forholdet mellem Kameralisme og Merkantilisme.

Det er saaledes ret vage Udtalelser, vi maa nøjes med, naar vi søger at finde en Karakteristik af Merkantilismen og Kameralismen i vor samtidige Litteratur. Dette Arbejde gør ikke Fordring paa at afhjælpe denne Mangel, men kun paa at give et Bidrag til Forstaaelsen af Kameralismens Forhistorie og dermed af Forskellen mellem Kameralisterne og deres Forløbere.

Først og fremmest vil vi derfor have at undersøge, om den almindelige Opfattelse af Kameralismen som en rent praktisk Bevægelse er rigtig. Der gives Tider, hvor det er Handling, som kræves, til Teoretiseringen bliver der ikke Tid; som Lamartine udtrykker det: *Il faut se séparer, pour penser, de la foule, et s'y confondre, pour agir.* Men bag denne Handlen ligger der dog en ganske bestemt Opfattelse af, hvordan Udviklingen gaar for sig, og i hvilke Retninger det økonomiske Liv derfor bør ledes. Denne Teori, kan man kalde det, gælder det om at faa fat i til Forstaaelse af Tiden selv. At studere økonomisk Historie uden at undersøge Tidens økonomiske Teorier bringer os ikke videre; i den økonomiske Historie, i selve de nøgne Fakta, formaar vi ikke at se andet og mere, end vi alt ved i Forvejen, naar vi ikke gennem Kendskab til Tidens Teorier søger at tilegne os dens Syn. Og teoriløse Tider gives overhovedet ikke.

Naar nu i det følgende Kameralismens Teori søges opbygget, skal dermed ikke siges, at Kameralismen var Teori; men lige saa urigtigt, som dette vilde være, er det i Nutiden i Kameralismen at ville se en blot og bar praktisk Bevægelse. I Virkeligheden er der i saadanne Tilfælde aldrig Tale om et enten—eller, men om et baade—og, kun at snart den ene Retning kan have Overvægten over den anden, snart omvendt. Ligesom enhver „teoretisk“ Bevægelse, eller, om man vil, ethvert Tankeexperiment, vil stræbe efter at omsætte sig i praktisk Handling — man tænke blot paa Fysiokraterne — saaledes vil ogsaa enhver „praktisk“ Bevægelse snart søge at finde et teoretisk Grundlag, om den ikke allerede i Forvejen har dette, thi det er ved det, at den skal formaa at overbevise andre. Ogsaa den „praktiske“ Bevægelse, Kameralismen, maa have haft sin bestemte Samfundsopfattelse at arbejde efter, sin Teori om økonomiske Forhold at bygge paa. Det er denne Teori — ganske vist kun ringe udviklet, men dog indeholdende visse grundlæggende Anskuelser —, som vi skal søge at fremstille. I selve Ordene „praktisk Bevægelse“ kan man med Rette kun lægge det ind, at der intet skete for Teoriens Udvikling, ikke at Teori som Grundlag manglede.

Den moderne Statslæres Fremtrængen.

I. Humanismens Betydning.

Sammenligner man Reformatorenes Skrifter — og det er de væsentlige Kilder til Opfattelsen af det 16. Aarhundredes økonomiske Anskuelse — med tyske økonomiske Værker fra det 17. Aarhundrede, vil den store Forskellighed, som er imellem dem, strax springe i Øjnene. En Jævnførelse af, hvad disse to Klasser Forfattere har at sige om et enkelt Spørgsmaal, f. Ex. om Handelen, vil belyse dette. Reformatorerne betragter denne ud fra et kristeligt Synspunkt. Ud fra Ordet: I dit Ansigt Sved skal du æde dit Brød, kommer saaledes Luther til det Resultat, at Handelen kun da kan siges at være berettiget, naar Købmanden i Salgsprisen blot faar Dækning for sine direkte Udgifter, „dass seine Kosten bezahlt, seine Mühe, Arbeit und Gefahr belohnt werde“, medens en Gevinst derudover er utilstedelig, hvorfor han fordrer, at Øvrigheden skal sætte Taxter paa Købmandsvarer, saa at denne Retfærdighedens Fordring sker Fyldest. Den Opgave, som tilfaldt Øvrigheden paa det økonomiske Omraade, svarede ganske til den, som tilfaldt den paa det kirkelige, at vaage over Iagttagelsen af „die eusserliche Zucht“, som Melancthon udtrykker det. Men et godt Aarhundrede senere bliver dette Forlangende om Statens Indgriben først stillet i anden eller tredie Række; nu er det Statens Hovedopgave at udvikle Handelen til den højeste Blomstring. Medens hos Reformatorerne Købmanden kun taaltes i Staten som et nødvendigt Onde, er han hos det 17. Aarhundredes Forfattere bleven Statens sande Velgører, han er saa at sige den, i hvis Hænder Statens fortsatte økonomiske Trivsel ligger. Taler man ogsaa i det 17. Aarhundrede om at sætte Taxter paa Købmandsvarer, baseres et saadant Forlangende ikke paa det Synspunkt, at Staten skal drage Omsorg for Undersaaternes Sjælefred, som den katolske Kirke havde anlagt; ej heller paa det, som Reformatorerne havde gjort gældende, at Øvrigheden havde at vaage over, at der ikke skete noget i Samfundet i Modstrid med Biblens klare Ord, men det baseres paa den Betragtning, at Statens og dermed hele Samfundets Interesser kunde skades af en misforstaaet Egeninteresse hos Købmanden, naar denne mente, at hans Interesse ikke faldt sammen med Almeninteressen. Og var det i det 16. Aarhundrede Reformatorerne, altsaa Teologerne, som beskæftigede sig med dette og lignende økonomiske Spørgsmaal, er det i det 17. Aarhundrede en ganske anden Klasse Lærde, hvem disse Spørgsmaal drager, de Statslærde eller, som de kaldes, *politici*.

Det var den verdslige Statslæres Fremkomst og Udformning, som i Mellemtiden havde fundet Sted, der blev Aarsag til det forandrede Syn paa økonomiske Fænomener og Statens Stilling til dem. Det var Humanismen, som lærte Datiden, at Staten ikke var et af Gud indstiftet Samfund til hans Riges Forherligelse, men en Naturdannelse, d. v. s., Staten var dannet i Følge Love, der af Gud var nedlagt

i Mennesket til dets egen Hjælp. Nogen Forskellighed i Opfattelsen heraf var der hos de forskellige Forfattere, men det fælles og det centrale hos alle dem, som dannede Forløberne for Naturretten, var, at Staten var udsprunget af Menneskets egen Natur til bedre Opnaaelse af dets Fornødenheder, deriblandt ogsaa de materielle, ja, fortrinsvis de materielle Fornødenheder, saavist som disse var de mest primitive og derfor ogsaa maatte springe først og stærkest i Øjnene. Det var ad denne Vej, man kom ind paa økonomiske Problemer. — Vor Opgave er det nu ikke her at undersøge Humanismens Indflydelse paa Statslærens Dannelse overhovedet, men kun paa de økonomiske Teorier, som kom frem samtidig med den, og som dannede Begyndelsen til Kameralismen i Tyskland.

Hvad man lærte at kende gennem Humanismen, var saavel den græske som den romerske Oldtids Forfattere. Dermed skal ikke være sagt, at ikke ogsaa Midalderen havde kendt disse. Skolastiken havde endog haft et meget indgaaende Kendskab til dem, særlig ogsaa til Aristoteles — det var jo ham, som fremfor andre blev Skolastikens Filosof. Som bekendt hvilede Skolastiken paa Overbevisningen om en fuldstændig Overensstemmelse mellem Filosofi og Teologi; hvad der stod i Biblen, skulde det ogsaa være muligt at bevise ad rent filosofisk Vej. Men under Forsøgene paa at bringe Overensstemmelse mellem Biblens Ord og de klassiske Filosoffers Anskuelse kom man ofte til at gøre Vold paa disse sidste, og Umuligheden ved disse Forsøg blev saa iøjnefaldende, at man i Skolastikens sidste Levetid nødtes til at anerkende „den dobbelte Sandhed“. Ogsaa Aristoteles' Politik kendte Skolastikerne, men dette Værk har ganske naturligt kun formaaet at paavirke faa af dem; det var i første Række Aristoteles' Logik og Metafysik, Skolastiken dyrkede, det var disse Skrifter, som først og fremmest maatte have Interesse for Teologien ved Løsningen af de Spørgsmaal, denne rejste, som f. Ex. Spørgsmaalet om Guds Erkendelse. Kommenteredes ogsaa Aristoteles' Politik, skete dette, set med vore Øjne, ret uforstaaende; hos nogle Skolastikere og samtidige Forfattere gik dog enkelte aristoteliske Tanker om økonomiske Emner igen i temmelig uforfalsket Skikkelse, og disse Forfattere er det, Nutidens Nationaløkonomer mindes, Thomas Aquin, Nicolaus Oresmius og andre. Men det var kun enkelte Tanker, de formaaede at gøre til deres egne; Grundsynet paa Staten blev hos dem alle vidt forskelligt fra Aristoteles', saa at man vel forstaaer, at en senere Tids Forfattere kunde sige om dette skolastiske Tidsrum, at det ikke forstod Aristoteles. Et enkelt, vigtigt Punkt vil belyse dette. Vi vælger Skolastikens Fyrste, Thomas Aquin, i hvis Skrifter der jo findes mange gode Bemærkninger om økonomiske Emner. Fra Aristoteles tager han saaledes den Lære i Arv, at Endemaalet for den enkelte og for Staten falder sammen, men i Modsætning til Aristoteles præciserer han Nødvendigheden af Endemalets Enhed. Hvad kan da Endemaalet for Mennesket være andet end Gud, som har skabt alt? Derfor bliver Gud ogsaa Maalet for Staten, eller rettere, Staten bliver kun et Middel til at føre Mennesket mod dets naturlige Maal, Gud. Ud fra dette Synspunkt maatte ganske naturligt de økonomiske Be-

tragtninger, som fandtes hos Aristoteles, interessere Skolastikerne mindre, — om en videre Udarbejdelse af dem var der ikke Tale¹.

Gennem Nominalismen havde man som nævnt brudt med den skolastiske Opfattelse af den verdslig-filosofiske Sandheds Overensstemmelse med den religiøse, men først gennem Renæssancen og Humanismen arbejdede denne Sondring sig stærkere frem, saa at man fra det 16. Aarhundrede kan begynde at tale om en verdslig Kultur. Det blev Plato og hans Skrifter, der blev Bannermærket for denne nye Retning, i Modsætning til Aristoteles, der opfattedes som Skolastikens Filosof. Vi ser ogsaa tydelige Vidnesbyrd herom indenfor Statsvidenskaberne, som f. Ex. Thomas Morus' Værk Utopia, der helt og ganske støtter sig paa Plato. Men det er klart, at dér, hvor det i første Række gælder om at finde fast Grund under Fødderne for at udføre praktisk Arbejde, maa Aristoteles' Politik afgive en ganske anden Basis end Plato's Tankeexperiment. Klart og tydeligt kom dette frem i Tyskland. Og faktisk blev det en ganske ny Bog, man gjorde Bekendtskab med, da man nu lærte Aristoteles' Politik at kende. Med Rette fremhæver Oncken², at Aristoteles' Politik kun rigtig kan forstaas af en Tid, som gennem Historien har vundet vidt Udblik og dog forstaar at uddrage Kærnen af sine mangeartede Erfaringer. Indledningen til en saadan virkelig Forstaaelse gav Humanismen, som netop vakte den historiske Sans, idet den fremmede Kendskabet til langt borteliggende Tider.

II. Jean Bodins Skrifter.

Tydeligt træder dette frem hos Jean Bodin, der øvede en overordentlig stor Indflydelse i Tyskland. Macchiavellis Indflydelse var derimod kun ringe; delvis kom dette af, at hans Virken faldt længe, forinden Sindene i Tyskland var opladt for at modtage en verdslig Statslære, men ogsaa den Frigørelse af Politik fra Etik, som kom til Orde hos Macchiavelli, virkede frastødende. Bodin derimod virkede i Tyskland ikke blot ved de Tanker og Resultater, som var nedlagt i hans Bøger, men ogsaa ved den Metode, han mente maatte følges ved Studiet af Politik; der er derfor al mulig Anledning til her at gaa ind paa hans Virken.

Det mest kendte af Jean Bodins Værker er hans Bog: *Les six livres de la*

¹ Dog er det ikke saaledes, at Skolastikerne overhovedet nægter Betydningen af økonomiske Goder; selv til den kontemplative Livsførelse er en vis Mængde af disse nødvendige. Men Staten faar ikke tildelt som Opgave at sørge for Indbyggernes økonomiske Fremgang; det er, som kunde denne blive for stærk og vende Folks Tanker fra det hinsidige. Behandlingen af dette Spørgsmaal hos Thomas Aquin er saaledes karakteristisk. Han fremhæver, i god Overensstemmelse med Aristoteles, at vel skal der være et vist Kvantum *divitiæ artificiales* (*De regimine principum*. Lugd. Batav. 1630. I. II, c. 7), men Fyrsten maa fortrinsvis bære Omsorg for, at *divitiæ naturales* er til Stede i Overflod (I. II, c. 5). Ud over disse almindelige Udtalelser om Fødemidlernes Nødvendighed i Staten findes intet om Statens økonomiske Politik; kun overfor Fattige kræver han en Forsorg fra Statens, *o*: Fyrstens, Side, men begrundet den i Næstekærligheden, fordi Fyrsten over Guds Gerning her paa Jorden (I. II, c. 15). — Som bekendt er dette Værk dog kun delvis af Thomas Aquin.

² Die Staatslehre des Aristoteles. I. Hälfte. Lpz. 1870. S. 74.

république¹; mindre kendt er derimod hans Værk: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*², der udkom 1566, 10 Aar før „De la république“. De Forskningsprinciper for Studiet af Politik, han giver Anvisning paa i sin første Bog, anvender han i „De la république“. Det var denne sidste Bog, som fortrinsvis kom til at øve Indflydelse i Tyskland, og de Forfattere, som paavirkedes, fulgte ogsaa Bodin i den anvendte Metode; men ofte skete dette sikkert, uden at Forfatterne selv var klare over Metoden, ja, som oftest blev deres Værker blot og bar Efterligning af „De la république“. Ikke desto mindre kan vi her ikke forbigaa Bodins Værk om Metoden.

Medens Thomas Aquin og Skolastikerne havde søgt og udfundet de Opgaver, som tilfaldt Staten, i den kristne Religion, angiver Jean Bodin en ganske anden Vej til at faa Spørgsmaalet om Statens naturlige Opgaver besvaret. Ikke saaledes, at han bryder med den kristne Lære; han angiver blot en ny Metode til at udfinde, hvad Gud har villet, da han gav Mennesket Evnen til at danne Stater. Thi, siger Bodin, Gud har skabt Verden og alt, hvad deri findes, altsaa ogsaa Mennesket, og han har givet de Love, hvorefter Verden udvikler sig og skrider frem. Ogsaa i Mennesket har Gud nedlagt visse Grundprinciper for Livets Udvikling, som Principet om godt og ondt o. lign., og herigennem er det nu, at Bodin ledes ind paa en Naturret, *jus universum*. Bodin mener ikke, at Gud vedblivende indvirker paa Menneskets Handlinger; var dette Tilfældet, vilde ogsaa dets slette Gerninger være undskyldelige, og han anerkender saaledes Principet om Viljens Frihed. Man ser i dette, at han søger Principerne for Livet hos Mennesket selv, et tydeligt Vidnesbyrd om den Tid, hvori han levede, Renæssancen, der, som man gerne udtrykker det, opdagede Mennesket. Men Bodin angiver ogsaa Metoden til at komme paa Spor efter og udfinde disse Principer, nemlig gennem Historien, som jo netop er Beretningen om Menneskets Handlinger. Principerne selv, Politiken — dette Ord taget i den gamle aristoteliske Betydning som hele Læren om Menneskenes Samliv i Stater — bliver derfor en omfattende verdslig Videnskab og dermed ogsaa den allervigtigste af disse. Nu viser Historien ikke blot, hvorledes Staten vokser ud af de Principer, Gud har nedlagt i Mennesket, den viser os selve Principerne og dermed ogsaa, hvilke Formaal Staten naturnødvendig maa have, og hvorledes disse Maal naas. Ved en historisk-filosofisk Metode, gennem en filosofisk Sammenligning af de Udslag, Menneskenes Samliv i Staten har givet sig, vil Bodin med andre Ord søge at udfinde Naturlovene herfor. Paa lignende Vis vil Bodin ud af de enkelte Landes og de forskellige Tidens Statsforfatninger uddrage en almindelig Statsret, eller som der almindelig sagdes, en Naturret. Denne, og dermed hele Retsvidenskaben, maa naturlig blive Politiken underordnet. — Bodin overtager fra Oldtidens Forfattere Teorierne om Klimaets Indflydelse og Racernes Forskellig-

¹ Her benyttes Udg. fra Paris 1579.

² Den benyttede Udg. er fra Paris 1572. Desuden er i det følgende undertiden benyttet Baudrillart: *J. Bodin et son temps*. Paris 1853, E. Fournol: *Bodin, prédécesseur de Montesquieu*. Paris 1896, og Fritz Renz: *Jean Bodin. Ein Beitrag z. Gesch. d. hist. Methode im 16. Jahrh.* Gotha 1905 (Diss. Lpz.).

hed, og han kommer derfor ikke til at tro paa, at der findes en almengyldig, absolut bedste Statsforfatning, ej heller, at der gives absolut virkende Midler til at hidføre visse Resultater el. lign. Med andre Ord, man kommer gennem den historisk-filosofiske Metode paa Spor ikke blot efter almengyldige Naturprinciper, men ogsaa efter saadanne, hvis Virkeraade er mere begrændset. Dels lærer man, at Mennesket fra Naturens Haand er et Væsen, som maa leve i Samfund med andre, dels lærer man, under Hensyntagen til de ovennævnte to Teorier, hvad der for et bestemt Folk f. Ex. er den bedste Statsforfatning, hvad der kan gøres for at naa et bestemt Maal, hvilke Veje der er forsøgt, hvilke Midler der er slaaet fejl, o. s. v. Politiken bliver saaledes paa én Gang en Videnskab og en Kunst, den omfatter, hvad nu er adskilt, saavel almindelig Statslære som Statskunst¹.

Bodins Betydning ligger først og fremmest indenfor Retsvidenskaben. Hans Fremhævelse af Historien og hans Søgen efter en Naturret betegnede en Opposition mod den daværende franske Retsvidenskab, der ensidigt behandlede Romerretten. Hans Indtrængen i Tyskland falder da ogsaa, betegnende nok, sammen med Kampen mod den indførte Romerret, som siden skal ses. Ind under Retsvidenskaben falder ogsaa hans Souverænitetlære, som vi her ikke skal komme ind paa. — Paa Politikens Omraade derimod maa man sige, at Bodin ikke fik Resultater af sin Metode at opvise. Og det naturligt nok. Thi det er klart, at skal der vindes Resultater gennem en historisk-filosofisk Metode, kræves hertil en Skarphed i Tanken, en virkelig indtrængende Forstaaelse af det foreliggende historiske Materiale, en Skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt og et klart Blik for specifikke Ejendommeligheder, som en saa ny Tid som Datiden ikke besad eller kunde besidde. I Bodins Værker og i den Litteratur, der paavirkes af ham, viser der sig da ogsaa en Op-hobning af usigtet historisk Stof, som er anvendt uden Hensyntagen til Tid og Rum; derigennem bliver den Stat, som dér fremstilles, stærkt konstrueret, derfor fyldes Bøgerne med de mærkværdigste Raad om Anvendelse af Midler, som var benyttet i ganske anderledes byggede Stater.

Først og fremmest var det græske og romerske Forfattere, og særlig Historie-skrivere, man tog sin Tilflugt til; ja, selve Metoden, Bodin gør sig til Talsmand for og selv anvender, overtager han fra Aristoteles' Politik. Betegnende er det, naar vi nu har anført den Bodinske Anskuelse om Politik, at se en omtrent sam-tidig fransk Oversætter af Aristoteles' Politik udtale om denne Bog²: *c'est elle qui enseigne comment il convient gouverner le genre humain, selon la nature des païs & des peuples, & selon la diversité des temps*; man vil se, at den Bodinske Op-fattelse ganske falder sammen hermed. Men ogsaa Metoden overtager, som nævnt, Bodin fra Aristoteles. Man vidste saaledes, at Aristoteles havde samlet forskellige Staters Forfatninger sammen som Materiale ved Udarbejdelsen af sin Politik, og

¹ Som Bodin siger (*Methodus etc.* S. 9), skal Historien lære os: *non solum artes ad vitam degen-dam necessarias, verumetiam quæ omnino sunt expetenda, quæ fugienda, quid turpe, quid honestum, quæ optimæ leges, quæ optima Respublica, quæ beata vita.*

² Loys le Roy. Paris 1576. Indledning.

de hyppige Henvisninger, som findes i Politiken, til Forholdene i en enkelt Stat maatte kun bekræfte den Formening, at Aristoteles havde brugt det indsamlede Stof rent induktivt, saa at hele Politiken i sidste Instans hvilede paa Empiri. I Virkeligheden er dette jo langt fra Tilfældet; det er langt snarere saa, at Aristoteles i sin Politik kun anvender sit rige Materiale til Exempler for Resultater, der er vundne ad rent deduktiv Vej. I Virkeligheden er det da ogsaa gaaet Bodin og de Forfattere, som fulgte ham, saaledes, at de ikke vandt egentlig videnskabelige Resultater til Trods for alt det historiske Materiale, de opdyggede; de stiftede blot Bekendtskab med Midler, som Statskunsten havde brugt og mulig endnu kunde bruge, og man forstaar, at Isambert i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede¹⁾ kunde sige om Bodin: Bodin n'a point d'idées et encore moins de principes, ou les principes qu'il établit sont de toute fausseté.

Selvom saaledes den Bodinske Metode nok kunde hjælpe Statskunsten — Videnskaben om Staten, selve Statslæren, udvikledes ikke; den er hos Bodin og Efterfølgere blot en Reproduktion af tidligere Tidens Statslære, d. v. s. af klassiske Forfattere, først og fremmest Aristoteles', som jo er den, der bragte denne Disciplin videst. Det bliver ikke en bevidst Efterfølgelse af Aristoteles, ikke et systematisk Studium af dennes Statslære, men mere et Forsøg paa at forene en græsk og romersk Statsopfattelse. Naturligvis blev det den græske Statslære, som kom til at danne Grundlaget; den blev suppleret paa enkelte, mere underordnede Punkter med saadanne Anskuelse, som kunde uddrages af Romerretten og romerske Forfattere. Thi, som siden skal ses, kun den græske Statslære, og da særlig Aristoteles' Politik, formaaede at give de almene Synspunkter.

Hvorledes tidligere Tidens Statsteorier reproduceres hos Bodin, viser allerede hans Definition af Staten. Han definerer den som „un droit gouvernement de plusieurs mesnages et de ce qui leur est commun, avec puissance souveraine“, medens Familien, hvoraf Staten dannes, er „un droit gouvernement de plusieurs sugets sous l'obéissance d'un chef de famille, et de ce qui leur est propre“²⁾. Bodin har næppe gjort sig klart, hvor stor en Forskellighed der hersker imellem græsk og romersk Opfattelse af Forholdet mellem Familie og Stat. Han synes nærmest at hælde til den romerske Opfattelse. Familien bliver for Bodin bestaaende som et Led mellem den enkelte og Staten; Familien er, siger han, „la vraye source et origine de toute république, et membre principal d'icelle“³⁾. Fra Aristoteles havde man foruden Politiken ogsaa taget en Økonomik i Arv, der vedrørte Familiens Styrelse, paa samme Vis som Politiken vedrørte Statens; ganske naturligt tager Bodin derfor ogsaa til Orde mod en Udsondring af Økonomiken fra Politiken som en selvstændig Videnskab. Derved opnaar han ogsaa at præcisere Opfattelsen af Økonomiken som Erhvervskunst præ ceteris, omend selve den ovenfor citerede Definition af Familien lader formode en videre Opfattelse af Begrebet. Vi vender i det følgende tilbage

¹⁾ Progrès du droit public. S. 80.

²⁾ De la république. I. I, c. 1 og 2.

³⁾ Anf. Skr. I. I, c. 2.

til Sondringen mellem Politik og Økonomik; det er derfor af Betydning her at mærke sig den Bodinske Sondring. Karakteristisk er det ogsaa i denne Forbindelse at lægge Mærke til, at den Stat, Bodin beskriver, er Agerbrugsstaten, hvor Handelen kun spiller en underordnet Rolle. Overhovedet er hans „Stat“ skematisk og stillestaaende; Statens Udvikling og Væxt spiller kun en underordnet Rolle for ham i Modsætning til senere Forfattere.

Familiefaderen er saaledes Statsborgeren, men Staten er dog mere end en Samling af Familier; den er ogsaa et økonomisk Fællesskab, og for dette vindicerer han ogsaa Økonomien, der hos ham fortrinsvis bliver lig Erhvervs Kunst. Ligesom Sammenslutningen til Stat eo ipso skaber Souveræniteten, saaledes synes Bodin at tænke sig, at „ce qui leur est commun“ opstaar ved denne Akt. Hvorledes dette skabes, faar man ikke at vide. Netop fordi Bodin er bange for, at „ce qui leur est commun“ skal blive opfattet som en Art Formuesfællesskab efter Platons Mønster, kommer han til at indrømme det en selvstændig Stilling og Virken, ja, man kan ikke ved Læsningen af de paagældende Afsnit af Bogen frigøre sig for det Indtryk, at for Bodin faar den ulegemlige Statssoverænitets sit haandgribelige Udtryk i dette „ce qui leur est commun“, hvoraf her dog kun én Side, Finansvæsenet, interesserer os. Det er da ogsaa værd at mærke sig, at Bodin opstiller en Sondring mellem Fyrsten som Privatmand og Fyrsten som Statsoverhoved, idet denne i den sidste Egenskab har Brugsretten af „domaine public“; det er den romerske Sondring mellem ærarium og fiscus, vi her ser dukke frem. I Konsekvens af den Vigtighed, Bodin tillægger Begrebet „ce qui leur est commun“, giver han det ogsaa en vis økonomisk Selvstændighed, saa at Familierne ikke stadig skal skyde til, og han søger at anvise det selvstændige Indtægtskilder. Det er naturligt, at den Opgave, „ce qui leur est commun“ skal udfylde, maa blive Statens egen Opretholdelse og Væxt.

Bodin anfører derfor, i nøje Overensstemmelse med det her sagte, tre Punkter, hvori Kendskabet til Finansvæsenet bestaar: „le premier est des moyens honnestes de faire fonds aux finances; le seconde est de les employer au profit et honneur de la république; le troisième d'en espargner et reserver au besoin quelque partie“¹. Det er et Vidnesbyrd om den Tid, hvori han lever, naar han med særlig Omhu behandler det første af disse Spørgsmaal. Ikke mindre end 7 Maader nævner han, paa hvilke man kan „faire fonds aux finances“: „Le premier est au domaine de la république; le second ès conquestes sur les ennemis; le troisième sur les dons des amis; le quatrième sur la passion ou tribut des alliez; le cinquième sur la traffique; le sixième sur les marchans qui apportent ou emportent marchandises; le septième sur les impôts des sugets“. Bodin lægger ikke Skjul paa, at han anser det første Middel for det hæderligste og bedste. Heri at ville se en bevidst Opposition mod den overhaandtagende Anvendelse af Skatterne, som man har villet, er man sikkert ikke berettiget til ud fra hele Bogens Konstruktion. Atter her viser det sig, at den Stat, Bodin skildrer, er en Agerbrugs-Stat i Ro, og for en saadan

¹ De la république. I. VI, c. 2.

maa Domæner være den naturlige Indtægtskilde. Medtægelsen af de følgende Midler, som Bodin selv indrømmer spiller en underordnet Rolle, viser ogsaa, at hans Bøge ikke var tænkt som noget Lejlighedsskrift, ligesom den viser, i hvor høj Grad han har ladet sig indfange af det store Stof, historisk Læsning stillede til hans Raadighed. Derfor er hans Bøges Fortjeneste ogsaa Fremsættelsen af Læren om Statssoveræniteten, der er uafhængig af Tid og Sted. Gennem den faar Staten sin Stabilitet og Afsluttethed ud ad til, og den paavirker ogsaa Bodin, naar han omtaler Tolden og Frankrigs Udførsel. „Le sage Prince“, siger han, „ne doit permettre le traite, que son peuple n'en soit fourni et soulagé, et les finances accreuës; ce qu'on ne peut faire sans hausser l'imposition foraine. Car plus grande sera l'imposition foraine, plus y aura de profit pour les finances: et si l'etranger craignant l'impost en prend moins, le suget en aura meilleur compte: car tousjours les plus grands thresors viendront, où il y a plus de choses necessaires à la vie“. Det er det fuldstændige Interessefællesskab mellem Staten og de enkelte Undersaatter, som her kommer frem. Derfor maa Staten ogsaa tillade Indførsel af Ting, som tiltrænges, hvad jo godt lader sig forene med en merkantilistisk Toldpolitik. Om en Kamp mellem Staterne paa det økonomiske Omraade er der hos Bodin endnu ikke Tale. Han begrundet da ej heller Tolden med dens Anvendelse som Kampmiddel, men med at den er „fondée en equité; car c'est bien la raison que celui qui veut gagner sur les sugets d'autrui paye quelque droict au prince ou au public“. Tilsyneladende er denne Argumentation den samme, som fandtes i Romerretten, saaledes som det siden skal ses, og dog er det værd at mærke sig, at, medens Romerretten paaberaabte sig Retfærdighed, er det hos Bodin Billighed og Fornuften, som paaberaabes, og Begrundelsen bliver derved en ganske anden. Medens Romerretten tilmed nærmere begrænsede Toldens Højde, i Kraft af Retfærdighedens Fordringer, kan der faktisk ingen bestemt Grænse naas ud fra Bodins Begrundelse. Medens efter Romerretten jus gentium faktisk blev lig jus gentium romanum, hvorfor ogsaa Retfærdighed her kunde finde sin Plads, kommer nu Stat til at staa maalbevidst og uafhængig overfor Stat, og der bliver her kun Tale om Statens Interesse, om Billighed og Fornuft, ikke om Retfærdighed.

Det sidste af de Midler, Bodin nævner, Skat paa Undersaatterne, maa kun bruges i yderste Nødstilfælde, naar hele Statens Existens staar paa Spil. Ved Statens Grundlæggelse er ogsaa dens Finansvæsen blevet grundlagt og skal føre sin selvstændige Existens til Gavn for og til Opretholdelse af Staten. Kun i yderste Fald skal Undersaatterne træde til for at opretholde den, „puisque la tuition et defense des particuliers despend de la conservation du public“, og selv i saadanne Tilfælde maa man efter Bodins Mening hellere skride til Laan end til Skat. Men maa Skat dog paalægges, skal den lægges saaledes, „que chacun en port sa part“. Ogsaa her bærer Bodins Anskuelser Vidnesbyrd om hans Paavirkning af græsk Statsopfattelse. Medens efter den herskende Romerret Staten var den store retsuddelende Myndighed, saa at først og fremmest Skattepaalæg maatte stemme overens med den strænge Retfærdigheds Fordringer, kommer Staten efter Bodin til ogsaa

at tage moralske og opdragende Hensyn. Skat bør saaledes lægges paa unyttige Varer og Luxusvarer fremfor Nødvendighedsartikler. Naar Bodin siden hen kommer ind paa Omtalen af Bøder, mener han, at der ved Paalægning af disse bør herske en „justice harmonique“ i den aristoteliske Betydning, og selvom Bodin ikke opstiller nogen egentlig Skatteteori, er man dog berettiget til heraf at antage, at ogsaa ved Skattepaalæg bør efter hans Anskuelse „justice harmonique“ herske.

Denne korte Omtale af Bodins økonomiske Anskuelser viser, at der paa dette Punkt ikke er Tale om nogen Originalitet, og dette vil springe endnu stærkere i Øjnene, naar vi senere udførligere omtaler romersk og græsk Statsopfattelse. Bodins Betydning ligger som nævnt i, at han gav Staten en fast Grundvold i Statssouverænitetslæren. Det er klart, at før dette skete, før Selvbevidstheden kom i Staten, kunde der ej heller være Tale om, at man saa Modsætningen mellem Staten, man levede i og virkede for, og andre Stater, før kunde der ej heller, rent teoretisk set, blive Tale om nogen Begrundelse af merkantilistiske Kampmidler og om nogen Interesses modsætning mellem Staterne.

Dels igennem sin Formulering af Statssouveræniteten dels gennem sin Metode kom Bodin til at paavirke tyske Forfattere, derimod ikke direkte gennem sine økonomiske Anskuelser. I Strassburg udkom i 1596 en tysk Oversættelse af et Arbejde af Botero med Titlen: Gründlicher Bericht von Anordnung guter Policeyen und Regiments, et Værk, som i mange Punkter indeholder klarere og mere selvstændige Tanker, ogsaa om økonomiske Emner, end Bodins. Den Omstændighed, at Bodin formaaede ganske at stille andre Forfattere, deriblandt Botero, i Skygge, viser bedre end mange Ord, at det ikke var i Kraft af originale økonomiske Tanker, han øvede sin Indflydelse i Tyskland. Naar Bodins Navn derfor med Hæder nævnes i Nationaløkonomiens Historie, bør dette være med en anden Motivering end hidtil: som Metodelærer.

Tilløb til en Statslære hos tyske romerretlige Jurister.

I. Retsvidenskaben i Tyskland og dens Stilling til Kravene om en Statslære.

I Tyskland var Jordbunden beredt for Bodin. Et Arbejde som Melchior von Osse's Testament er et Vidnesbyrd herom. Dette Værk er skrevet 1556, men først udgivet af Christian Thomasius i 1717. Melchior von Osse, der længe havde været i Statstjenesten, dels som Dommer, dels som Kansler, nedlagde i dette Værk sine praktiske Erfaringer om Regeringskunsten. Det er intet teoretisk Værk, og dette er sikkert Grunden til, at Thomasius, Forkæmperen for den „sunde Menneskeforstand“, som nævnt, udgav hans Arbejde. Melchior von Osse paaberaaber sig saa

godt som ingen Autoriteter, og han repræsenterer derfor paa mange Punkter den typiske Kameralist, saaledes som denne almindeligvis opfattes. Ubesværet af Autoriteter behandler han den praktiske Regeringskunst, og for ham falder det f. Ex. ganske naturligt ikke at tale om nogen Udsondring af Statshusholdningen fra Fyrstens private Kasse. Værket giver derfor ogsaa paa mange Omraader et udmærket Billede af daværende tyske Forhold, men om nogen Indvirkning paa den ældre Kameralvidenskab kunde der selvsagt ikke blive Tale. Bogen er, sammen med flere andre Bøger, som f. Ex. Hartman Hartmannus: Gründliche, wahrhaffte, kurtze Beschreibung, auch trewe, guthertzige Vermanung und Warnung, wie und welcher gestalt ein Churfürst, Fürst, oder Herr sein Regiment . . . anrichten unnd bestellen soll . . . Heidelberg 1573, for os blot et Vidnesbyrd om, hvor modtagelig Jordbunden var i Tyskland for en Statsvidenskab i Tiden henimod Aar 1600. — Ogsaa indenfor Retsvidenskaben viser det samme sig.

I Tyskland fuldbyrdedes Receptionen af Romerretten i Løbet af den første Halvdel af det 16. Aarhundrede, og det var ikke Romerretten i sin oprindelige Skikkelse, man fik indført, men i den Skikkelse, den havde faaet i Italien gennem Glossa og Postglossatorernes Skrifter. Gennem disse var der tilført Romerretten et nyt rigt Retsstof, hentet fra Samtiden; derfor kom det Tidsrum, i hvilket Postglossatorernes Skrifter nød større Autoritet end Corpus selv, til at staa i nærmere Berøring med Livet, end det ellers vilde have været Tilfældet. Men herved var dog kun Romerrettens Levedygtighed blevet forlænget, dens Grundkarakter ikke blevet forandret. Romerretten var kommet til Verden paa et vist bestemt Trin af den økonomiske Udvikling, og saalænge man væsentlig stod paa samme Trin, var der Mulighed for at benytte en saadan Retsorden. Modsætningen viste sig først, da den økonomiske Udvikling kom ud over dette Stade, og den bestaaende Ret ikke holdt Trit hermed.

Vi bemærker allerede dette ved Indførelsen af Romerretten i Tyskland. Medens dens Indførelse kun vakte ringe Modstand paa Landet, vakte den ikke ringe Opposition i Byerne, sikkert fordi disse allerede var ude over det økonomiske Udviklingstrin, hvorunder Romerretten var bleven til, Husøkonomien. Og efterhaanden som Udviklingen skred frem — thi en bestaaende Retsorden kan kun hæmme, ikke standse denne — maatte Modsætningen blive større mellem Livets Krav og, hvad Romerretten gav. Flere og flere Spørgsmaal vil Livet i saadanne Tilfælde stille, som den stillestaaende Retsorden maa lade ubesvaret eller besvare med mer eller mindre spidsfindige Analogislutninger. Saa meget lettere henfaldt Datidens Jurister til disse, som det var en analytisk-exegetisk Metode, der anvendtes ved Studiet af Romerretten, uden nærmere Kendskab til den Retsfilosofi, det Retsprincip, som havde fundet sit Udtryk i denne. Nogen Retsvidenskab var der saaledes ikke Tale om, alt var Teknik og Fortolkningskunst. Vel var der henimod Slutningen af det 16. Aarhundrede sket nogen Forandring heri, idet flere Retslærere havde brudt med mos italicus, men dette Brud trængte faktisk kun igennem i Teorien, selve Corpus dyrkedes kun i anden Række efter Postglossatorernes Anskuelser, og der

var vedblivende ikke Tale om at optage den oprindelige Romerret til systematisk Behandling¹.

Det var dog i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede ikke udelukkende den indførte italienske Jurisprudenz, man dyrkede i Tyskland, ogsaa specielt tysk Retsstof var blevet taget op til Behandling. Foregangsmændene paa dette Omraade var Andreas Gaill² og Joachim Münsinger, der med deres Værker „Practicarum observationum libri duo“ og „Singularium observationum Judiciij Imperialis camerae centuriae quatuor“ blev Grundlæggerne af Kameraljurisprudenzten, idet disse Værker for første Gang offentliggjorde Retstilfælde, som havde fundet deres Afgørelse ved „Reichskammergericht“. Ved denne, der var bleven oprettet 1495, kom Retsspørgsmaal af statsretlig Karakter for og blev afgjort, ikke blot efter Analogier fra Postglossatorernes Skrifter, men ogsaa efter gammel tysk Lov og Sædvane. Der var her et Omraade, hvor Romerretten kun i ringe Grad var trængt ind og ogsaa vanskelig kunde trænge ind, allerede ud fra dens overvejende Karakter af Privatret. Nu fremdroges dette gamle — og dog nye — Stof i Litteraturen gennem Gaills og Münsingers Skrifter, og Haand i Haand med den vaagnende Interesse for tysk Ret begyndte en Bearbejdelse af offentlig Ret. Imidlertid blev Metoden stedse den samme, og om at optage tysk Ret til systematisk Bearbejdelse var der ikke Tale. Gaills Skrift er ligesaa fyldt med Afdelinger, Underafdelinger, limitationes o. s. v., som nogen romerretlig Jurists, og Gaill og Münsinger fremdrager i deres Værker ogsaa kun Enkelttilfælde, bestemte Spørgsmaal fra Reichskammergericht's Praxis. Mere end en Begyndelse til et Brud med Romerretten blev det dog ikke; ej heller maa man opfatte det, som om fra nu af tysk Ret beherskede Statsretten, Romerret Privatretten, langt mere betyder Gaills og Münsingers Skrifter blot et Angreb paa Romerrettens Enevælde. Først ved det Kendskab, man senere gennem Retshistorien fik til tysk Ret, erhvervede man sig et virkningsfuldt Vaaben mod Romerretten.

Forargelsen, der var fulgt efter Udgivelsen af de første kameraljuridiske Skrifter, kom igen for Dagen, da offentlig Ret trængte sig frem som Lærefag ved Universiteterne, hvor der hidtil kun var bleven læst over Privatret. Og det var baade Jurister og praktiske Statsmænd, der taltes mellem Angriberne, idet de første, ud fra den hævdvundne Anskuelse af, hvori juridisk Videnskab bestod, afviste den offentlige Ret som ikke hørende med til Retsvidenskaben, medens Statsmændene mente, at det var upassende at behandle Statens og Fyrstens Anliggender ex cathedra for en Kreds af Studenter. Forkæmperne for Indførelsen af offentlig Ret ved Universiteterne gjorde derimod gældende, at det var nødvendigt for en god Jurist ogsaa at være en god politicus³. Den Opfattelse, der giver sig Udslag her, at offentlig Ret og Politik var omtrent ensbetydende, bundede i, at Fyrstens Raadgivere var

¹ Se her og i det følg. Stintzing: Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft. Abt. 1. Münch. u. Lpz. 1880. S. 526, 649 ff.

² Se H. Burckhard, Andreas Gaill: Würzburg 1887. (Festrede.)

³ Stintzing: Anf. Skr. Abt. 2. Münch. u. Lpz. 1884. S. 29 ff.

Jurister og derigennem ogsaa Statsmænd. Det er gennem Lovgivning om Forholdet mellem den enkelte og Samfundet, Politikeren kommer til at gøre sine Kundskaber frugtbringende; derfor bliver nemt den praktiske Politiker Lovgiver, og Lovgiveren Politiker. Et betegnende Udtryk for Sammenblandingen af Politik og offentlig Ret finder man i den stridbare Professor Johannes Freigius' Skrift: *Quæstiones oeconomicæ et politicæ* (Basileæ 1578). Efter denne er, karakteristisk nok for Datiden¹, Plato en større politisk Forfatter end Aristoteles, om end denne, hvad Metoden angaar, staar over hin. Af andre Politikere, han kender, nævner han iøvrigt Moses og Cicero; af disse sætter han Moses højest, fordi han indskærper Lydigheden mod Gud som den vigtigste Regel. Højest af alle sætter han dog Justinian. Af ham har senere Politikere øst, som Bartolus, Baldus og Jason².

Sagen var den, at der i Corpus fandtes Brudstykker af en offentlig Ret, idet mange forvaltningsretlige Spørgsmaal er omhandlet i Paabud til underordnede Myndigheder, og heri gør altsaa en vis statsfilosofisk Opfattelse sig gældende. Men det er kun enkelte Emner, som omhandles, og derfor ser vi ogsaa, at de Forfattere, for hvem Romerretten er Hovedkilden til Løsningen af saavel juridiske som politiske Spørgsmaal, skriver om Specialemner, som f. Ex. om Skatter, medens de ikke skriver politiske Systemværker.

II. Den juridiske Skattelitteratur.

a. Den gængse Opfattelse af denne, særlig af Kaspar Klocks Skrifter.

Den, som opmærksom betragter den tyske, saakaldte kameralistiske Litteratur fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, kan ikke undgaa at lægge Mærke til, at en stor Del af den omhandler Specialemner, medens den øvrige mere søger at fremstille Politiken i sin Helhed. Det er i Virkeligheden to skarpt adskilte Strømninger, der ganske vist delvis virker i samme Retning; Specialafhandlingerne, med Titler som *Tractatus de muneribus*, *Tractatus de contributionibus* o. lign., er netop skrevet af romerretlige Jurister. Ganske naturligt maa en Fremstilling af denne

¹ Han foretrækker saaledes Plato, fordi han „formam ejus [p: politia] ad divinam ideam retulit“. Anf. Skr. Præfatio.

² Præfatio: „Eum [sc. Justinianum] sane omnes superiores politicos, ut Mosen, ut Platonem, ut Aristotelem, ut Ciceronem, etiam illos recentiore nomine Jurisprudentes recapitulasse et conjunxisse certum est. In cujus legibus, quæ non in scholis natæ, non in umbra exercitatæ: sed in curia conditæ, in foro agitatæ sunt: absolutam veræ politia effigiem cernere licet: in quibus graviter omnia civiliter, nihil non humaniter constitutum, et ad politicam hominum consuetudinem accommodatum est. Hic itaque præstantissimus politica disciplina parens numeretur: et si illos superiores marmoreos in schola politica posuimus, huic statuam auream consignemus. — Ab hoc quasi fonte et capite ingens hominum politicorum proventus extitit: Bartolus, Baldus, Jason et reliqui, quorum omnium studia et monumenta politica in manibus sunt“. — Senere siger Chr. G. Hoffmann, *Diss. pol. de fati studii politici* (Resp. Christoph. Pester). Lips. 1715. c. I, § 22: „Continentur eo [sc. in jure Justiniano] quam plurimi tituli, qui rectius ad Politicam Doctrinam referentur, quam inter Juris capita proponuntur“.

³ Aarhunderer senere skrev Tydeman: *Disquisitio de oeconomia politica notionibus in corpore juris civilis Justiniano* (Lugduni Batav. 1838) og Paul Oertmann: *Die Volkswirtschaftslehre des corpus juris civilis* (Berl. 1891).

Litteratur samle sig om Kaspar Klock; et Blik paa hans Skrifter vil vise det. I 1608 disputerede han paa en Afhandling, *Tractatus de contributionibus*, som i 1634 udkom i betydelig forøget Skikkelse og siden oplagdes flere Gange. 1651 udkom en anden tyk Foliant af ham, *Tractatus de ærario*; desuden har han udgivet sine og andres *Consilia* i tre Bind. Allerede i Kraft af denne Produktion bliver Klocks Skrifter for os Typen paa den juridisk-politiske Litteratur i denne Periode. Endnu mere Anledning er der dog til at lade Behandlingen af hele denne Litteraturgren samle sig om Klock, eftersom han i Nutiden i det almindelige Omdømme staar som en af de betydeligste Kameralister. Da der tilmed hos disse romerrettlige Jurister, som her skal vises, ikke er Tale om nogensomhelst Originalitet, bliver det ret ligegyldigt, hvem man drager i Forgrunden; har man stiftet Bekendtskab med én af dem, kender man ogsaa de andre; her er kun Tale om Nuanceforskelligheder, ikke om Artsforskelligheder.

Lorenz v. Stein har Æren af at have draget Klocks Navn ud af den Forglemelse, hvori det var hensunket. — Det er højst forskellige Domme, der i Tidens Løb er fældet over Kaspar Klock. Medens Christian Thomasius¹ fordømmer Maximilian Fausts *Consilia pro ærario* som et uselvstændigt Arbejde, ja, ligefrem beskylder det for at være Plagiat, — noget, som iøvrigt passer paa saa mange af Datidens Skrifter, — hævder Lang² i Slutningen af det attende Aarhundrede, at Klock, hvem Thomasius dog behandler med en vis Ærbødighed, har plagieret Faust; som Bevis jævnfører han flere Steder af Klocks *Tractatus de contributionibus* med Fausts Værk og finder en ganske ordret Overensstemmelse. Langs Beskyldning er dog ganske misvisende, thi han har fuldstændig overset, at Klocks nævnte Værk er ældre end Fausts, saa at Beskyldningen for Plagiat burde rettes mod Faust. Men overhovedet at ville tale om Plagiat i en Litteraturgren som denne viser blot et fuldstændigt Ukendskab til den. — At Klock sikkert kun har læst et forsvindende Antal af de Forfattere, han citerer, tog hans Samtid ham ikke fortrydeligt op. Citaterne gaar i Arv fra den ene Forfatter til den anden; Ordene bliver ej heller Forfatterens egne, endsige da Synspunkterne; det er Postglossatorernes, som stadig gaar igen, og disse har man ikke taget i Arv fra dem selv, men gennem sine nærmeste Forgængere. I et af de Digte, der skreves til Klocks Pris³, berømmes han ganske vist for sit Kendskab til Postglossatorerne, hvis Anskuelse ogsaa indtager Hæderspladsen i hans Værker, men han har dog næppe kendt disse

¹ Melchior v. Osse's Testament. Halle 1717. Note 39.

² Historische Entwicklung der teutschen Steuerverfassungen. Berl. u. Stett. 1793, S. 10—11. — Se ogsaa Eheberg: Art. Finanzwissenschaft. Handwörterbuch der Staatsw. 2. Aufl.

³ Se f. Ex. Dætrius: Leichenpredigt über Kaspar Klock, Braunsch. 1655:

. . . Bartolus et Baldus quæcunque vel acris Jason

Scripserat, hæc fuerant lecta relecta tibi.

Hinc decorare tuum solers prudentia pectus,

Hinc magnis verbis pondus inesse tuis . . .

. . . Doctor obit magnus, Baldus seu Bartolus alter,

Doctrina nulla dexteritate carens.

Forfattere gennem Selvstudium — et Sted citerer Klock saaledes Baldus, men anfører samtidig, at han gengiver Citatet fra Gregorius Tholosanus. Denne Metode var forsaavidt naturlig, som baade ældre og yngre Forfattere havde samme Grundopfattelse.

Som det synes, uden at have Kendskab til andre Forfatteres Dom over Kaspar Klock, har v. Stein hævet ham op blandt de største Foregangsmænd, vor Videnskab har kendt. Saaledes mener han¹, at Klock var „der eigentlich erste deutsche Finanzlehrer und der Begründer sowohl der Steuerlehre für sich als der Finanzwissenschaft überhaupt“, og endnu stærkere Udtryk bruger han, naar han, med Henblik paa Kaspar Klock, mener at have vist, at „der Ursprung der Steuerwissenschaft, die Aufstellung ihrer grössten leitenden, ewig geltenden Principien und die Entwicklung der ersten klaren und vollständigen Steuer- und Besteuerungssystem den *deutschen* Männern des 17. Jahrhunderts gehört“. Lignende Ord bruger v. Stein, hvor han andetsteds kommer ind paa det samme Emne²; her bliver Klock til „einer der bedeutendsten Männer, welche die deutsche Litteratur besitzt“ og til „der wahre Gründer aller Steuerlehre“, ja, v. Stein berøver Adam Smith noget af den Glorie, der staar om hans Navn som den, der først har opstillet de berømte 4 Sætninger indenfor Finansvidenskaben, ved at hævde, at det er Kaspar Klock, der sammen med sine Efterfølgere „jene Grundsätze zuerst gefunden und eingehender begründet hat, als dies selbst ein Jahrhundert später von Adam Smith geschehen ist“. v. Stein slutter med denne Udtalelse: „Es wird sich künftig nicht mehr bestreiten lassen, dass Klock und die aus ihm hervorgehende Schule zuerst die Gedanken ausführte, auf denen noch jetzt unsere Steuerlehre beruht“. Hvor overfladisk hele v. Steins Dom dog er, viser han selv gennem en iøjnefaldende Selvmodsigelse. Det er saaledes en Meningsløshed at udtale: „Ja, wir behaupten, dass für die Finanzwissenschaft das 17. Jahrhundert Deutschland gehört, wie das 18. Jahrhundert Frankreich“, og saa faa Sider længere hen at sige³, at Skatter og Finanser var historiske Begreber, „bis erst das Ende des 18. Jahrhunderts aus ihnen wissenschaftliche Begriffe, Rechte und Systeme machen kann“; thi det er klart, at man ikke vel kan tænke sig en Videnskab uden „wissenschaftliche Begriffe und Systeme“.

Marchet overtager ubeset v. Steins Værdsættelse af Klock, ja, han gør ham endog til Forkæmper for den progressive Beskatning⁴, og som saadan nævnes han gerne af nyere Forfattere⁵. Ganske vist har Eheberg med Rette i sin alt anførte Artikel i Handwörterbuch der Staatswissenschaften fremhævet, at v. Stein sikkert overvurderer Kaspar Klock, fordi han ikke har undersøgt dennes Stilling indenfor

¹ Zur Geschichte der deutschen Finanzwissenschaft im 17. Jahrhundert. Finanz-Archiv. Bd. 1. Stuttg. 1884. S. 1 ff.

² Lehrbuch der Finanzwissenschaft. Bd. 1. 4. Aufl. Lpz. 1878. S. 125.

³ Zur Geschichte etc. S. 4 og 11.

⁴ Studien über die Entwicklung der Verwaltungslehre in Deutschland. Münch. u. Lpz. 1885. S. 61.

⁵ Se f. Ex. W. Vocke: Die Grundzüge der Finanzwissenschaft. Lpz. 1894. S. 8 og Aug. Oncken: Anf. Skr. S. 226.

Samtidens Forfattere, og han finder ligesaa fremskredne Tanker hos Matthæus Wesembecius og Thomas Maull, som hos Klock, sikkert foranlediget ved Cusomanos Artikel om disse Forfattere¹. Imidlertid har Cusomano kun fremdraget enkelte interessante Udtalelser af disse gamle Forfatteres Bøger; han har lige saa lidt som v. Stein, indladt sig paa et virkeligt Studium af hele denne Skattelitteratur, dens Opstaaen og mulige Originalitet.

b. En analog Litteratur i Italien.

Det er af stor Interesse til nærmere Forstaaelse af Hovedsynspunktet, ud fra hvilket hele denne tyske romerretlige Skattelitteratur maa bedømmes, at gøre opmærksom paa en ganske tilsvarende i Italien, Postglossatorernes Hjemland, et Aarhundrede før; saa meget var Udviklingen i Tyskland bag efter.

Denne juridiske Litteratur fremkom omkring Aar 1500, altsaa saa nogenlunde samtidig med, at Macchiavelli skrev „Il principe“. Den begyndte med Johannes Bertachinus: Tractatus de gabellis, tributis et vectigalibus, der første Gang udkom 1489 og siden oplagdes flere Gange, ogsaa udenfor Italien; den fortsattes med Petrus de Antibolus: Tractatus munerum (1493), og snart fulgte adskillige efter². Maaske forfulgte man i den senere tyske Litteratur mere videnskabelige Formaal, end Tilfældet var i den italienske, hvor man stedse³ finder fremhævet den Nytte, Haandbøger i Skattespørgsmaal vilde have, efterhaanden som Skatter kom mere i Brug; videnskabelige Prætensioner, som den tyske tillige havde, synes den italienske ikke at have haft. Men Væsensforskelligheder er der ikke, og derfor kan tyske Forfattere ogsaa i høj Grad støtte sig paa de her omhandlede italienske. Her som der var det ydre Omstændigheder, som bragte Spørgsmaalene frem, her som der tænkte Forfatterne sig, at deres Værker ikke blot skulde være Haandbøger i Spørgsmaal, som rejste sig af allerede paalagte Skatter, men ogsaa, at de skulde være medvirkende ved en retfærdigere Paalægning af Skatterne.

c. Almindelig Karakteristik.

Thi det var netop dette sidste, hvortil man — i Følge Datidens Jurister — trængte, og deres Værker maa ogsaa opfattes som Protester mod det moderne Skattebegreb. Romerrettens Skat, Formueskatten, havde hidtil været den almindelig herskende, og ved at udmaale denne havde Romerrettens Regler fundet Anvendelse — en nærmere Undersøgelse af, i hvilken Udstrækning, kan ikke her foretages. Da var det, at Begrebet „Indkomst“ kom frem som Følge af den økonomiske Udvikling, medens det økonomiske Udviklingstrin, for hvilket Romerrettens Formueskat var den naturlige Skat, var i Færd med at fortrænges, som siden skal

¹ Di Matteo Wesembecius. Archivio di statistica. T. 5. S. 451—458.

² Disse er samlet i: Tract. ex variis juris interpret. coll. Tom. XI. Lugd. 1549 og Tract. illustr. juris-consultorum. Tom. XII. Venetiis 1584.

³ Se f. Ex. den Titel, Bertachinus' Værk havde „... solemnis et hodiernæ practice quoque commo-
dissimus tractatus . . .“, og Forordet hertil.

vises. Men at forlade denne Skatteform maatte selvfølgelig for autoritetstro romerretlige Jurister betegne et Brud med al Retfærdighed. Imidlertid blev det dem umuligt at opretholde dette Krav allerede som Følge af, at Skatterne blev mere og mere almindelige. Thi det er klart, at saalænge Skat kun er en sjælden Gæst, kan man foretage en omhyggelig Vurdering til Formueskat¹, hver Gang den skal paalægges; men naar Skat oftere maa kræves, ja, maaske hvert Aar, saa sker det, som hændte i Tyskland i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, at man enten opkræver den nye Skat paa det gamle Grundlag uden Omvurdering², eller at man forlader dette Grundlag og gaar over til mere letbevægelige Skatteformer. Men det er naturligt, at de konservative Elementer i saa Fald protesterer, og den tyske Litteratur om Skatter fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede er netop en Protest mod det nye, som er i Anmarsch, men en forgæves Protest fra en døende Retsorden, fra et vigende Retfærdighedsbegreb.

Det staar nu tilbage i Enkelthederne at eftervise Rigtigheden af den almindelige Karakteristik, som her er givet. Det maa nødvendigvis ske ved at give sig i Lag med de talrige Folianter, som omhandler disse Spørgsmaal; lad os dog fatte os saa vidt muligt i Korthed og ikke tage for mange Enkeltheder med, saa meget mere som vor Opgave, at eftervise, at der her ikke er Tale om nye Synspunkter eller selvstændige Teorier, i sig selv maa virke trættende.

Sikkert var det romerretlige Skattegrundlag paa mange Punkter trængt igennem i Tyskland, men lige saa vist er det, at man ikke er berettiget til at tale om en egentlig Omdannelse af det tyske Skattevæsen efter det Skattesystem, Romerretten gav. Ligesom de tyske romerretlige Jurister i det tyske Kejserdømme saa en Fortsættelse af det gamle romerske, saaledes saa de i de da bestaaende Skatter og Afgifter en Fortsættelse af og dermed en Overensstemmelse med de gamle romerske. Fra enkelt Side var det ganske vist blevet fremhævet, at der ikke kunde være Tale om en saadan Kontinuation, idet nye Skatter var indført efter Romerrigets Fald, men Klock, og med ham de fleste romerretlige Forfattere, anfører denne kætterske Anskuelse med alt muligt Forbehold³. Hertil kom yderligere, at Romerretten gav en Systematik af Skatter eller i hvert Fald Anelser om en saadan, hvad man ikke havde andet Steds, hvorfor det faldt naturligt, selvom Kontinuationen mellem romerske og tyske Skatter ikke kunde eftervises, at bruge denne Systematik paa de daværende tyske Skatter. Og dog er der ikke i Romerretten Tale om Systematik af Skatterne i vor moderne Betydning af dette Ord; havde der været det, vilde der naturligvis intet have været til Hinder for at anvende den ogsaa paa de bestaaende tyske Skatter. Men langt mere var det saa, at Datiden lagde en

¹ Dette var den eneste Skat, Romerretten kendte og fandt retfærdig. Dog indrømmede den, i Tilfælde hvor hele Statens Existens stod paa Spil, Tilladeligheden af at lægge Skat „per fumantes, sive focos, seu domos“. Se f. Ex. Bocerus: Tract. de jure collect. Tubingæ 1617. c. VIII, § 1.

² En Protest mod denne Bundfeldning af de direkte Skatter er det anonyme Skrift: Kurtze Erinnerung von nothwendiger Gleichheit der jetzigen Anlagen und Kriegs-Contributionen. U. St. 1644.

³ Tract. de contrib. Francofurti 1656. c. 2, § 106: „Quinimo si Castrensi credendum sit. . .“.

Systematik ind i Romerretten, som denne aldrig selv havde kendt. Dels som Følge heraf, dels ogsaa som Følge af, at man ikke med Studiet af Romerretten forbandt et virkeligt Studium af de romerske Antikviteter, hvorfor Ord som *parangaria*, *angaria*, *contributio* o. s. fr., som Romerretten bruger, kun var og blev Ord uden reelt Indhold for Datiden, kom hele den Inddeling og Systematik af Skatterne, som findes hos disse Forfattere, til saa at sige at svæve i Luften.

d. Inddelingen af offentlige Byrder.

Hvad Sondringen indenfor Byrder (*munera*) angaar, hvorunder vi forstaar saavel Skatter og Afgifter som personligt Arbejde til det offentlige, er det værd at mærke, at en Skelnen mellem direkte og indirekte Skatter ikke kendtes¹. Selve Ordene kendtes naturligvis; da man opdagede, at Købmændene væltede de Afgifter, som de maatte betale af Varerne, over paa Forbrugerne af disse, maatte man ganske naturligt komme til at bruge Udtryk som, at en Afgift eller Skat ogsaa kunde ramme nogen indirekte²; men at dette var et Naturmærke for visse Skatter, faldt man ikke paa, saa meget mindre som man ikke kunde tænke sig en Skat, der paalagdes en Befolkningsklasse netop under den Forudsætning, at den skulde væltes over paa andre. Saadant vilde stride mod de simpleste Retfærdighedsbegreber³, og derfor vil man ofte finde nedsættende Ord brugt om indirekte Skatter og Afgifter⁴.

Imidlertid havde man ogsaa andre Sondringer, og dem voldte det stor Vanskelighed at bestemme. Særlig var dette Tilfældet med Adskillelsen mellem ordinære og ekstraordinære Byrder, og den Maade, hvorpaa man løste dette Spørgsmaal, er saare betegnende for Tidens hele Arbejdsmaade. Man forefandt i Romerretten Ordene ordinære og ekstraordinære Byrder brugt flere Steder, men rigtignok i forskellige Betydninger, som Tilfældet er den Dag i Dag; man tog dels Hensyn til, om Byrden var paalagt af en over- eller underordnet Myndighed, dels til, om Byrden var regelmæssig tilbagevendende med en fast, uforanderlig Ydelse eller ej. Der var derfor 3 Punkter, som maatte opfyldes, for at en offentlig Byrde skulde kunne kaldes ordinær, eller, som Klock siger⁵: „*Tria requiruntur, ut ordinarium*

¹ Förstemann (Die directen und indirecten Steuern historisch und kritisch beleuchtet. Nordhausen 1868) meddeler, at denne Sondring først brugtes af Quesnay.

² Se f. Ex. Sen-Skolastikeren Lugo: *De justitia et jure*. Lugd. 1642. disp. 36, § 133: „*Regula generalis est, iniquum esse tributum et contra immunitatem Ecclesiasticam, quando directe vel indirecte tendit ad gravandos Ecclesiasticos*“.

³ „*Non enim patimur aliorum onus in alios ferri . . .*“ Nov. 43, 1, 1. Naar her og i det følgende Corpus juris civilis citeres, bruges ikke den sædvanlige romerretlige Citeringsmetode, men den, som i senere Tid er brugt i Frankrig, og som stemmer overens med den almindelige Citationsbrug, saa at Underafdelingen nævnes efter Afdelingen.

⁴ Saaledes sonder eksempelvis Keckermann mellem Fyrstens direkte og indirekte Indtægter i følgende Ord: „*Reditus in specie considerati sunt vel directi vel indirecti. Directi reditus sunt, quos colligit princeps modis directis . . . Indirectus modus est, quando magistratus non expresse exigit aliquid a subditis, sed indirecta quadam arte aliquid accipit, durch zugelassene rencke*“ (*Systema disciplinæ politicæ*. Hanoviae 1602. I. I, c. 21). Under „*directi reditus*“ regnes derfor Told.

⁵ *Tr. de contrib. c. II, § 6.*

aliquod dici possit munus, a) quod ab Imperatore, b) ob causam ordinariam et successivam c) et uniformiter imponatur“. Det er med Henblik paa specielt tyske Forhold, at Klock her fordrer, at en Skat for at kunne kaldes ordinær skal være paalagt af Kejseren, thi Meningen hermed er naturligvis blot den, at Skatten skal være almindelig og ikke paalagt en enkelt Egn eller en enkelt Befolkningsklasse¹. Hvad det andet Punkt angaar, fordredes ikke, at Skatten skulde opkræves aarlig, for at man kunde kalde den ordinær; den Omstændighed, at Skatten skulde opkræves, hvergang en bestemt Begivenhed indtraadte, var tilstrækkelig². Hvad endelig den tredje Fordring angaar, forlangte man, at Skatten skulde opkræves med samme Beløb Gang efter Gang.

Modsætningen, den extraordinære Skat, findes derimod ikke egentlig defineret. Den Skat, som paalægges „ob causam extraordinariam occurrentem“, eller som ikke var paalagt „ex provisione vel lege generali seu regulari“, kaldtes extraordinær³, men iøvrigt ansaa man det for overflødigt at definere den, efter at den ordinære Skat var defineret. Dog er det klart, at der meget vel kunde være Byrder, der forenede nogle af Karaktermærkerne for de ordinære Skatter med nogle af de extraordinæres, og Klock griber derfor ogsaa til den Udvej at opstille en særlig Klasse, som staar mellem ordinære og extraordinære. Imidlertid benyttedes Definitionerne ikke og kunde ogsaa vanskelig bruges. Klock selv kan ganske vist, ogsaa efter at være kommet ud over Definitionerne, sige om en Skat, at den paa én Gang er ordinær og extraordinær, men reelt set bliver det dog Afgiftens regelmæssige Tilbagevendende eller ej, som bliver det eneste Skelnemærke⁴. Denne Opfattelse af ordinær og extraordinær Skat i Betydning af regelmæssig tilbagevendende eller ej trænger almindelig igennem i den følgende Tid i Tyskland, medens Navne som Reichs-Steuer, Land-Steuer o. s. fr. kom i Brug for at betegne Skattens større eller mindre Almindelighed⁵. — Gaill forkaster ogsaa Brugen af den tredobbelte Definition, idet han fremhæver, at Spørgsmaalet, om en Skat er ordinær eller extraordinær, maa afgøres efter Lovens Ordlyd; dette er jo at gaa i en Cirkel, idet man netop i Romerretten søgte bestemte Definitioner til Brug ved Lovenes Fortolkning. Ved Brugen falder derfor ogsaa hos Gaill „onera mere realia“ sammen med „onera

¹ Dette udtales klart af Petrus de Ubaldus: De collectis (Tract. ill. jurisc. Tome XII) § 23: „Ordinaria [onera] sunt, quæ imponuntur a principe, seu a lege, et ideo quæ imponitur a lege municipalis in civitate, a toto populo dicitur onus ordinarium“.

² Vitriarius illustratus. Rev. a Joh. Frid. Pfeffingero. Gothæ 1698. I. III, tit. 3, § 16: „Ordinariæ collectæ sunt, quæ a lege certe, sive quotannis, sive causa existente, conferuntur, et regularem præstationem habent...“. Se ogsaa Georgius Mundius a Rodach: De muneribus et honoribus tractatus. Norimbergæ 1645. c. II, n. 22—23: „Ordinaria sunt, quæ . . . singulis annis, pro bonis et possessionibus . . . solvuntur, adeoque certi temporis demonstrationem et tractum successivum habent . . . vel non quotannis quidem indicuntur, certa tamen lege et juris dispositione publica in casus certos constituta sunt“.

³ Bertachinus: Anf. Skr. Præludia § 14.

⁴ De fleste lægger Vægten paa dette Punkt. Jfr. derimod Italieneren Jo. Bapt. Costa: Tractatum libri II. Venetiis 1630. De portione ratæ. qu. 158, n. 7.

⁵ Vitriarius ill. I. III, tit. 3, § 15 Note.

ordinaria¹; en lignende Anskuelse finder vi hos Neumayr von Ramsla², der ind-deler Afgifter i to Slags, „Zins“ og „Steuer“; medens „Zins“ er uforanderlig fra Aar til Aar „von Gütern und liegenden Gründen“, er „Steuer oder Schatzung“ „zufäl-lige“, saa at Skatter efter ham altid bliver extraordinære. Med andre Ord, vi ser her, hvorledes man ud af de forskellige Betydninger, hvori Romerretten bruger Ordene ordinær og extraordinær, konstruerer en Definition, som bliver absolut uanvendelig for det praktiske Liv.

Mere Held havde man med Realinddelingen af Byrder; her havde man en klart udtalt Systematik i Romerretten at holde sig til³, som man kunde indskrænke sig til at gengive; saa kunde der naturligvis altid blive nogen Uenighed om, i hvilken Rubrik en Skat med Rette hørte hjemme. Man inddelte da munera i a) personalia, som gik ud paa at præstere Arbejde af en eller anden Art uden For-mueydelse, b) mixta, der krævede Ydelse af saavel Formuegoder som Arbejde, samt c) realia (eller munera patrimoniorum), der bestod i Præstation af et Formue-gode. Disse sidste paalagdes almindeligvis „personis pro rebus“, idet man dermed vilde angive, at Forpligtelsen paahvilede Personen paa Grund af Tingens Besid-delse; men i visse Tilfælde var det selve Tingen, Forpligtelsen hvilede paa, og ved Tingens Overgang i anden Besiddelse gik Forpligtelsen samtidig over, uden Hen-syntagen til den nye Besidders økonomiske Stilling; dette var de saakaldte „munera mere realia“.

Det er saagodt som udelukkende munera realia, hvormed vi i det følgende skal beskæftige os; disse er Skatter i vor Forstand af Ordet⁴, og dem er det ogsaa, at den tyske romerretlige Litteratur, som her omhandles, fortrinsvis beskæftiger sig med; særlig er det Formueskatten, Romerrettens direkte Skat, og Tolden, som tager Interessen fangen. Thi det er klart, at her, ved Behandlingen af Skatter i nyere Forstand, som munera realia var, maa vi finde Spirerne til en moderne Skatte-teori hos Klock og samtidige Forfattere, saafremt da v. Stein har Ret i sit Syn paa denne Litteratur.

Naturligvis er det et Utal af Skatter, som falder ind under onera realia, og det bliver nødvendigt for nærmere Forstaaelse af det følgende her at under-søge, hvilke Skatter man tænkte paa ved de forskellige Navne. — Ordet „tri-butum“ havde to Betydninger. Dels betegnede det Skat overhovedet, dannet som det var af „tribuere“, og denne Betydning er ikke sjælden at træffe⁵; det indbefat-ter, taget i denne Betydning, ogsaa indirekte Skatter, eller hvad man da almindelig kaldte vectigalia. Dels toges det i en snævrere Betydning, saa at man derved nær-

¹ Anf. Skr. I. II, obs. 52, § 9.

² Von Schatzungen und Steuern, sonderbahrer Tractat. Schleusingen 1632. Einleitung.

³ Dig. 50, 4, 18.

⁴ F. Ex. Besold: Synopsis doct. pol. Amstelodami 1648. I. II, c. 7, § 10: „Collectam vulgo vocant, de qua re Casparus Klockius incomparabile opus conscripsit“.

⁵ Molina: De justitia et jure. Moguntiae 1614. disp. 661, § 11: „sic frequenter sumitur [tributum] a doctoribus et in communi usu loquentium sermone Hispano“.

mest forstod en aarlig Grundbyrde i Penge¹, men den præcise Opfattelse varierer i det uendelige. Ogsaa census toges i forskellige Betydninger; dels betegnede det Værdsættelsesmetoden, dels selve Skatten, ikke blot almindelig Formueskat, men ogsaa Kopskat². Omvendt kunde vectigal, der som Regel kun betegnede Skat af Varer, som førtes (vehere), ogsaa omfatte tributum og dermed betegne Skat overhovedet³. Nær beslægtet med tributum var collecta, som Klock definerede⁴, i Modsætning til tributum, som en extraordinær Skat, der paalagdes „personis pro rebus“, idet det dermed angaves, at der ved Udmaalingen af Skatten toges Hensyn til Skatteydernes Ejendele, medens Forpligtelsen til at yde Skatten var personlig. Gennem dette Modsætningsforhold bliver tributum nærmest lig Grundbyrde. Spørgsmaalet, om Skatten paalagdes Besidderen af Genstandene eller Genstandene selv, var af stor Vigtighed til Afgørelse af, hvorvidt fremmede, som opholdt sig i Staten, skulde betale Skatten, og hvorvidt Landets egne Undersaatter skulde betale Skat ogsaa af Ejendomme, som laa udenfor Staten⁵. Naturligvis behandledes dette Spørgsmaal, som den Dag i Dag er af saa stor Vigtighed, med al den juridiske Skarpsindighed, Tiden kunde opbyde; for Skatteteorien overhovedet blev dette Spørgsmaals Besvarelse dog af underordnet Betydning.

Af det her sagte fremgaar det, hvor fejlagtigt det er, naar Amberg anfører en Tredeling af Skatter som gældende hos Senskolastikerne⁶, idet de ikke kendte nogen anden end den romerretlige, som ogsaa findes i den tyske Litteratur. Collecta hvilede paa „Vermögen und Ertrag“ i lige saa høj Grad som tributum, blot blev Tingen ikke ved collecta behæftet med Hypotek. Thi man maa vel huske paa, at Tiden ikke havde uddannet et klart Begreb, Grundbyrden eller Afgiften, i Modsætning til Skatter, som i vore Dage. Tributum, der nærmest var lig Grundbyrde, men dog ikke anderledes, end at Omvurderinger med Rette kunde finde Sted⁷, regnedes til onera mere realia; men collecta? Herom herskede der nogen Strid. Klock henregner den til onera realia, men da man, dersom den personlige Forpligtelse til at betale Skatten ikke blev efterkommet, kunde holde sig til selve Tingene, mente f. Ex. Baldus, at collecta formelt hørte til onera personalia, men reelt til onera

¹ Grundbyrde, som erlagdes in natura, kaldtes annona. Gutierrez: Tr. de gabellis. Francof. 1615. qu. 1, n. 5, og Klock: Tr. de contrib. c. I, § 161: „tributum de terræ nascentibus in subsidium Regis vel Reipublicæ confertur“.

² Molina: Anf. Skr. disp. 661.

³ Paulus Busius: De republ. libri III. Franekeræ 1613. l. III, c. 1, § 5: „Illud in exactione vectigalium (quo nomine jam intelligimus omne genus exactionum quas subditi in ærarii auctionem conferunt) observandum...“.

⁴ Tr. de contrib. c. II, § 97.

⁵ Dette Spørgsmaal behandles udførligt i Cothmannus: Responsa juris seu consilia. Francof. 1722, resp. 11.

⁶ Die Steuer in der Rechtsphilosophie der Skolastiker. Berl. 1909. S. 11. — Se ogsaa min Anmeldelse heraf i Jahrbücher f. Nationalök. u. Stat. 1910. I. S. 263 ff.

⁷ Se Th. Merkelbach i Klock: Consilia. Tome I. Francof. 1650. cons. 26.

mere realia, og derfor slutter Natta¹, at collecta maa regnes til onera mixta, da forma og materia ikke kan adskilles. Men der er endnu flere Betydninger af collecta at nævne. Det betegner saaledes, om end kun sjældent, ogsaa Skat overhovedet², ligesom de fleste af de øvrige af Datidens Ord for Skatter, der fra først af blot betegnede at erlægge Afgift til det offentlige (tribuere, colligere etc.).

Collecta er, som nævnt, den eneste direkte Skat — efter vor Opfattelse af dette Ord — som findes omhandlet af tyske romerretlige Jurister, og som derfor har særlig Krav paa vor Interesse. Vi skal ikke gaa i Enkeltheder; vi forbigaa saaledes den Strid, der herskede om, hvorvidt Byen alene eller ogsaa det omliggende Landdistrikt burde afholde Omkostningerne ved Anbringelse af et Ur i et af Byens Taarne, om hvorvidt man under collecta burde medregne de Bidrag, Lavene kunde paalægge deres Medlemmer. Det er kun de almene Synspunkter, som her skal fremdrages, den økonomiske Betragtning, som hele denne juridiske Skattelitteratur maatte hvile paa.

e. Opfattelsen af Staten.

For romerretlige Jurister fik Staten ganske naturligt ingen egentlig Velfærdsopgaver. Den romerske Statsmagt blandede sig ikke mere end højst nødvendigt i det økonomiske Liv; den beskyttede svage, hjalp fattige, men Velfærdsstaten var den meget langt fra. Kun for en overfladisk Betragtning bliver det muligt at regne Klock med blandt Forløberne for Kameralisterne, den almægtige Stats Forkæmpere, da man jo dog ser, hvorledes han indskærper, at Fyrstens og dermed ogsaa Statens Opgave er at være den retsuddelende Myndighed³. Staten skal efter Klock ikke gribe direkte fremmende ind, den skal langt snarere indskrænke sig til at gribe afværgende ind, hvorfor ganske naturligt Retfærdighedsbegrebet kommer i Forgrunden blandt Kravene til Staten. For Klock og de andre romerretlige Jurister var Staten en hvilkensomhelst Stat, ikke en speciel Stat, hvis Interesser det gjaldt om at varetage selv paa andre Staters Bekostning. Retfærdighed indadtil og udadtil var Grundpillen, hvorpaa Staten byggedes efter de romerretlige Juristers Anskuelse. Naar Klock anfører Udtalelser fra Ciceros Statsfilosofi eller fra Romerretten om, at det er til Fordel for Staten at have rige Indbyggere o. lign., citerer han kun; det varmer ham ikke selv og faar ham ikke til at tænke paa Midler til Opnaaelsen heraf. Den mest fuldkomne Stat bliver den, hvor den største Retfærdighed hersker, og derfor bliver det Opgaven at undersøge, hvad der er Retfærdig-

¹ Consilia sive responsa. Francof. a. M. 1588. cons. 166, n. 9. Se ogsaa Franciscus Lucanus: Tr. de collectis (Tract. ill. jurisconsult. Tome XII) n. 1.

² Bocerus: Tr. de regalibus. Tubingæ 1608. c. III, § 223: „Imponitur collecta vel ad munus aliquod personale vel ad patrimoniale munus“. I § 230 omtales „collecta capitis“.

³ Consilia. Tome III. Indledning: „Potissimum vero ad istiusmodi virtutum officia pertinet, inter suos jus dicere, injuriam depellere, controversias derimere, officia et onera communia congrua proportione distribuere, omnia ad æquitatem et æqualitatem quandam geometricam, in qua tum pulchritudo Reipublicæ tum prudentiæ et justitiæ decus splendidius clarescit, felicissime reducere“.

hed. Karakteristik er det saaledes, naar Nicolaus Festasius i Fortalen til sin Bog om Skatter¹ fremhæver, hvorledes han er ledet til at skrive dette Arbejde ved at se den Nød, hvori Befolkningen var nedsunken paa Grund af Skatter; han gaar ikke den Vej, som en Kameralist i saa Tilfælde vilde være gaaet, at anvise nye Erhvervskilder for Befolkningen, men han vil bøde paa Ondet ved at vise, hvad der er Retfærdighed, og hvorledes den bør gennemføres i Skattepaalægningen.

Men hermed er intet udtalt om selve Statens Nødvendighed; ogsaa de romerretlige Jurister anerkendte denne, saa at i Tilfælde, hvor Statens Existens stod paa Spil, havde Fyrsten, d. v. s. Staten, en Ret over alle Formuegoder, som fandtes i Staten, — ikke blot efter communis sensus, men efter lex naturæ. Til Gengæld indskræmpes det udførligt, at vel er Øvrigheden indsat af Gud, men dette maa ikke forstaas, som om Gud havde indsat den for dens egen Skyld, tværtimod var den indsat for det almene Vel. Man anerkender en Sondring mellem Fyrsten og Staten og fastslaar paa mange Maader, at Staten er Fyrsten overordnet, men, idet „populus“ endnu kun er et Begreb, bliver faktisk Staten lig Fyrsten. Teoretisk anerkendte man ej heller, at Statens Midler tilhørte Fyrsten, og dette ses af den bestemte Sondring, som opstilledes mellem Fyrsten som Privatmand og Fyrsten som Indehaver af den øverste Magt i Staten². Man sondrede ligeledes mellem Fyrstens private Formue, hvorover han havde Ejendomsret, og Statsformuen, hvoraf han kun havde Bestyrelsen; et enkelt Exempel som, at de fleste Forfattere ikke vil tillade Salg af Domæner, viser dette. Reelt set betød det derfor intet, at man i Romerretten forefandt en Sondring mellem ærarium og fiscus. Gaill³ fremhæver, at fiscus hos Romerne var „pecunia imperatoris“, medens ærarium var „pecunia publica et imperii, et sic ærarium populi, fiscus principis erat“, og disse Ord plejer at gaa igen hos andre Forfattere. I Romerretten bruges imidlertid fiscus i Stedet for ærarium, efter at denne, Folkets Kasse, var forsvunden og gaaet op i fiscus; under Kejserne blev derfor fiscus den egentlige Statskasse i Modsætning til Fyrstens Privatformue (res privata principis, divina domus o. l.)⁴. Da de tyske Jurister ikke var klare over den Udvikling, fiscus saaledes havde gennemgaaet, idet som nævnt romerske Antikviteter ikke studeredes, og da man i det tyske Kejserdømme saa en Kontinuation af det romerske, kan man hos disse Forfattere ofte finde Indtægter, der rettest burde henhøre under den ene, henlagt til den anden⁵. Ogsaa derved blev Sondringen reelt set betydningsløs. Men hertil kom nu yderligere, at man, paavirket af Romerretten og af Overbevisningen om det romerske Kejserdømmes Fortsættelse i det tyske, mente, at kun hos Riget og Kejseren kunde der være Tale om ærarium og fiscus, men ikke i Enkeltstaterne, og da Hovedtyngdepunktet mere

¹ Tract. de aestimo et collectis. Venetiis 1571.

² Se herom nærmere O. Gierke: Johannes Althusius. 2. Aufl. Breslau 1902. S. 136—37.

³ Anf. Skr. I. 1, obs. 20, § 3.

⁴ Se nærmere Gosens Afhandl. i Zeitschr. f. d. ges. Staatsw. Bd. 22—23.

⁵ F. Ex. Max. Faust: Anf. Skr. concl. 1, cons. 12 og 50. Klock: Tract. de ærario, Norimbergæ 1651. c. 7, §§ 7—9 og 68. Klock: Tr. de contrib. c. 18, § 13.

og mere flyttedes fra Riget over til disse, blev ogsaa af den Grund Fremhævelsen af ærarium som Folkets Kasse uden praktisk Betydning¹.

f. Retfærdig Skat.

For at nu en Skat overhovedet skulde være berettiget (justa), maatte den efter de tyske romerretlige Forfattere tilfredsstille Retfærdighedskravene i Henseende til *causa materialis*, *causa formalis*, *causa efficiens* og *causa finalis*. Om disse fire² aristoteliske Aarsager samlede hele Drøftelsen sig. Vi skal ikke systematisk gennemgaa disse, idet vi her blot beskæftiger os med den finansvidenskabelige Side af Skattespørgsmaalene, medens den rent juridiske — og denne spillede naturligvis den langt overvejende Rolle hos disse Forfattere — er os uvedkommende.

Det var overhovedet ikke med gunstige Øjne, man betragtede Skatterne, paa Grund af deres Evne til at voxe ud over rimelige Krav³. Skat skulde være en Undtagelse, men netop dengang afløste det ene Skattepaalæg det andet, og da en virkelig Finanshusholdning var ved at opstaa, blev det umuligt længere at opretholde det Skuffesystem, disse Forfattere forlangte bevaret, og i hvert enkelt Tilfælde at paavise „en retfærdig Aarsag“ til Skatten. Blev Skatten brugt til andet end til det, hvortil den var indsamlet, selvom ogsaa dette var fuldtud retfærdigt, forelaa der, efter Klocks Udsagn, et Tilfælde af Svigagtighed fra Statens Side. Alleerede Titelbladet til Klocks Værk om Skatterne viser, med hvilke Øjne Skat overhovedet betragtedes, idet det fremstiller en Kvinde, som for Retfærdighedsgudindens Aasyn rækker en Pose Penge som „Skat“ til en Kriger.

Som Aarsag til Paalæggelse af en Skat krævedes, at der forelaa en „*necessitas* et *utilitas publica*“, og man vil, som nævnt, i disse Forfatteres Krav om Paavisningen af en særlig Aarsag for hver Skat som den nødvendige Basis for en retfærdig Skattefordeling se, hvor langt man overhovedet var borte fra Tanken om vor moderne Statshusholdning. For at en saadan Nødvendighed nu kunde siges at være indtraadt, maatte de ordinære Indtægter, som Indkomsten af Domæner o. lign., ikke slaa til. Men yderligere krævedes Konstateringen af en *necessitas* et *utilitas publica*, idet *publica* ogsaa viser tilbage til *necessitas*. Fyrsten kunde saaledes ikke med Rette paalægge Skat, fordi han trængte til Penge, men netop fordi man sondrer mellem hans Egenskab af Privatmand og hans Egenskab af Statsoverhoved, kommer man til at indrømme, at han skal optræde paa Statens Bekostning med en vis Glans, og man er dermed ude paa det uvisse. Betegnende for de

¹ Denne Vaklen giver sig et klart Udtryk i Klocks Holdning overfor Spørgsmaalet om Folkets Deltagelse i Skattepaalægningen. Tr. de contr. c. 4.

² Nogle Forfattere anfører kun 3, andre derimod 5, men det reelle Indhold bliver det samme. — Se om dette Punkt nærmere H. Ratjen: Vom Einfluss der Philosophie auf die Jurisprudenz. Kiel 1855. (Rede). S. 3 ff.

³ Saaledes siger f. Ex. Klock: Tr. de contr. c. 1, § 156—57 og Consilia. Tome 1. cons. 28, § 144: „Estque nativitas et incrementum contributionum instar crocodyli, ac successu temporis sese formidabile reddit, nec quidquam retinet de causis primæ suæ institutionis, quam prætextum et adparentiam“.

Opgaver, som tillagdes Staten, er det at se f. Ex. Klocks Opremsning af, hvornaar der kunde være Tale om en offentlig Nødvendighed og Nytte; han nævner saaledes Fjenders Indfald, Gælds Betaling, Istandsættelse af Broer og Veje o. lign.¹; om Velfærdsopgaver er der ikke Tale.

Naturligvis blev det Fyrsten, som kom til at skønne over, hvorvidt der kunde siges at foreligge en „necessitas et utilitas publica“. Det fremhæves vel som Regel, at hver Skatteforordning bør indeholde en Begrundelse af, hvorfor Skatten paalægges, saa at man derigennem ser sig i Stand til at kontrollere Skattepaalæget, men dette var naturligvis kun et ringe Æquivalent for Befolkningens Selvbeskatningsret. Forelaa der virkelig en „necessitas et utilitas publica“, er det klart, at en Selvbeskatningsret faktisk vilde være bleven uden Betydning, og dette forklarer den lunkne Maade, hvorpaa den heromhandlede Litteratur overhovedet behandler Spørgsmaalet om Folkets Selvbeskatningsret.

Skulde man nu skride til Skattepaalæg, naar de ordinære Indtægter ikke slog til, eller skulde man først forsøge andre Veje? Dette rent praktiske Finansspørgsmaal, hvorfor der jo heller ikke kan gives nogen almindelig Regel, besvarer de fleste Forfattere ikke, og naar det endelig forsøges besvaret, henfalder Forfatterne ofte til Spidsfindigheder². Klock nævner blot i Forbigaaende, at det i visse Tilfælde vil være at foretrække at forringe Mønten eller at optage et Laan, fremfor at skride til Skattepaalæg³.

Var Aarsagen til Paalægningen af Skatten (collecta) berettiget, krævedes yderligere, at den i Henseende til Paalægningsmaaden skulde være „justa“. Her maatte man da først og fremmest iagttage Skattens origo eller causa, saa at, naar en Arbejdsydelse forandredes til en Pengeydelse, den kun maatte paalægges de tidligere Ydere og i Forhold til enhver Arbejdsydelse, hvorfor en Kopskat under saadanne Forhold kunde blive fuldt ud berettiget⁴. Da Skat efter den almindelige Opfattelse var Betaling for et Gode af en eller anden Art, maatte Grundreglen derfor blive, at den, som skulde have Nytte af Foranstaltningen, ogsaa skulde betale Skatten, og andre ikke⁵. Dette Punkt indtager dog kun en beskedent Plads i de her om-

¹ Tr. de contrib. c. 7, § 15: incursiones hostium, necessaria patriæ defensio, status Domini conservatio, æris alieni dissolutio, refectiones pontium, fontium, viarum, aggerum, fluminum, templorum, profectio necessaria, pacis redemptio, inauguratio superioris, cura ecclesiæ et scholarum etc.“ Andre nævner færre, f. Ex. Th. Maull: De homagio. Giessæ Hessorum 1614. tit. 9, § 22 ff. og Wintzler: Synoptica observationes de collectis. Coloniae 1608. § 7.

² Natta: Anf. Skr. cons. 150, § 1. Havde man „bona communia sufficientia“ og dog paalagde Skat, „dicerentur illi [o: singuli] in particulari solvisse debita universitatis; quod est inconveniens et absurdum, quia alia est causa universitatis et alia singulorum“.

³ Consilia. Tome 1. cons. 20.

⁴ Bocerus: Tr. de regalibus. cap. 3, § 223. Naar en munus personale forandres til en Pengeydelse, „tunc collecta imponenda et solvenda est per capita, ut unus tantum præstet, quantum alter. Cum enim pro capitis munere hæc imponatur collecta, ejusdem etiam sumit naturam, ut scilicet par omnium conditio sit...“. Se ogsaa Gail: Anf. Skr. I. 2, obs. 52, § 16 og Petrus de Ubaldis: De collectis (Tr. ill. juriscons. Tome 12). § 9.

⁵ Klock: Tr. de contrib. c. 2, § 92 og c. 17, § 92.

handlede Forfatteres Værker, dels vel fordi det betragtedes som en Selvfølge, dels sikkert ogsaa fordi der særlig toges Sigte paa de nyere Skatter, som da var kommen i Anvendelse, og som omfattede hele Befolkningen.

g. Formueskatten.

Men var Kresen af Skattepligtige herigennem blevet afgrænset, og var der derfor ikke Mulighed for en speciel Udmaaling af Nytten indenfor denne Kres¹, var der efter Romerretten, og dermed ogsaa efter disse Forfattere, kun én retfærdig Paalægningsmaade, efter enhvers Formue². Det er klart, at vi her staar ved Hovedpunktet i vor Fremstilling, den egentlige Skatteteori. Overordentlig stærkt var Litteraturen om dette Punkt efterhaanden svulmet op, og Spørgsmaalet om collecta og dens Paaligning indtager den betydeligste Plads i Bøger om Skattevæsenet fra denne Tid. I denne Litteratur møder et forældet Skattebegreb op med hele sit gennem Aarhundreder samlede Arsenal af Argumenter og med sit gennem Aarene indtil de mindste Enkeltheder uddannede System.

Ubeset overtager de her omhandlede Forfattere den Teori fra Romerretten, at Retfærdigheden sker Fyldest, naar collecta paalægges efter enhvers Formue, saa at den, der ejer 1000, betaler 10 Gange saa meget som den, der ejer 100. Hvad vilde have været naturligere, end at man havde undersøgt denne Teoris Holdbarhed; men netop fordi man manglede en virkelig Statslære, manglede Prøvestenen. Ogsaa forsaavidt var der ingen Anledning til en saadan Revision, som den romerrettelige Skatteteori faldt i Traad med det Retfærdighedsbegreb, som fandtes hos den klassiske Filosof, der udvikler dette udførligst, Aristoteles. Som bekendt handler hele 5. Bog af den Nikomachiske Etik om Retfærdighedsbegrebet. Aristoteles undersøger her Retfærdighed som den specielle Dyd, der tager Sigte paa Fordelingen af Goderne i Samfundet, og som dermed bliver Hovedpunktet i Politiken. Den bestaar i at finde den rette Midte, men denne er naturligvis forskellig, eftersom den er Midten mellem to Ting alene eller mellem Tingene i Forhold til Personerne. Han opstiller som Følge deraf Sondring mellem den udlignende og den uddelende Retfærdighed. Medens den første sker Fyldest gennem en aritmetisk Proportion, maa den uddelende Retfærdighed ske Fyldest gennem en geometrisk. Thi da Staten efter Aristoteles ikke bestaar af lige, idet der altid maa herske Ulighed mellem Borgerne, maa det absolut lige store i Henseende til en Uddeling mellem Borgerne af Ære, Besiddelse og overhovedet alle Goder blive uretfærdig. Derfor kommer den geometriske Proportion, der tager Hensyn til den naturlige Forskellighed mellem Borgerne, til at blive den retfærdige i Forholdet mellem Staten og Borgerne, og

¹ Her var der naturligvis altid Mulighed for et Skøn. Jfr. f. Ex. Natta: Anf. Skr. cons. 183; § 4, hvor forskellige Exempler nævnes.

² F. Ex. Cod. 10, 16, 3 o. fl. St. Her at komme ind paa den romerske Censur, som stadig foresvæver de heromhandlede Forfattere, er sikkert ikke nødvendigt.

det hvad enten det gælder Fordele eller Byrder¹. Denne aristoteliske „proportio geometrica“ lever nu videre Aarhundreder igennem. Vi finder den hos Thomas Aquin² og efter ham hos saa godt som alle Teologer, der skriver om Retfærdighed. Vi finder den hos romerske Forfattere, i Corpus juris civilis, hos italienske Jurister, hos Gregorius Tholosanus, hos de tyske Jurister selv, som Latherus, Rövenstrunck og fremfor alt hos deres Høvding, Kaspar Klock³. At enhver Formue — vi skal nærmere undersøge dette Ords Betydning — skal vurderes, og at enhver herefter skal betale Skat, bliver altsaa Idealet, en Procentskat efter Formuen. Ganske vist gør, som siden skal ses, Klock og de andre Jurister nogle Indskrænkninger i denne Teori med Hensyn til mindre bemidlede, men selve Skatte-teorien forandres ikke herved.

Man vil indse, hvor fejlagtig Marchets ovenfor nævnte Opfattelse af Klocks Skatteteori er, naar han i den vil se Ønsket om en Progression udtalt. Marchet citerer ganske vist ingen Kilder, men det maa antages, at han er naaet til sit Resultat ved at have opfattet „proportio geometrica“ som „progressio geometrica“, hvorom der ikke nævnes et Ord i hele den her omhandlede Litteratur; det vilde ogsaa have været mer end mærkeligt, ja, komplet umuligt, om Klock og de andre romerretlige Forfattere ud fra deres Opfattelse af Staten kunde være naaet til en progressiv Skat; en saadan maa nødvendig have en Velfærdsstat til Forudsætning.

Ligesaa vildledende er det, naar Eheberg, som nævnt, fremhæver Thomas Maull og Wesembecius paa Klocks Bekostning, idet han hos dem, efter Cusomanos Paavisning, vil se „die Grundzüge unserer Steuerteorie“ udtalt, hvad hans Fremhæven af Wesembecius' Passus om, at Skatterne skal paalægges „ratione facultatum“, yderligere understreger. Som ovenfor nævnt er dette det samme Grundlag, hvorpaa ogsaa Klock og de andre Forfattere staar, og der er saaledes ingen Anledning til at fremhæve Maull og Wesembecius. Det er den romerretlige Teori om Skat efter Værdsættelse af enhver „facultates“, som overtages. At se et bevidst Udtryk for en „Evne“teori i „facultates“ vilde være urigtigt. Et nærmere Kendskab til de Forbindelser, hvori dette Ord forekommer, viser det; her skal kun anføres et Par enkelte Exempler. Regnerus Sixtinus — thi hvorfor ikke ogsaa anføre Udlændinge, da denne Litteratur dog var international — siger saaledes⁴, at *de* ikke skal betale Skat, „qui facultatibus divites, corpore autem infirmi sunt, si

¹ Direkte tager Aristoteles dog ikke Sigte paa disse. Jfr. dog l. V, c. 7 (Aristoteles graece ex rec. Im. Bekkeri. Berol. 1831).

² Summa theol. Bergomi 1590. qu. 61, art. 1—2.

³ Tr. de contrib. c. 17, § 47: „Summatim loquar: Quilibet debet sustinere onera pro bonis suis contribuendo pro rata et debita portione, et non transferre suam sarcinam in inferiorem; debetque proportio geometrica non arithmetica servari, ut qui majoribus præditi sunt facultatibus, locupletioresque existunt, plus solvant quam ii, qui minus habent“. — Et drastisk Udtryk faar disse Tanker hos Cothmannus: Responsa juris seu consilia. Tome 4. Francof. 1662. resp. 3, § 123, hvor det hedder: „aliam esse æqualitatem arithmetica, aliam geometricam, hoc est, aliam, quæ in cujuslibet idiotæ captum cedit, aliam, quam Jctus et rerum politicarum peritus expendit“.

⁴ Tract. de regalibus. Francof. 1617. l. 2, c. 14, § 90.

fructus earum facultatum vix ad alimenta ejusmodi personarum sufficiant“, og yderligere fremhæves det, at facultates ikke her kan betyde Evner, naar man ser, at Petrus de Ubaldus¹, fra hvem Regnerus Sixtinus har Citatet, i Stedet for „fructus earum facultatum“ har „fructus suarum possessionum“. Klock selv bruger ofte Ordene vires og facultates, men som synonyme med possessiones, bona ell. lign., og talrige Exempler kunde anføres herpaa. Nej, Hovedreglen for alle disse Forfattere finder vi udtrykt i følgende Ord, som Klock bruger: Omnis circa impositionem tributorum iniquitas evitabitur, si omnes ex æquo censeantur pro ratione, portione et quantitate honorum, quæ quisque possidet².

h. Skatteansættelsen.

Det var med andre Ord den romerske census med en Værdsættelse af enhver skattepligtigs Ejendele, som forekommer disse Forfattere ønskværdig og stemmende med Retfærdighedens Krav. Hvorledes skulde nu en saadan Skyldsætning foregaa, skulde alle Ejendele medtages, og hvilken Værdi skulde der lægges til Grund?

Skat var efter Romerretten „onus fructuum“; ikke i Formuegenstandene selv, men i de Frugter, de afkastede, havde man et Udtryk for Statens Nytte og for den enkeltes Stilling indenfor Statssamfundet. Man kunde nu tro, at man herigennem var kommet til Indkomstbegrebet — Vejen synes jo kun ganske kort — og derfra til moderne Skatteformer, men dette var ikke Tilfældet; man fastholdt Fordringen om census, og Oplysning om „fructus“ vedblev kun at danne et Middel for Formueskatten. Man nærmede sig dog Indkomstskatten mere og mere. Ægidius Thomas vil saaledes, idet han strængt holder sig til Romerrettens Aand, kun have saadanne Frugter, som oppebæres „ex prædiis et peculio“, værdsatte til Beskatning, men mere og mere trænger „lucrum“ sig frem som sideordnet med fructus, hvad siden skal ses. Lucrum, som f. Ex. Købmandens Gevinst af Vareomsætningen, var dog stadig knyttet til Genstandene; Arbejdsindkomst kendte disse Forfattere ikke, og dette maa være Prøvestenen for et Indkomstbegreb. Romerretten omtaler ganske vist en „fructus hominis“³, men taler her om Slavearbejdet. Det skulde nu synes, at ligge nær at tillægge Arbejdet overhovedet Produktivitet, hvad enten det var en fri Mands eller en Slaves Arbejde, men dette gør de her omhandlede Forfattere ikke. De vilde da ogsaa have sprængt Rammerne for Romerrettens Skat; collecta paa lagdes „personis pro rebus“, og derfor skulde Slavearbejdet medtages ved Værdsættelsen, fordi Slaverne kun var „res“ i Ejerens Haand.

Hvor godt man end maatte kunne leve af sin Arbejdsfortjeneste, kunde der dog ikke blive Tale om en Skatteansættelse, da der ingen frugtgivende Ting var

¹ Anf. Skr. n. 12.

² Tr. de ærario. cap. 53, § 7.

³ Dig. 7, 7, 4: „Fructus hominis in operis consistit et retro in fructu hominis operæ sunt. Et ut in ceteris rebus fructus deductis necessariis impensis intelligitur, ita et in operis servorum“.

at vurdere¹. Alle disse Besiddelsesløse kunde man ved en ringe Kopskat beskatte, men de blev udenfor census².

Tilsyneladende nærmer man sig, som nævnt, ved at jævnstille *lucrum* med *fructus* til Arbejdsfortjenesten, men det er ogsaa kun tilsyneladende. Den Sondring, som Bartolus og endnu stærkere Natta³ gennemførte mellem „*fructus naturales*“ og „*fructus industriales*“, alt eftersom Arbejdet har været blot okkuperende eller medproducerende, bevirkede, at *fructus* og *lucrum* kunde jævnstilles. Men var der da ikke Tale om, at den, som havde Arbejdsindkomst, ogsaa havde *lucrum*? Kanonisterne havde ganske vist paavist det ubillige i, at man krævede Skat af Arbejdsindtægt, idet det vilde være *onus ex onere*, da Arbejdet selv efter Guds Ord var en Byrde for Mennesket; mulig er dette Ærgument medvirkende til, at man ikke mener at kunne tale om *lucrum* af almindeligt Kropsarbejde. *Lucrum* bliver ikke Arbejdsfortjeneste, men nærmest lig Driftsherregævinst, *lucrum* er det Plus, Heldet giver⁴. Derfor taler man om *lucrum* ved Handel, men ikke ved Haandværk.

Men maatte saaledes de besiddelsesløse holdes udenfor Skatteansættelse, blev det næste Spørgsmaal, om alle, der var i Besiddelse af Formuegenstande, skulde medtages. Dette var ikke Tilfældet; den, som var fattig (*pauper*), skulde gaa fri. Da man stadig behandlede Formueskat og dermed ansaa hele Befolkningen som levende af, hvad Formuen afkastede, var det ganske naturligt, at man ogsaa kaldte *den pauper*, som blot havde saa meget i Indtægt af sin Formue, at han lige kunde leve og vilde komme i Nød, om han skulde betale Skat⁵. Dog kunde disse fattige, hvorunder ogsaa de, der levede af deres Arbejde, faldt, beskattes ved en ringe Kopskat. Helt besiddelsesløs var den fattige ikke, og Statens Beskyttelse nød han jo godt af for sin Person og det lidet, han besad. — Et Steds i *Corpus*⁶ kaldes *den pauper*, som ikke har 50 Guldstykker, og nogle Forfattere vilde have denne Definition af *pauper* anvendt ogsaa paa Skatteansættelsen, men de fleste saa, at Romerretten her havde et specielt Tilfælde for Øje, og mente derfor, at en Analogislutning ikke var berettiget, men at der i hvert Tilfælde maatte finde et Skøn Sted over, hvorvidt vedkommende kunde siges at være *pauper*, idet der maatte tages Hensyn til hans hele Stilling i Samfundet. Overensstemmende med Bartolus og Baldus kaldte saaledes Klock *den pauper*, „*qui vivere nequit pro conditione et*

¹ Casp. Klock: *Diss. de contrib.* Basel 1608. concl. 40: „*pauperes, qui ex industria et labore manuum victum quaerunt, nec aliunde habent, unde se alant, collectarum onus deprecantur*“ og *Tr. de contrib.* c. 13, § 59: *Ubi patrimonium fructusque nulli, ibi nec collectis locus relinquitur*“.

² *Jfr. Dig.* 50, 15, 3.

³ *Anf. Skr. cons.* 141, § 1.

⁴ „*Lucrum est accessio ex prosperitate fortunæ qualiscunque proveniens*“. G. A. Struvius (*Præs.*): *De lucro.* U. St. 1666. (*Diss.*)

⁵ *Se f. Ex. Calepinus: Vocabularium.* Thusculani 1522. *Paupertas foreligger, „quando licet non sint opes, tamen necessaria suppetunt*“. Dog *Mundius: Anf. Skr.* c. 6, n. 350: „*Pauperes . . . dicuntur, qui aliud non habent, unde vivant, sed victum mendicando vel industria et labore manuum dietim quaerunt*“.

⁶ *Dig.* 48, 2, 10.

dignitate personæ vel status sui¹. Klock nærmer sig det harmoniske Retfærdighedsbegreb, og den strængt konsekvente Gennemførelse af en „proportio geometrica“ lider derigennem en betydningsfuld Indskrænkning; om en Værdsættelse efter Formue og Lejlighed er der dog ikke Tale, men blot om et variabelt, skattefrit Existensminimum; dette skulde dog ikke, som i vore Dage, fradrages for alle Skatteydere.

Iøvrigt havde denne Lære om Fritagelse for Skat for den, som var pauper, at kæmpe med Kirkens Lære om Tiende, idet baade rige og fattige maatte betale denne². Thomas Aquin kom allerede ind paa det Spørgsmaal, om det ikke var uretfærdigt at forlange Tiende af den fattige, maaske ovenikøbet til en rig Præst, ja, kom dette ikke ligefrem i Strid med Kirkens Pligt, som netop var at hjælpe den fattige? Han afviser dog dette Spørgsmaal med, at Pengene skal gaa gennem Kirkens Hænder. Gang paa Gang dukker Spørgsmaalet senere op, men ligesaa regelmæssigt afvises det, idet Tiende ikke var en Gave til Kirken, men „decima deo dicitur reddi vel restitui“, og derfor kunde man ikke analogisere til eller fra Skatten³.

Bagved de Teorier, de tyske romerretlige Forfattere saaledes gentog, leder man forgæves efter almene Synspunkter for Forholdet mellem den enkelte og Staten. Uden nærmere Begrundelse gengives Teorierne, og naar disse saa hurtigt efter blev opgivet, turde Grunden bl. a. have været den, at de ikke var tilstrækkeligt underbygget. Fremhævelsen af, at den, som føler commoditas, ogsaa maa føle incommoditas, siger i Virkeligheden intet.

Da nu Formuegoder (bona) skulde værdsættes efter de fructus, de afkastede, er det klart, at de bona, som ingen fructus gav, ikke skulde medtages. Marker, som intet gav i Overskud, — thi fructus forstodes som Nettoindtægt, efter Fradrag af alle Udgifter, som gik med til Fremskaffelsen deraf⁴, — skulde saaledes ikke medtages i liber censualis, eller, om de medtoges, ikke være skattepligtige⁵. Det var saaledes ikke Salgsværdien af bona selv, men af fructus, som lagdes til Grund; man kom derfor til at kræve en meget hyppig Omvurdering, enten ved hvert Skattepaalæg eller i hvert Fald, naar Priserne i Mellemtiden havde forandret sig⁶.

¹ Tr. de contrib. c. 13, § 76. — Natta: Anf. Skr. cons. 590, n. 14: „... quod non solum dicitur ille, qui non habet necessaria ad sustentationem vitæ, sed etiam qui non habet convenientia ad conditionem sui status; ... nam egere dicitur, qui non potest vivere e conditione et dignitate personæ suæ“.

² Costa: Anf. Skr. quæst. 149, n. 13—14: „Decimæ sunt solvendæ, etiamsi eis solutis nil remaneret debitori pro victu...“.

³ F. Ex. Rebuffius et Tyndarus: Tr. de decimis. Colon. Agrip. 1590. § 39—40.

⁴ Dig. 5, 3, 36, 5: „Fructus intelleguntur deductis impensis, quæ quærendorum, cogendorum conservandorumque eorum gratia fiunt“. — Det er saaledes ikke nogen særlig Fortjeneste af Klock at have sondret mellem „Roh- und Reinertrag“, som Roscher mener (Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland. Münch. 1874: S. 216, Note 2).

⁵ Bertachinus: Anf. Skr. pars 2, n. 56.

⁶ Klock: Consilia, Tome 1. cons. 28, § 212. — Andre fastsætter bestemte Aaremaal for Revision, som f. Ex. Rövenstrunck (Anf. Skr. S. 63) 10 Aar. Man saa ogsaa, at Agerbrugets og de andre Erhvervs Udbytte varierede Aar for Aar. Festasius: Anf. Skr. pars 1, § 26.

Penge, man havde liggende paa Kistebunden, skulde man saaledes heller ikke betale Skat af, ej heller af Luxusgenstande, der ingen fructus afkastede, men kun tjente til Pryd¹. Lucas de Penna havde ganske vist jævnstillet den Nydelse, Ejeren havde af Smykker, rigt Bordservice o. lign., med fructus, men da bl. a. Bartolus havde været en bestemt Modstander af denne udvidede Forstaaelse af fructus, var denne Anskuelse ikke trængt igennem. — Iøvrigt skulde saavel bona mobilia som bona immobilia værdsættes. Kvæg og Landbrugsredskaber skulde saaledes medtages; men her frembød visse Vanskeligheder sig. Især rejste det Spørgsmaal sig, om fructus af disse ikke allerede var medtaget ved Værdsættelsen af fructus, Jordan gav. Ved en Vurdering af Kvæg o. lign., som sledes op ved Brugen, kunde det saaledes være vanskeligt nok at faa fat i fructus, og enkelte Forfattere² vilde derfor overhovedet ikke have Ting medtaget, som sledes op ved Brugen. Men hvor meget skulde man da fradrage for at faa fructus ud? Burde man fradrage Familiens Underhold, forsaavidt den havde arbejdet med i Bedriften, hvilke ydre Kendetegn havde man at gaa efter o. s. fr., det var altsammen Spørgsmaal, som rejste sig i det Øjeblik, man vilde til at praktisere denne Skat, men Forfatterne gaar ikke ind paa dem. En Forfatter, Mundius a Rodach, vil saaledes til fructus kun medregne Pengeindtægten, idet han mener³, at Bier, Gæs, Duer o. lign. kun skal rædtes i Skatteansættelsen, forsaavidt man opdrætter dem til Salg eller holder dem for at sælge de Produkter, de giver⁴. Overhovedet synes man paa sin Vandring efter faste Kriterier for Bestemmelsen af fructus mere og mere at være kommet til at opfatte fructus som lig Pengeindtægt, bona gav. Rövenstrunck⁵ fremhæver saaledes, at man ogsaa skulde værdsætte bona mobilia, „e quibus reditus aliqui percipiuntur, ut pecunia foeneri seu sub cambiis data argentariis“, ligesaa vel som Fiskere og Jægere, „qui exercent mercaturam et negotiationem“. At man jævnstillede lucrum med fructus, bidrog naturligvis ogsaa sit til, at man mere og mere identificerede fructus med Pengeindtægten, og at man derigennem tilsyneladende nærmer sig Indkomstbegrebet.

Endnu bør nævnes, at ved bortlejede Ejendomme blev Lejesummen det afgørende for Bestemmelsen af fructus, og Beskatningen af udestaaende Fordringer voldte ingen Vanskelighed, idet de kun medtoges, hvis de gav Indtægt⁶.

Ogsaa Købmændenes Varelagre skulde som andre bona mobilia medtages ved

¹ Klock: Tr. de contrib. c. 11, § 67.

² F. Ex. Natta: Anf. Skr. cons. 418, n. 7.

³ Anf. Skr. c. 6, n. 7—8.

⁴ Efter Romerretten skulde animalia medtages ved Skatteansættelsen. Men det var tvivlsomt, om „Gæs og Høns“ burde regnes dertil, eller om de ikke snarere maatte regnes til „aves“. Jfr. herom Ferrutus: Anf. Skr. § 485.

⁵ Rechtliches Bedencken von Anlage, Contributionen, Kriegs-Steuren und Schaden . . . Marpurge 1633. S. 42.

⁶ Gaill: Anf. Skr. l. 2, obs. 7. Hvad her siges, maa antages kun at angaa pecunia otiosa. — Om Forholdet mellem Prioritetshaver og Ejer i Henseende til Skatteansættelse, se f. Ex. Chr. Ph. Richter: Decisiones juris var. Lips. et Francof. 1689. dec. 70.

Skatteansættelse. Man saa, at det vilde være en Uretfærdighed, om en Mand, der anbragte sine Midler i Købmandsvarer i Stedet for i en fast Ejendom, eller som aagrede med dem, skulde slippe for at betale den direkte Skat¹. Nu havde nogle Forfattere ganske vist bemærket, at Købmændene blot væltede de Skatter, man lagde paa deres Varer, over paa Forbrugerne af disse, og vilde ud fra denne Opfattelse have Købmændenes Varelagre undtagne fra Skat; imidlertid havde Tanken om en naturnødvendig Overvæltning af Skatter fra Købmændenes Side ingen Tilhængere blandt romerretlige Jurister, hvorfor der ikke af denne Grund kunde gøres nogen Undtagelse med Hensyn til Købmændene. Ligeledes havde man paapeget, at gennem Tolden var Købmandsvarer allerede éngang blevet beskattet, saa at det vilde være dobbelt Beskatning, om Købmændenes Varelagre medtoges ved Paalægelsen af collecta. Det vidner om, i hvor høj Grad den Handel, man her tænkte paa, var den udenlandske Indførsel af Luxusvarer, at man ikke ser det Argument gjort gældende, at ikke alle Købmandens Varer var fortoldede. Imidlertid — om nogen dobbelt Beskatning vilde Bocerus², der gaar nærmere ind paa dette Spørgsmaal, ikke høre Tale, idet causa til Skatterne var forskellig.

Hvorledes skulde nu Købmændenes Varelagre vurderes? At der her kom til at spille langt større Tilfældigheder og Forskelligheder med ind end ved den øvrige Skatteansættelse, var man klar over; ydre Kendetegn var der i Virkeligheden ikke at gaa efter, og Købmandens Gevinst og Fordringer var usikre³. Ogsaa af denne Grund var der Forslag oppe om at undtage Købmændene fra collecta⁴, men paa den anden Side saa man den overordentlig store Gevinst, en Købmand kunde have, og fremhævede, at Købmændenes Varelagre jo kun medtoges i Skatteansættelsen, naar der virkelig forelaa *lucrum*, og at de Gaver, Naturen gennem Agerbruget stillede til Menneskets Raadighed, jo ogsaa krævede Menneskets Arbejde og var underkastede ligesaa store Farer og Tilfældigheder⁵. — Endnu maa nævnes, at man ogsaa fra Corpus havde overtaget den Multiplicator, som her skulde anvendes, nemlig 20 Gange Værdien af „*fructus*“. Man var ogsaa gennem den gjort opmærksom paa den Betydning, en Ejendoms Beliggenhed spillede for dens Værdi, og paa flere andre Enkeltheder, men at opholde os ved disse vilde føre os for langt bort fra vort Hovedemne, som har været at vise, at der hos disse romerretlige Forfattere ikke var Tale om nogen anden Skat end Romerrettens Formueskat. Her skal vi ej heller søge at følge disse Forfattere i deres Betragtninger over, i hvilke Tilfælde fremmede vilde kunne beskattes⁶, hvilke Skatter Gejstligheden burde gaa fri for o. s. fr. Vi har vist, hvorledes man ved at jævnstille *lucrum* med *fructus* kom til

¹ Se f. Ex. Bocerus: Tr. de jure collect. c. 10, § 2.

² Tr. de jure collect. c. 10, § 3.

³ Mundius a Rodach: Anf. Skr. c. 6, n. 45: „*Merces nihil certi habent, a fide aliena pendent, fortunæ periculis subjacent, sine hominum industria per se fructus non ferunt et in motu sunt continuo*“.

⁴ Latherus (De censu tractatus. Francof. ad Moenum 1668. l. 1, c. 6, § 4) hælder til denne Anskuelse.

⁵ Mundius: Anf. Skr. c. 6, n. 86.

⁶ Se herom Th. Maull: Anf. Skr. tit. 9, § 5, og især Cothmannus: Anf. Skr. resp. 11.

at gøre et væsentligt Brud paa hele Aanden i Romerrettens Skat, idet det ikke var Forfatterne muligt at finde nogen ydre Forbindelse mellem *lucrum* og Købmandens Varelagre.

i. Indirekte Skatter.

Det karakteristiske ved *vectigalia* i Modsætning til *collecta* var, at disse Skatter krævedes af Genstande, der førtes enten gennem Byens Porte eller over Landets Grænser eller indførtes fra Landet og solgtes paa Markedet. Men efterhaanden som indirekte Skatter mere og mere kom i Brug, fandt man ganske naturligt stadig flere Forskelligheder mellem dem og de direkte Skatter. Allerede Petrus de Ubaldus havde saaledes sondret mellem *collecta* og *gabella*, den vigtigste af de indirekte Skatter, som „*species inter se differentes*“, og Klock, der samler sine Forgængeres Anskuelser, véd at fortælle¹: „*Imo gabella in multis a collecta differt. Hæc enim principaliter personæ pro rebus, illa rebus inprimis; hæc extraordinaria, illa ordinaria; hæc civibus et subditis, illa etiam forensibus imponitur*“. Karaktermærket for indirekte Skatter har han derimod ikke faaet fat i; *gabella* er for ham ligesaa vel en direkte Skat som *collecta*, og derfor er det ogsaa tilladt at argumentere fra den ene til den anden². Ogsaa for indirekte Skatter maatte der saaledes paavises en berettiget Aarsag til Skattepaalæget: Staten yder Købmandens Varer Retsbeskyttelse og istandsætter Broer og Veje, ad hvilke han kan transportere sine Varer, derfor er det ogsaa berettiget, at Staten tager en Del — dog højst $\frac{1}{8}$ ³ — af Købmandens Varer, eller, efter at man var ophørt med at erlægge Tolden *in natura*, af Købmandens Gevinst. *Vectigal* omfatter saavel Told, *Accise* og *lign.* indirekte Skatter som Bro- og Bompeng; det er derfor ikke mærkeligt, at man snart finder Vejenes Vedligeholdelse, snart den ydede Retssikkerhed brugt som Argument for de indirekte Skatters Berettigelse; ej heller forundrer det os, at man begrundede disse Skatter med det berettigede i, at Staten oppebar noget af den *lucrum*, Købmanden, som førte Varer over Grænsen, vilde vinde ved dem⁴; i den Henseende delte de indirekte Skatter Skæbne med Skatter overhovedet. Dette sidste Argument er selvfølgelig kun sekundært for en romerretlig Jurist; den Omstændighed alene, at der foreligger *lucrum*, berettiger selvfølgelig ikke Staten til at kræve Skat, og Henvi-ningen hertil maa langt snarere opfattes som en Paavisning af, hvorledes de Statsforanstaltninger, som berettiger til at kræve Skat, viser deres Nytte. Naturligvis maatte der ogsaa her kræves en „*justa causa*“ til Skattepaalæg, og derfor formaaede ej heller nogen romerretlig Jurist at forstaa merkantilistisk Toldpolitik. Principet om Ydelse og Modydelse glemmes ikke heller ved de indirekte Skatter; det var

¹ Tr. de contrib. c. 5, §§ 169—170.

² Tr. de contrib. c. 5, § 123.

³ Cod. 4, 61, 7. Naar *vectigal* overstiger *octava pars*, „*barbarica esse censetur exactio*“. Regnerus Sixtinus: Anf. Skr. I. II, c. 6, n. 78. — Dog lod mange her et vidt Spillerum aabent for Sædvanen.

⁴ Klock, som i Tr. de ærario vier de indirekte Skatter en langt udførligere Omtale end i Tr. de contrib., siger her (cap. 73, §§ 2—3): „*æquitas vectigalium dependet a salute publica et lucro mercatorum*“. Jfr. ogsaa Henr. Klock: *Discept. de vectig. jure.* Basileæ 1618. concl. 76.

uberettiget af Fyrsten at kræve gabella, naar han ikke sørgede for Retsbeskyttelsen paa Vejene, og naar Aarsagen til Skatten ophørte, maatte man ogsaa ophøre at kræve den¹.

Tilsyneladende var saaledes alt i bedste Orden; Statens Foranstaltninger gjorde det muligt at vinde *lucrum* og berettigede derfor til Skattens Opkrævning, — naar vi da ogsaa her bortser fra, at Mellemløbet mellem Varerne og *lucrum*s Størrelse manglede. Og dog viser det sig tydeligt, at man faktisk havde faaet indført en Dualisme i Begrundelsen af de indirekte Skatter, hvad de nævnte Forfattere dog ikke bemærkede, da systematisk Sammenhæng indenfor Skattevæsenet overhovedet ikke var deres stærke Side. Både Romerretten og den kanoniske Ret fordrer saaledes Frihed for indirekte Skat af, hvad man førte til eget Forbrug, idet saadanne Genstande allerede var gaaet over til Forbrugeren, hvorfor der ikke kunde være Tale om dermed at vinde *lucrum*. Imidlertid er det klart, at ogsaa i saadanne Tilfælde har man ganske den samme Nytte af Statens Retsbeskyttelse og af Vejenes Vedligeholdelse, som Købmandsvarer havde. Der var her en Modsigelse, som dog ikke blev bemærket. — Heller ikke Haandværkeren skulde betale gabella eller andre indirekte Skatter af det Materiale, han skulde bruge, idet hans Hensigt ved Købet af dette ikke var at vinde *lucrum*, men at leve hæderligt af sine Hænder Gerning.

I den Opfattelse af Handelen, som her kommer til Orde, træffer vi flere Synspunkter, som vi kender fra Merkantilismens Teori, bl. a. det, at Handelens Gevinst er saa langt udover andre Samfundsklassers. Naar en merkantilistisk Teori dog ikke kunde udvikle sig, var det, fordi man stedse betragtede Handelen som Erhverv for visse Mennesker, og ikke formaaede at se Handelens samfundsmæssige Betydning.

Da Skat var „*onus fructuum*“, fulgte nødvendigvis heraf, at en Overvæltning af Told og andre indirekte Skatter fra Købmandens Side var i Strid med Retfærdighedens Krav. Paa den anden Side var det retfærdigt, at Købmanden fik sine Udgifter dækket, og Tolden var jo en Udgift, som gik med ind i, hvad det kostede Købmanden at faa Varen bragt til Veje paa det paagældende Sted². Denne Opfattelse trængte efterhaanden frem, men Klock og de fleste andre romerretlige Forfattere bekæmpede den, saavidt det stod til dem; og dette var kun naturligt. Thi i det Øjeblik, de havde anerkendt Berettigelsen af Skatternes Overvæltning, var ogsaa hele Romerrettens Skatteteori falden.

Disse Forfattere saa, at der her var et Forhold, som absolut stod i Modstrid med, hvad den romerretlige Retfærdighed krævede. Forsaa vidt forsoner de sig dog med de bestaaende Forhold, som de giver sig til at diskutere selve Overvæltningen af Skatterne, og hvorvidt det i saa Fald var muligt at bringe Retfærdighed ind i Skattepaalægningen. Den overhaandtagende Anvendelse af de indirekte Skatter,

¹ Se Accisens Begrundelse gennem Modydelse hos Klock: Tr. de contr. c. 9, § 33. — Se ogsaa Vitriarius. l. 3, tit. 18, § 23: *vectigal est pretium, quod . . .*

² Hartman Hartmannus: Pract. observationes. Colon. Agrip. 1620. tit. 20, obs. 4, n. 4: „*quia onus videtur pars pretii*“.

Oprejsningen af stedse stærkere Toldmure saa de romerretlige Forfattere overhovedet ikke paa med gunstige Øjne; det stred mod jus gentium at lægge Handelen Hindringer i Vejen, thi det var denne, som hidførte, hvad Mennesket havde Brug for. I Baldus' Ord „mundus est communis patria“ kom ret den romerske Paavirkning og Modsætningen til nationalt afgrænsede Stater til Orde. Man gjorde ogsaa gældende, at naar de indirekte Skatter overvæltedes, kom de til at ramme fremmede, som opholdt sig i Staten, og at paalægge disse Skat havde man formelt set ingen Ret til — *causa formalis* var ikke *justa*. Dog vidste man ogsaa her at anføre Modargumenter. Man gjorde saaledes gældende, at Skatten paatoges frivilligt, idet man kunde undlade at købe den beskattede Vare, samt at Øvrigheden var berettiget til at sætte Taxt paa Varerne, som saa fremmede maatte finde sig i, og at en Toldpaalæggelse blot virkede som en højere Taxt¹. Men saa kom det næste og vigtigste Spørgsmaal: var det muligt gennem de indirekte Skatter at hidføre en retfærdig Skattepaalægning, en *proportio geometrica*? Dette ansaas almindeligt for ugørligt. Hvad enten rige eller fattige købte Varen, var Skatten den samme og ikke modificeret efter enhvers Formue. Ganske vist fordredes det, at Nødvendighedsartikler skulde være skattefrie, men det var netop paa disse, de talrige Acciseordninger, som da indførtes, særlig General-Accisen, tog Sigte. Dette var Hovedanstødsstenen, og næppe nogen viser mindre Imødekommenhed overfor de indirekte Skatter end netop Kaspar Klock. Og dog ser man ham i sine *Consilia*² erklære Indretningen af en *Accis-Pfennig* paa Brød, Kød og andre Nødvendighedsartikler for berettiget, idet Erfaringen, som han siger, viser, at saadanne Skatter kommer mere og mere i Brug og „*sich bey solcher Anlag der Accisen zu grossen Vortheil und facilitirung und Beförderung der nachstendigen und current contribution gar wol befinden*“. Vel indskærpede han samtidig, at Accisen skulde paalægges retfærdig, men han vidste selv, at dette var en Umulighed, netop fordi den hvilede paa Nødvendighedsartikler, som enhver skulde bruge. Dog — *consilia* er slette Kilder til deraf at ville læse Forfatterens virkelige Mening, paavirket som de er af, hvem Bestilleren er, men det her fremdragne viser, hvorledes de romerretlige Jurister selv var med til at grave Grunden bort under al deres Teori, hvorledes Livet var stærkere end al deres romerretlige Viden.

Det er næsten overflødigt endnu at omtale, at ogsaa de indirekte Skatter skulde ophæves, naar Aarsagen til Skatten ophørte, og at ogsaa disse Skatter skulde tilbagebetales, naar den Foranstaltning, hvortil de var opkrævet, ikke kom til Udførelse. Det er kun en naturlig Konsekvens af det strænge Retfærdighedsbegreb, om hvis Gennemførelse hele denne Litteratur handler.

k. Vort Resultat.

De vigtigste Punkter af Skattelæren, forsaavidt den har Berøring med Nationaløkonomien, er her kortelig fremhævet. Der vilde være Anledning til nærmere

¹ Henr. Klock: Anf. Skr. concl. 11.

² Tome 3. cons. 148.

at forfølge den romerretlige Skatteteori i Tyskland i det 17. Aarhundrede, dersom det havde været vor Hensigt at skrive en Skatteteoriernes Historie. Men dette er ikke Tilfældet; de tyske romerretlige Jurister har interesseret os, fordi man i deres Skrifter, efter den hidtil almindelige Opfattelse, finder Spirerne til den senere Kameralisme, og fordi de gennem deres Syslen med enkelte statsretlige Problemer delvis opstillede en Statslære, en vis bestemt Opfattelse af Staten. Man vil have set, at hele denne Litteraturgren mangler enhver Originalitet. Hvad der præger Romerrettens Opfattelse af Staten som et Retssamfund, og ikke et Velfærdssamfund, gav ogsaa de tyske Jurister deres ensidige Syn paa Staten. At Staten *var* saaledes, slog man sig til Taals med, og derfor kunde der heller ikke blive Tale om, at Staten skulde udvikles i visse Retninger. Der kom noget stillestaaende over den Stat, Juristerne opererede med, hvad en Nydannelsens Tid ikke kunde bruge. Dertil kom ogsaa, at Grunden, man stod paa, ikke var ordentlig underbygget; det var ikke saa meget en Totalopfattelse af Staten, man gennem Romerretten fik, som snarere visse Brudstykker af en Statslære. Dette er Hovedaarsagen til, at den græske Statsfilosofi saa let trængte igennem.

Naturligvis maatte den tyske romerretlige Litteratur hurtigt forældes. Ganske vist ser man, at Klocks Værk om Skatterne oplevede flere Oplag, men det var ikke, fordi Tiden havde Brug for den Teori, Bogen rummede, men fordi den indeholdt en stor Samling nyere Retstilfælde vedrørende Skattespørgsmaal, som ikke fandtes andetsteds¹. Ja, hans Bog er i saa høj Grad en saadan Samling, at man ofte spørger sig selv, hvad Forfatteren *selv* mener; det er derfor naturligt, at man siden kan fælde den Dom, at man kan faa det ud af den, man vil². Kort efter 1700 siger Thomasius³, at han ikke tror, at man vil have meget Udbytte af at læse Klocks Værk, thi „Klockii Autorität ist alleine so wichtig nicht, dass man sich sicher darauf verlassen könne. Und wenn auch von der Gerechtigkeit und Erbarkeit der Auflagen kein Streit übrig wäre, so ist doch dieses nicht genug, dieselben denen Unterthanen annehmlich zu machen; und also mangelt es dem Klockio doch am besten und nöthigsten“. Og da man omkring Midten af det 18. Aarhundrede har faaet dannet en Finansvidenskab, roser man ikke Klock som Grundlægger af denne, men man fremhæver, at det er muligt at lære Historie af Klocks Værker. Naturligvis finder man visse Grundsandheder i Klocks Værker, siger Zincke⁴, idet han særlig taler om dennes Tract. de ærario, men man finder ogsaa mange Ting, som er saare betænkelige; Klock hørte „unter denen Rechtsgelehrten, denen eine gesunde Philosophie fehlte“.

Der er saaledes ingen Grund til at fejre Klock paa den Vis, v. Stein har gjort, ikke heller de andre tyske romerretlige Jurister, der behandlede lignende Emner⁵.

¹ Ludolffs Udtalelse. Cit. hos Lang: Anf. Skr. S. 11.

² Boecler: Bibliographia critica. Lips. 1715. S. 671 ff.

³ Udg. af Melchior v. Osse's Testament. S. 89. Noten.

⁴ Leipz. Sammlungen. 8. 1752. S. 817 ff.

⁵ Det behøver ikke nærmere Paavisning, hvor fuldstændig fejlagtigt det er, naar Hellmuth Winter:

Ligesaa vildledende er det, naar v. Stein taler om den af Klock skabte Skole, saa vist som Eftersnakkere ikke danner Skole. v. Stein indrangerer i denne Lyser, Bauer, J. J. Müller og mange flere, kort sagt alle, der i det 17. Aarhundrede i Tyskland behandlede lignende Emner som Klock. Ved Behandlingen af disse Forfattere vil det vise sig, at de har tilegnet sig saa væsentlige Ideer andetsteds fra, at Klocks seje Vedhængen ved Romerretten i hans Hovedværk om Skatter ikke mærkes hos dem; og, efter hvad her er udviklet, maatte Reproduktion af Romerrettens Skatteteori blive Kendetegnet paa den Klockske „Skole“.

Den aristoteliske Politiks Betydning for den ældre Kameralvidenskab.

I. Politikernes Syn paa Aristoteles' Politik (og Økonomik).

a. De ældre Politikere.

Vi har nu set, hvorledes Fremkomsten af en moderne Statslære indvirkede paa tyske romerretlige Jurister i Henseende til Emnevalg og til Fremdragelse af de Punkter af Corpus, hvori det romerske Statsmandssnille havde lagt sig for Dagen. Vi har ogsaa paavist, at det kun var Brudstykker, Romerretten gav, ikke nogen almen omfattende Statslære. De tyske romerretlige Jurister viser saaledes tydelig Paavirkning af de fremkomne Krav om en Statslære og arbejder med paa Dannelsen af en saadan, saavidt deres hele Grundopfattelse af Staten og Retsvidensskaben gør det muligt.

Ligesom Naturrettens Fremkomst giver Anledning til, at en national Retsvidenskab opstaar, og at den indførte Romerret dør hen, saaledes bliver det ogsaa indenfor Politiken den græske Statsfilosofi, som baner sig Vej og giver det teoretiske Grundlag for den moderne Stat, thi paa den græske Statsfilosofi er det, at naturretlige Forfattere for en meget væsentlig Del støtter sig. Det er fortrinsvis gennem Bodin, disse nye Ideer kommer til Tyskland og viser Tiden, at Statsdannelsen bunder i Menneskets egen Natur, og at Ret kun er et Middel til Opnaaelse af de naturlige Formaal, Staten har, ikke Maalet selv. Det er en juridisk og en filosofisk Opfattelse af Staten, som kommer til at kæmpe om Magten, den romerske og den græske Statsopfattelse, som brydes med hinanden. Den græske Statsfilosofi gav almengyldige Synspunkter for Opfattelsen af Staten, passende for ethvert Ud-

Die wissenschaftliche Bearbeitung der Staatswirthschaftskunst. Kasan 1837. S. 42 siger, at den samme Lære, som Bodin i Frankrig meddelte sine Landsmænd, senere i Tyskland fandt en Forkynder i Klock. De talrige urigtige Synspunkter, som iøvrigt findes i denne Bog, forbigaaes i det følgende.

viklingstrin. Var det ogsaa kun faa Teorier, den indeholdt, gav den dog langt mere og havde videre Udsyn, end Corpus; derfor var det kun naturligt, at græsk Statsfilosofi blev den overlegne.

Skønt det falder udenfor vort Emne, bliver det dog nødvendigt at gaa lidt ind paa Statslæren, da Nationaløkonomiens Opstaaen hænger sammen med dennes Udvikling. Men ganske naturligt maa vi holde os til de Forfattere, som fortrinsvis gav sig af med økonomiske Emner, uanset den Rolle, de har spillet inden for selve Statslærens Udviklingshistorie.

Naar vi har valgt Betegnelsen „den ældre Kameralvidenskab“ som Fællesnavn for en Række Forfatteres Skrifter, er vi vel vidende om det vilkaarlige, som klæber ved ethvert Navn, idet det kun sjældent giver fuldt ud, hvad det burde. Ved de ældre kameralvidenskabelige Forfattere tænker vi paa de Forfattere, som nu sædvanlig kaldes Forløbere for Kameralisterne, naturligvis med Undtagelse af Kaspar Klock og andre romerretlige Forfattere, hvis Særegenheder er karakteriseret i det foregaaende. Skal Ordet Kameralisme bibeholdes for den tyske Merkantilisme, er der ingen anden Udvej; det vil af det følgende fremgaa, at, da man indenfor Merkantilismen sonderer mellem den ældre Merkantilisme og Ny-Merkantilismen, falder det naturligt at gennemføre en lignende Sondring indenfor Kameralismen, idet den Metode, de ældre merkantilistiske Forfattere og Forløberne for Kameralisterne anvendte, var ganske den samme.

Vi har allerede nævnt, at Jordbunden i det 16. Aarhundrede i Tyskland var beredt for Politiken, dette Ord stedse taget i den gamle aristoteliske Betydning. Det er yderligere bekendt, at Melanchton tilskyndede Camerarius til at oversætte Aristoteles' Værker, og at han stadig forsvarede Klassicismen overfor Luther. Ogsaa talrige Steder i Melanchtons Skrifter vidner om hans nøje Kendskab til og Paavirkning af græsk Statsfilosofi; et Udsagn som, at „potestas politica“ skal styre Staten i Overensstemmelse med Naturlovene, viser dette. Men ogsaa indenfor Juristernes Kreds følte Trangen til en Statslære. Da saaledes Juristen Ulrich Sizing døde i 1580, kunde Præsten Chytræus tale om hans Kundskaber indenfor Etik og Politik¹; ja, alle de Mænd, som arbejdede med paa Naturretten, kom ogsaa ind paa Politiken. Thi Naturret har til nødvendig Forudsætning en Statsfilosofi, og Retshistorien, der naturligt kommer frem sammen med Naturretten, viser, hvorledes Ret til de forskellige Tider har formet sig efter Statssamfundene og dermed har en sociologisk Udviklingshistorie til Grundlag.

¹ Adami Vitæ germanorum jurecons. et pol. Heidelb. 1620. „Præcipue autem Ethicen et Politicen, Sizingerus studiosè didicit, non eo solum, ut ad juris doctrinam, ejus principia et fontes ac demonstrationes ex lege naturæ, ex Ethicis deductæ sunt, se præpararet, sed multo magis, ut in regendis moribus, se ad philosophicam moderationem adsuefaceret . . . Quare non Melanchtonis solum epitomen, quæ tamen fontes et nucleum jurisprudentiæ continet: et de multis controversiis judicium format; sed Aristotelis etiam Ethica et Politica, et Ciceronis de legibus libros evolvit; qui originem juris universi, ex natura mentis humanæ ad imaginem Dei conditæ, et distinctione justorum ac injustorum illustratæ, eruditissime detexit . . . Platonis etiam leges et *πολιτειῶν* libros, tametsi magna ex parte ironiis refertas esse videbat, sedulo perlustravit“.

Statsideen overtog man, som Laband har paavist, fra Romerretten, men Statsretten kom først frem med Naturretten. Derfor opgav Politiken ogsaa først sin hidtidige vegeerende Tilværelse og fik praktisk Betydning med den moderne Statsdannelse. Det er nu ikke Filosoffer, som fortrinsvis dyrker Politiken som filosofisk Disciplin, men det er Juristerne, som bemægtiger sig den, for derved at faa fast Grund under Fødderne i deres praktiske Gerning.

Betegnende er det, at de første Værker, som tilsigter at give en Regeringskunst bygget paa Naturlove, henvender sig til Fyrsten som den, der skal sætte det nye i Værk, som Forfatteren taler for, eller de tager mere direkte Sigte paa Fyrstens Opdragelse. Ovenfor er allerede nævnt Hartman Hartmannus' Værk om, hvorledes en Fyrste skal indrette sin Styrelse; omtrent samtidig udkom i Tyskland ogsaa et Værk om Fyrsteopdragelse¹. Naar Aristoteles nævnes i denne Litteratur, er det som Lærer for Alexander af Makedonien; senere hen er det Tænkeren Aristoteles, som prises, medens det i den nyere Kameralisme er Førsteministeren Aristoteles, den praktiske Politiker, som beundres. Dette er karakteristisk for den Udvikling, Politiken gennemgik i Tyskland i det 17. Aarhundrede sammen med Statsstyrelsens og den moderne Stats Udvikling. Man begynder naivt med at tro, at hele Spørgsmaalet om Staten er løst, naar Fyrsten opdrages paa rette Maade, indtil man ser, at det først og fremmest gælder om at blive klar over, hvad Staten er; og først efter at dette Spørgsmaal er klaret, kan positivt Arbejde for Staten begynde. Dette er en naturlig Udviklingsgang.

Roscher overlader i sit Værk om den tyske Nationaløkonomi til Læseren selv at finde den røde Traad, der maa være i en Litteraturs Udvikling; han har aabenbart ladet det store Stof, som stod til hans Raadighed, vokse sig over Hovedet, og ikke engang de Overskrifter, han giver Kapitlerne i sin Bog, vejleder Læseren. Saaledes behandler Roscher f. Ex. Obrecht i et Afsnit, som har Titlen: *Das Eindringen des wälschen Regalismus*, Bornitz faar sin Plads i et Afsnit, som benævnes: *Die Anfänge der systematischen und geschichtlichen Volkswirtschaftslehre*, Klock i et, som bærer Overskriften: *Die letzten Zeiten des dreissigjährigen Krieges*, o. s. fr., kort sagt, en virkelig Inddeling af Stoffet efter visse fremtrædende Ejendommeligheder hos Forfatterne har Roscher ikke forsøgt.

Forskellen mellem Obrecht, Besold, Bornitz og andre samtidige tyske Forfattere var i Virkeligheden mindre, end Roscher vilde gøre den til. Ganske vist vier Obrecht sig mere Statskunsten end Statslæren, medens det omvendte maa siges at være Tilfældet med f. Ex. Bornitz, men bægge staar dog paa det samme Standpunkt med Hensyn til Opfattelsen af Politik, idet denne fuldstændig falder sammen med Bodins. Gennem sin Virksomhed som praktisk Raadgiver ledes Obrecht ind paa fortrinsvis at behandle Statskunsten. Det var jo fra gammel Tid

¹ Christoff Vischer: Bericht aus Gottes Wort und verstendiger Leute Büchern, wie man junge Fürsten und Herren dermassen auferziehen soll . . . Schmalkalden 1573. — De mest bekendte Værker herom skyldes Thomas Aquin og Erasmus Roterodamus.

af en vigtig Beskæftigelse for Jurister at afgive consilia i særlig vanskelige Tvivls-tilfælde, som ofte strejfede det politiske Omraade.

Obrecht var blandt de første politiske Forfattere i Tyskland. Efter at han i sine Disputationes de principiis belli i 1590 havde tilbudt at vise, hvorledes Penge kunde skaffes til Veje uden Anvendelse af uretmæssige Midler, lagde snart forskellige Fyrster Beslag paa ham som Raadgiver. Som Følge heraf er det da ogsaa Statskunsten, som særlig bliver hans Emne, mindre Statslæren. Medens hos Bodin Kendskabet til Historien fortrinsvis skulde udnyttes til at opbygge en teoretisk Politik, anvendes det af Obrecht til at gavne og bruges i den praktiske Politik. Det er tidligere paapeget, hvorledes den Metode, Bodin vilde anvende, ikke kunde gennemføres; i Obrechts Skrifter viser den, hvilke Misvæxter den kunde frembringe, et Kaos af gode og daarlige Raad for Statsstyrelsen, samlede fra mange Lande og Tider uden Kritik; dog én Kritik anvendte han, Etiken.

Andet og mere end at give praktiske Raad prætenderer Obrechts Værker heller ikke. Sønnen, der udgav sin Faders Værker¹, karakteriserer fortræffeligt dennes Virksomhed, naar han i Fortalen nævner, at Obrecht har „der politicorum scripta, so viel ihme zur Handt zubringen möglich gewesen, mit allem fleiss gelesen, was sie für Mittel und Wege, Gelt und Güt zuerlangen fürgeschlagen, auffnotirt, alle und jede solche media mit allem Eyffer und Ernst reifflich erwogen, und über den probierstein göttlichen Worts der vernünftigen æquitet und Billichkeit gezogen“. Det er med andre Ord Udpluk af klassiske Forfattere, Obrechts politiske Bøger indeholder. Ret ufortjent blev derfor, set med vore Øjne, den Skæbne, som overgik en af dem, idet den beslaglagdes, da den første Gang udkom². Det er den vaagnende Statsselvbevidsthed, der her giver sig det primitive Udslag, at kun Staten selv maa nyde godt af sine Borgeres Arbejde, og det er Troen paa, at en Foranstaltning, som bringes i Anvendelse af flere Stater, ikke gavner nogen af dem.

Det var dog ikke alene gennem sin juridiske Konsulentvirksomhed, Obrecht kom ind paa Politiken, men ogsaa, fordi han havde et videre Udblik end flere af sine samtidige Kaldsfæller og søgte at klare sig Retsvidenskabens Stilling indenfor Videnskaberne. Ligesom hos Bodin faar efter Obrecht Retsvidenskaben sin Plads under politica i philosophia practica, idet den aristoteliske Inddeling af Filosofien da var saa godt som eneherkende. Derfor mener han ogsaa, at Politiken er en Videnskab, Juristen maa sætte sig ind i³, og dette Synspunkt bliver almindelig anerkendt blandt tyske Jurister i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

Karakteristisk for den gængse Opfattelse af Kameralismen er det, at Small i sin ovenfor anførte Bog vier Obrecht en udførlig Omtale, medens Besold og Bornitz

¹ Fünff unterschiedliche Secreta politica . . . Strassb. 1644.

² I Aaret 1617. Se herom Deckherr: De scriptis adespotis . . . conjecturæ. Ed. tertia. Amstelodami 1686. S. 335—36: Testata certe est Respublica Argentinensis, adserendo omnia exemplaria suæ Cancellariæ, nolle se, consilia civis sui quæ illi in praxi pessime cessere, omnibus palam fieri.

³ „Artes logicæ, et cognitio Philosophiæ practicæ, studioso juris longe sunt necessaria; quia ex his fontes juris scaturiunt et inquiruntur. Sic etiam lectio historiarum negligi non debet“. Epistola i Oeconomia seu dispositio instit. Holmiæ 1617.

kun nævnes i forbigaaende, og dog fortjener disse Forfattere sikkert en langt udførligere Omtale end Obrecht, idet de meget mere end denne har bidraget til Statslærens Udvikling i Tyskland og dermed til Kameralismens Fremkomst.

I sit Værk *Partitionum politicarum libri IV*¹, et Arbejde, som Roscher aabenbart ikke har kendt, fremsætter Bornitz sit Syn paa Politikens Forhold til Retsvidenskaben. Han viser sig her paavirket af Aristoteles og Bodin. De to Opfattelser af Politik som Statskunst og som Statslære finder vi ogsaa hos Bornitz². Men lige saa lidt som Aristoteles vilde vide af nogen Sondring mellem den teoretiske og den praktiske Politik, idet den praktiske blot er et Skridt videre end den teoretiske, saaledes indskærper ogsaa Bornitz, at den, der vil optræde som praktisk Statsmand, først maa lære den teoretiske Politik; thi, siger han, *prudencia politica* erhverves ved „*Theoria et Praxi. Theoria, Præceptorum civilium cognitione. Praxi, usu eorundem in analysi et genesi*“³.

Da Retsvidenskaben saaledes er en Del af Politiken, bliver det, som Bornitz mener, en *jus politicum*, der bevarer og hjælper Staten. Herved forstaar han den Ret, som passer til hver enkelt Stat, overensstemmende med dens specifikke Ejenommeligheder, med dens Befolknings Karakter, o. s. v.⁴. Bornitz' *jus politicum* indbefatter hele Retsvidenskaben, ogsaa *jus naturæ* og *jus gentium*, medens *jus politicum* i snævrere Forstand, som den Ret, der kun passer for den enkelte Stat og ikke for andre, indbefattes under den tredie Underafdeling af *jus politicum*, *jus civile*. Saalangt formaar nu Bornitz at følge Aristoteles; men i selve Definitionen af *jus naturæ* og de øvrige Underafdelinger af *jus politicum* dukker den romerretlige Jurist frem, idet Bornitz her benytter Romerrettens Definitioner⁵. I Virkeligheden mente Bornitz, som det vil fremgaa af det her sagte, at ogsaa *jus civile* var en *jus naturæ*, idet de bægge var Underafdelinger af *jus politicum*. Dog — at Bornitz saaledes ikke er klar over Forskellen mellem Naturret i aristotelisk og romerretlig Forstand, er i denne Sammenhæng uden Interesse. Det er Retsvidenskabens hele Stilling indenfor Videnskaberne, som her har interesseret os, ikke Underafdelingerne af den.

Juristen maa saaledes, naar han skal optræde som Lovgiver, sætte sig ind i

¹ Hanoviæ 1608.

² Anf. Skr. S. 31: „*Politica est ars Reipublicæ perficiundæ: alio nomine civilis doctrina*“.

³ Anf. Skr. S. 31. — Den Sondring, man gennemførte indenfor den aristoteliske Filosofi mellem den teoretiske og den praktiske Filosofi, berøres naturligvis ikke heraf; thi ét er, hvorvidt Læren kan omsættes i Handling, et andet, hvorvidt den kan siges at have naaet sit Maal, før den er omsat i Handling.

⁴ Anf. Skr. S. 82—83. „*[Jus politicum] est Jus cuique Reipub. congruum et accommodum. Si enim una eademque populorum natura, et mores: Si una eademque omnium regionum et locorum ratio, si temporum, causarum convenientia, aliarumque circumstantiarum consensus: Forte unum et idem Jus universis et singulis populis conveniret: et res politica esset in facili. — Se ogsaa Keckermannus: Syst. disciplinæ politicæ. l. 1, c. 6: Da lex hører med til „regni gubernatio“, saa er lex eo ipso „lex politica“, og Sebast. Spilker: Jurisprudencia ad justum causarum ordinem . . . revocata. Rintellii 1650. — Aristoteles' Udtalelser herom findes i Nich. Etik. Bog 6, cap. 8.*

⁵ Anf. Skr. S. 84. — Jfr. Dig. 1, 1 og Inst. 2, 1.

Politik. Derfor bliver Retsvidenskaben herefter — og det er et Punkt, der, som man vil se, er af overordentlig stor Vigtighed, — ikke en selvstændig Videnskab med Maalet i sig selv, men kun Midlet for Staten til at udvikle det, som Staten efter sin Natur er dannet for. Saa bliver det næste Spørgsmaal, som rejser sig til Besvarelse, hvorfor er Staten da dannet, et Spørgsmaal, som her foreløbig forbigaas.

Hvad angaar selve Studiet af Politiken, som Juristerne saaledes tog op i Tyskland i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, var det de Bodinske Synspunkter og den af ham foretrukne Metode, som trængte igennem. Vi har nævnt, at Tiden ikke magtede den historisk-filosofiske Metode, og vi ser dette tydeligt i den tyske Litteratur fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Talrige Bøger fremkom blot indeholdende Sentenser, der paa en eller anden Vis havde Berøring med Politik, fortrinsvis Udpluk af klassiske Skrifter. Den første udkom, saavidt mig bekendt, allerede i 1565¹, altsaa før Bodin kan have øvet Indflydelse i Tyskland, hvoraf det ogsaa fremgaar, hvor lidet original den Bodinske Metode var. Men nogenlunde righoldig blev Litteraturen herom først i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Fortrinsvis var det naturligvis de latinske Klassikere, som maatte holde for; ikke blot voldte Sproget her ikke nogen Vanskelighed, men det maatte ligge den tyske romerretlige Jurist nær fortrinsvis at søge til disse, saalænge Fiktionen om det romerske Kejserdømmes Fortsættelse i det tyske opretholdtes². — Allerede 1602 udgav saaledes Caspar Bonifacius i Jena „Princeps sive Principis Institutio ex Titi Livii Patavini Historiis prælibata“; i 1613 udgav Caspar Facius en *Politica Liviana*, og i 1617 disputerer Andreas Kochtitzky under Prof. Matthias Beregger paa en Afhandling, som indeholder Uddrag af Tacitus — for blot at nævne nogle enkelte Exempler. I Nederlandene, hvor Udviklingsgangen var en noget lignende som i Tyskland, skrev Justus Lipsius en meget benyttet Politik, bygget paa Tacitus, ja, man sagde endog, at han kunde sin Tacitus Ord til andet. Hvad der opnaaedes ved disse Skrifter, var at gøre de klassiske Autorers Anskuelse eller Beretninger tilgængeligere, men Politiken som Videnskab gavnedes ikke herved.

Adskillige gaar dog ogsaa til Aristoteles og finder her deres Behov tilfredsstillet. 1610 skriver Philippus Scherbius saaledes *Discursus politici in Aristotelis de Republica libros*, i 1638 udgiver Christoffer Heidmann *Dissertationes politicae VII ex octo libris Polit. Aristotelis, o. s. fr.*, for ikke at tale om de talrige kommenterede Udgaver og latinske Oversættelser af Aristoteles' Politik, som netop i denne Tid udkom. Hos den, som har læst Aristoteles' Politik og derigennem er blevet betaget af den store Stagirits Tanker, kan det ikke vække Forundring, at Aristoteles maatte slaa baade Cicero, Tacitus, Plinius og Livius af Marken. Hvad Bodin havde haft til Hensigt, at opbygge en Statslære paa Naturprinciper, fandt man jo allerede hos Aristoteles; her fandtes et helt politisk Systemværk, og forbigaaende Ytringer hos andre Forfattere om politiske Emner vejede i Sammenligning hermed

¹ Joachim Widemann: *Politicus libellus, in quo, quæ ad administrandam Rempub. pertinent, ex multorum authorum monumentis demonstrantur*. Argent. 1565.

² Se saaledes den karakteristiske Fortale i *Casparis Facii Politica Liviana*. Lips. 1613.

kun lidt. Men er det de store Linier, Aristoteles giver i sin Politik, mangler der paa den anden Side saa godt som fuldstændig Udtalelser om, hvorledes de Maal, Staten har, naas, og derfor kom der i lange Tider heller intet Modsætningsforhold frem, men langt mere et Samarbejde, saa at man, hvad Statslæren angik, søgte til Aristoteles, medens man i Spørgsmaal vedrørende Politiken som Statskunst lod sig belære af andre klassiske Autorer. Derfor ser vi ogsaa hos Besold, Bornitz og andre Forfattere, som fortrinsvis lægger Vægten paa Statslæren indenfor Politiken, en tydelig Paavirkning af Aristoteles.

b. Conring.

Studiet af Aristoteles' Politik hang nøje sammen med Naturrettens Fremkomst. Det forundrer os derfor heller ikke at se Hugo Grotius i Fortalen til *De jure belli et pacis* lovprise Aristoteles (§ 42); men vigtigere blev det for en senere Tid, at Grotius (§ 7) dadler Bodin for at blande Ret og Politik sammen, hvad han selv vil adskille, og at han til Studiet af Politik anbefaler Aristoteles' Politik.

Hugo Grotius fik overordentlig stor Autoritet i Tyskland¹, og hans Anbefaling af Aristoteles' Politik virkede saa stærkt, at man tog dette Skrift op til videnskabeligt Studium. Særlig var det Hermann Conring, der blev Foregangsmand her. Naar dette ikke allerede tidligere var sket, skyldes det sikkert, at man i lange Tider stillede sig tvivlende overfor Spørgsmaalet om, hvorvidt Aristoteles' Politik kunde siges at være et videnskabeligt Skrift.

Fra gammel Tid af mente man, at det er en principiel Sondring, Aristoteles opstiller mellem sine Skrifter, naar han betegner nogle som akroamatiske, andre som exoteriske, uden at man dog ret vidste, hvori denne Sondring reelt set bestod. Cicero bestemmer² exoterisk som populariter scriptum og hæfter dette Navn ved Bøgerne om det højeste Gode; disse var altsaa skrevet almenfatteligt, medens de akroamatiske Bøger var skrevet med større Dybde og Skarphed og med Anvendelse af et filosofisk Sprog³. I lange Tider ansaa man Politiken, sikkert paa Grund af Bøgerne om den bedste Stat, for et exoterisk Værk, idet man jo meget vel kan opfatte *hele* Værket som skrevet med disse Bøger for Øje. Det var selvfølgelig ikke saaledes, at et exoterisk Skrift var ubrugeligt; ganske vist kunde man ikke regne det for et videnskabeligt Værk og derfor heller ikke bygge nogen Videnskab derpaa, men det var vel muligt, „fructus etiam ex sermonibus exotericis colligi, non scientiam et veritatem, sed tantum opinionem“⁴. — Som et Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad Tiden trængte til Aristoteles' Politik, maa det opfattes, at Philippus Scherbius paaviste, at dette Værk maatte medregnes til de akroamatiske Skrifter — hvorledes er her uden Interesse. Medens Platos Stat øjensynligt var en Bog om

¹ Der oprettedes særlige Professorater i Grotius' Lære. — Selv over Grotius' Sørgespil læstes i den følgende Tid paa Universiteterne. Luden: Hugo Grotius. Berl. 1806. S. 99.

² *De finibus bon. et mal.* l. 5, c. 5, § 12.

³ Se herom nærmere Madvigs Udg. af *De finibus bon. et mal.* Ed. 3. Hauniae 1876. Excursus VII og J. Bernays: *Die Dialoge des Aristoteles.* Berl. 1863. S. 30 ff.

⁴ Philippus Scherbius: *Theses philosophicæ.* Ambergæ 1603. Th. 19.

den bedste Stat og derfor virkede afskrækkende som Fantasifoster paa dem, der først og fremmest vilde bruge Politiken i det daglige Liv til reelt Arbejde for Staten, var dette ikke Tilfældet med Aristoteles' Politik. Ganske vist fandtes der i denne nogle Bøger om den bedste Stat, og enkelte Tvivlere vilde vedblivende ikke anerkende disse som hørende med „ad corpus politicæ doctrinæ“, men mod disse tog Hermann Conring til Orde, idet han viste, hvorledes disse Bøger hørte organisk sammen med de øvrige Bøger i Politiken¹. Selv skrev da Conring ogsaa senere en *Exercitatio politica de optima republica*², idet han begrundede dette Arbejde med, at for Politikeren gjaldt det om baade at kende den bedste Stat overhovedet og den bedst mulige Stat.

Følgen af, at Aristoteles' Politik anerkendtes som et videnskabeligt Skrift, beskriver Conring i følgende Ord, som her citeres³, da de blev af saa overordentlig Vigtighed for den følgende Tid: *Primum est, tam accurate omnino id conscriptum esse debere, quam vel humano ingenio fieri id valuit, vel argumenti conditio patitur; hæc enim communis est lex operis ἀχροαματιχοῦ. Ut igitur aliis scriptis politicis forte merito ignoscas, si qua parte deficient nec omnem ambitum sui argumenti persequantur: ita huic profecto Aristotelico nihil deesse sine vitio potest quod ad civilem locum faciat. Tam firmæ secundo inveniri hic debent argumentationes, quantas humana negotia permittunt . . . Tertio hinc etiam consequens est: quemvis promiscue minime idoneum esse Politicorum nostrorum lectorem. Idoneum autem illum dico, qui et judicare potest, recte an secus docuerit Aristoteles, et qui solidum lectionis suæ fructum capere potest. Derfor kunde den ganske ukyndige ej heller med Udbytte give sig i Lag med Aristoteles' Politik. For at høste virkeligt Udbytte af denne Bog var det nødvendigt, at man først af Historien søgte at samle sig Erfaringer og Kendskab til Statssager overhovedet; thi da disse var „principia Philosophiæ civilis“, var det nødvendigt, at man, før man gav sig i Lag med selve Videnskaben, kendte de Emner, den behandlede⁴. Men havde man tilegnet sig disse Forkundskaber, erhvervede man sig ved at læse Aristoteles' Politik et „oculum politicum“ og blev derved sat i Stand til „pervidere rerum gestarum causas atque arcana: in quæ non penetraveris, si statim monitorum civilium artisque omnis rudis in historiarum mare te immerseris“.*

Faktisk mente dog Conring, at Aristoteles' Politik var mere end Ledestjernen for Politikeren, thi, som han siger: „ea est Aristotelis eruditio et in civili quoque sapientia auctoritas, ut ejus sit sententiis haud minus propemodum quam oraculis fidendum“. Conring læste da ogsaa over Politik paa Grundlag af Aristoteles' Værk,

¹ I sin Udg. af Aristoteles' Politik. Helmst. 1656. (1. Udg. 1637.) *Introductio. cap. 8.*

² Resp. Joach. Behrens. Helmst. 1652.

³ Efter hans Udg. af Aristoteles' Politik. *Introductio. cap. 3.*

⁴ Derfor siger Conring (anf. Sted): *Primum ergo is demum eximius et aptus est Aristotelici hujus operis sive lector sive judex (perinde enim est), qui omnis generis rerumpublicarum mores, instituta, fortunam, aut ipsemet jam usu addidicit, aut vero diligenti historiarum civilium lectione sibi comparavit.*

og af den Grund blev det nødvendigt for ham at udgive denne Bog paa ny. Bodins Stjerne, som hidtil havde staaet saa højt, dalede derimod nu, idet Conring fremhævede, at Bodin, som denne ogsaa selv indrømmer, havde skrevet sin Bog *De la république* under Paavirkning af de øjeblikkelige franske Forhold og derved kun havde formaaet at skabe et Lejlighedsskrift. Ogsaa fra anden Side fældedes en lignende Dom over Bodin¹.

Aristoteles' Politik kom saaledes nu i Forgrunden i Tyskland ved Studiet af Politik. Bevidst sonderer man mellem Statslære og Statskunst. Conring gennemfører denne Sondring², som saa udmærket falder i Traad med hans Arbejde indenfor Retsvidenskaben i Tyskland, hvor han som bekendt blev en af Forkæmperne for Naturretten og, man kan næsten sige naturligvis, for en national tysk Ret. Til at være praktisk Politiker krævedes nemlig ikke blot et Studium og en Tilegnelse af de aristoteliske Principer, men ogsaa Kendskab til Landets Historie og et særegent Haandelag³. Det var dette, som bevirkede, at Conring udgav *Cornelii Taciti De moribus Germanorum liber* (Helmestadii 1652).

Fortrinsvis var det naturligvis Politiken, som interesserede Tiden, men ogsaa den aristoteliske Økonomik maatte have Krav paa Statsmandens Interesse, saavist som Familien var et Led i Staten.

c. Økonomikens Ægthed.

Medens Politiken var blevet anerkendt som et videnskabeligt Skrift, var dette ikke Tilfældet med Økonomiken. Dette Skrift regnedes vedblivende blandt de exoteriske, og man hjalp sig derfor som Regel med de Udtalelser om Økonomiken, som fandtes i Politiken.

Til Opfattelsen af Økonomiken som exoterisk Skrift bidrog ikke lidet den Skikkelse, hvori man havde faaet den overleveret, med den senere tilføjede anden Bog. Oversætterne og Udgifverne af de aristoteliske Skrifter havde tidligt næret Mistillid til denne; Aretinus anbringer den saaledes allersidst i sin Udgave af Aristoteles' Værker og skiller den derved fra 1ste Bog. Johannes Casus, som i 1598 udgav en *Thesaurus oeconomiae seu commentarius in oeconomica Aristotelis*, mener, at denne anden Bog fejlagtigt tilskrives Aristoteles⁴; den mangler ganske *spiritus philosophantis*, og de Raad, som gives i den, kunde det efter Casus' Opfattelse aldrig falde Aristoteles ind at give. Fortrinsvis omhandler denne Bog Statshusholdningen, og Casus gør gældende, at det strider mod selve Økonomikens Begreb at ville anvende dette Ord paa den offentlige Husholdning, idet det vilde

¹ Olpius' Fortale til *Aristotelis Politicorum libri VIII*. Jenæ 1660.

² *Opera*. Tomus V. Brunsv. 1730. *Orationes duæ [in laudem Aristotelis]*. S. 743.

³ Dette træder særlig frem hos Oldenburger: *Thesaurus rerumpublicarum*. Genevæ 1675. Denne Bog indeholder som bekendt i Virkeligheden Conrings Forelæsninger. Det fremhæves, at man i hvert Land maa kende de 4 cause, som danner Staten.

⁴ S. 407 ff. „Ille liber, qui falso (mea et aliorum opinione) effingitur esse Arist. novoque titulo *Oeconomiarum publicarum non aliter, quam nummus adulterinus inscribitur*“.

være at opfatte Familien og Staten som Synonymer¹. Økonomik og Politik, hævder Casus Gang paa Gang, er to vidt forskellige Videnskaber, og han kommer derfor til det Resultat, at kun forsaa vidt Statshusholdningen fordrer Skatter af Befolkningen, kommer den Økonomiken ved, fordi den da fordrer en Udgift for Familien.

Men det var ikke alle, som delte Casus' Anskuelse. Keckermann² f. Ex. gør gældende mod Casus' Betragtninger, at den anden Bog af Økonomiken godt kunde være af Aristoteles, idet denne „tradit exempla et historias in hoc libro, non ut doceat artes expilandi, sed ut expilatorum artes et stratagemata in publicum proferat, atque adeo subditos cautiores reddat ad cavendum“. Naar vi nu læser denne anden Bog af Økonomiken, kan vi ganske vist ikke være i Tvivl om, at den er uægte³. Men hvor forskellige Meninger man end dengang havde om Bogens Ægthed, blev Bogen benyttet, og den kom derved til at øve en vis Virkning ved Dannelsen af en Finansvidenskab. I Slutningen af det 18. Aarhundrede oversætter Hugo endogsaa denne Bog⁴, idet han mener, at man vedblivende kan lære meget af den.

Den gængse Sondring indenfor den praktiske Filosofi mellem Etik, Politik og Økonomik bevirkede, at man i hvert Fald ikke tvivlede om Ægtheden af den første Bog af Økonomiken. Aristoteles fremhæver selv i Begyndelsen af Politiken Forskellen mellem Familien og Staten, mellem Husfaderens og Statsmandens Gerning og dermed ogsaa mellem Økonomiken og Politiken. Selvom nu ogsaa den første Bog af Økonomiken er ægte, er der næppe Tvivl om, at efter Aristoteles var Økonomiken som Videnskab Politiken underordnet⁵, og at han derfor vilde dele den praktiske Filosofi i Etik og Politik. Dette viser den analytiske Fremgangsmaade, Aristoteles bruger i Politiken ved at opløse Staten i dens Enheder, Familier, som danner Staten. Derfor er det, at vi finder de vigtigste økonomiske Betragtninger i Politiken. Aristoteles har blot i Modsætning til andre græske Forfattere, som f. Ex. Plato og Xenophon⁶, villet fremhæve, at Statsmandens og Husfaderens Virksomhed ikke var den samme.

Disse Sondringer mellem Økonomik og Politik var imidlertid temmelig subtile for andre end Filosoferne. Juristerne, der havde praktisk Brug for Politiken,

¹ „Nam scilicet nomine Oeconomicarum publicarum insignitur hic liber; quasi privatum et commune, domus et civitas, familia et respublica, tugurium et imperium res una eademque essent. Quippe Oeconomia est privata dispensatio rerum vel recta vel privata administratio unius domus, ad usum eorum, qui sub eodem tecto privato vivunt. Quæ ergo est contradictio in fronte et titulo illius libelli, ut Oeconomia, natura sua privata, communis et publica nominetur?“

² Synopsis disciplinæ oeconomicæ. Hanoviæ 1607. S. 110. — Olizarovius (De politica hominum societate libri III. Dantisci 1651 Prooemium. quæst. 5) fremhæver saaledes, at oeconomia tages i to Betydninger, snart om Familien, snart ogsaa om det offentlige.

³ Om denne Bogs sandsynlige Affattelsestid og -sted se Niebuhr: Ueber das zweyte Buch der Oekonomika unter den aristotelischen Schriften (Kleine historische und philologische Schriften. 1. Samml. Bonn 1828. S. 412 ff.), sammenholdt med Susemihls Kritik heraf i Fortalen til hans Udg. af Oekonomiken Lips. 1887.

⁴ I Abhandlungen aus dem Finanzwesen. Berl. 1774. S. 347 ff.

⁵ Se herom Ed. Zeller: Die Philosophie der Griechen. Theil 2, Abt. 2. 2. Aufl. Tüb. 1862. S. 126.

⁶ Memorabilia Socratis. Ex rec. L. Dindorfii. Oxonii 1862. l. III, cap. 4.

tog mere haardhændet paa dette Forhold. Var ogsaa Økonomiken en fra Politiken forskellig Videnskab, saa var Studiet af den dog i høj Grad nødvendigt for Politikeren, saavist som Familien var Staten underordnet; det MaaL, Familien og dermed Videnskaben om denne, Økonomiken, havde, maatte derfor influere paa Staten og paa Politiken¹. Beklageligt var det derfor, at man ikke var klar over, hvorledes Økonomiken skulde dyrkes som Videnskab, idet den aristoteliske Økonomik ikke var et akroamatisk Skrift og dermed ikke kunde tjene som Grundlag for en Videnskab². Men, som det vil ses, havde man dog en ganske bestemt Opfattelse af, hvad Økonomik var for en Videnskab, og hvilke Emner den omhandlede, idet man her fortrinsvis støttede sig paa Aristoteles' Udtalelser i Politiken.

Gennem Conring kom saaledes Aristoteles' Politik til at beherske Studiet af denne Videnskab i Tyskland, allerede af den Grund, at han selv, der var en af de mest søgte Universitetslærere, læste over denne. Det er ogsaa paapeget, hvorledes Conring gennemførte en bestemt Sondring indenfor Politiken mellem Statslære og Statskunst; det er Statslæren, som er Videnskaben, og i den bliver Aristoteles' Politik Haandbogen. Med andre Ord, nu udsondres Statslæren fra Statskunsten, idet kun Statslæren tages op som Fag ved Universiteterne. Det bliver ikke mere juridiske Professorer, som giver sig af med Statskunsten, men der fremstaar en særlig Klasse Forfattere, som fortrinsvis behandler dette Emne, Becher, Hörnigk, Schröder og flere andre. Nødvendigvis maatte en saadan Sondring komme frem, ikke paa Grund af Conrings Standpunkt, men fordi den af ham indledede Bevægelse med en enkelt Undtagelse indskrænkede sig til Studiet af Aristoteles' Politik og ikke bragte Statslæren som Videnskab eller Statskunsten videre. Og var det saaledes, at Statskunsten kun kunde udøves paa Grundlag af et virkelig indgaaende Kendskab til Statslærens Principer, fulgte heraf ingenlunde, at man skulde indskrænke sig til Studiet af Statslære; selvom Statskunsten ikke kunde bringes ind i en Videnskabs Form, var det paa den anden Side gennem den, at Statslæren skulde kunne høste nye Erfaringer. — Ligesom en stivnet Bibeltro herskede paa det religiøse Livs Omraade, saaledes beherskede Aristoteles' Politik ganske den videnskabelige Politik.

Hvorledes Statskunsten, saaledes som den lærtes i Tyskland af Becher, Hörnigk og Schröder, havde faaet hele sin Opfattelse af Staten dikteret af den almindelige gængse Statslære, d. v. s. af Aristoteles' Politik, vil der være Lejlighed til at paavise i det følgende. Tilsyneladende herskede der ingen Forbindelse mellem de

¹ Se f. Ex. Burgersdicius: *Idea oeconomicæ et politicæ doctrinæ*. Lugd. Bat. 1657. S. 2: *Ut enim domus simplicior est civitate, societasque domestica magis necessaria, quam societas civilis: ita etiam præcepta oeconomica priora sunt præceptis politicis . . . Habet quidem Oeconomica bonum aliquod tanquam finem, ad quem collineat, propositum: sed hic finis nihil aliud est quam medium ad finem ulteriorem et perfectiorem, qui est felicitas Reipub. Nam familia per se non potest esse beata, sed tantum in Reipub. bene constituta.*

² Conrings Fortale til Udg. af Bodin: *Responsio ad paradoxa Malestretti*. Helmost. 1671. „*Quamvis autem nec ego diffitear, illam artem [chremasticam] hactenus in justam aliquam integramque methodum redactam non esse, per partes tamen multa ejus jam pridem cum in veteris tunc in nostri ævi scriptis sparsim sunt consignata*“.

to Lejre. Becher f. Ex. viser, hvor forkert det er at ville opdrage Fyrsten i den aristoteliske Filosofi og saa tro, at han formaar at styre Staten, medens omvendt Seckendorff ikke har Ord stærke nok til at fordømme v. Schröders Bog: Fürstliche Schatz- und Rent-Cammer¹. Ud af Seckendorffs Ord lyser den bevidste Videnskabsmands Dom over den populariserende Gren af Videnskaben, for hvilken de synlige Resultater spiller den største Rolle.

Men da det af Conring indledte Studium af Statslæren ikke formaaede at op-suge ny Næring, maatte det naturligt ende med, at i det Øjeblik, Aristoteles' Tanker var optaget i Tiden, og Studiet af hans Politik ikke kunde yde mere, maatte ogsaa Bevægelsen dø ud. Dog skete dette egentlig først henimod Slutningen af det 17. Aarhundrede, da Oplysningsfilosofien trængte frem, omend Bevægelsen faktisk allerede længe forinden var ebbet ud af Mangel paa ny Næring.

Vi har nu vist, hvorledes man i Tyskland stillede sig overfor Aristoteles' Politik og Økonomik i det 17. Aarhundrede. Det staar tilbage at paavise, at man ogsaa optog Aristoteles' Anskuelse og levede paa dem; var det maaske ogsaa i temmelig forvansket Skikkelse, man optog dem — thi det var ikke Filosofer, der dyrkede Aristoteles, men Jurister, der var vant til at bruge en casuistisk Metode, — det var dog i Aristoteles' Tegn, den ældre Kameralisme stod.

II. Den aristoteliske Politiks Indflydelse.

a. Ældre Politikere.

Naturligvis er det i højst forskellig Grad, vi hos de enkelte Forfattere finder Paavirkning af Aristoteles.

Den første af de Forfattere, vi har nævnt, er Georg Obrecht. Om nogen direkte Paavirkning kan man ikke tale hos ham; det er Bodin og Gregorius Tholosanus, som for ham er de største Autoriteter i politiske Spørgsmaal. Ligeledes mærker man i hans Skrifter i høj Grad Romerrettens Herredømme. Selvom han ogsaa gør sig til Talsmand for en merkantilistisk Toldpolitik, glemmer han dog ikke at indskærpe, at den, som opkræver Tolden, dermed forpligter sig til at holde Vejene i ordentlig Stand og at yde Retsbeskyttelse for dem, som færdes paa dem. Han glemmer heller ikke de romerretlige Skatteteorier, naar han omtaler, hvem der skal betale Skat, ja, det kan siges, at Romerrettens Teori om, at den, som føler commoda, ogsaa maa føle incommoda, er Aarsagen til de nye Skatteformer, han foreslaar. Naar han saaledes vil have ført Register over Befolkningen og samtidig forlanger, at der ved Indførelse i eller Udslættelse af dette Register skal opkræves en Afgift, vidner dette om, hvorledes han har tilegnet sig den nye Tids Ideer om

¹ Brev af 13. Dec. 1686. „Certe nihil plane mei vel styli vel sensus in illo agnoscere possum [Man havde ment, at Seckendorff var Forfatteren, idet, da Bogen udkom, kun et W. v. S. var anført paa Titelbladet] . . . liber non stolidus modo et variis commentis, sed uti dixi, pestilentibus axiomatibus infectus . . . “. Willisch: Arcana bibliothecæ Annæbergensis. Lips. 1730.

Statsadministrationen, idet Kendskab til Befolkningens Størrelse var en af Forudsætningerne for, at man kunde blive en dygtig Statsmand; det vidner dog ogsaa om det romerretlige Skattesynspunkt, idet han mener, at det vil være til Fordel for Befolkningen at kunne godtgøre Familieskab ved saadanne Register.

Men finder man saaledes paa mange Punkter romerretlige Synsmaader hos Obrecht, maa han dog rettest regnes med til de ældre Kameralister, saavist som han allerede har tilegnet sig disses Syn paa Staten som en sociologisk Dannelselse. Thi dette Syn paatrængte sig en gennem Aristoteles' Politik. Hvad var da Staten efter disse Forfatteres Anskuelse?

Bornitz definerer¹ Staten (*civitas*) som „*familiarum, trium saltem, cum rebus civilibus, publico imperio facta unio*“. Det er lignende Udtryk, Bodin brugte, og flere Udtryk hos Bornitz viser ogsaa, hvorledes han vedblivende regner med Familien som Enhed². Men Bornitz fremhæver tillige den Rolle, Familien spiller som et Led i Statsdannelsen. Hos de ældre Kameralister finder man saaledes stadig en udførlig Omtale af den aristoteliske Opfattelse af Udviklingsgangen fra Familie til Stat.

Man gaar som Aristoteles ud fra, at Mennesket var et „*ζῷον πολιτικόν*“, som af Naturdrift lededes ind i Samfund; det første af disse var Familien. Familien er det primitive Samfund, og idet Aristoteles' Økonomik opfattes som Læren om Samliv i Familien, falder, med den Tredeling af den praktiske Filosofi, som var gængs, dermed Familien forsaavidt udenfor Politiken. Af Familien udviklede Staten sig. Ved Sammenslutning af flere Familier dannedes Landsbyer (*pagus*, som de almindelig kaldes i denne Litteratur), og ved Sammenslutning af flere Landsbyer er „*civitas sive urbs*“ opstaaet³. Saalangt havde man Aristoteles' Ord at holde sig til⁴, thi for Aristoteles var Staten identisk med *urbs*; men Datiden kendte jo mange større Samfund end Købstæder; hvorledes var disse da opstaaet? Karakteristisk er det for denne Litteraturs Uselvstændighed, at mange Forfattere stopper op ved „*urbs*“ som det mest fuldkomne Samfund. Enkelte som Keckermann indlader sig ogsaa paa at forklare Baroniers og Grevskabers Opstaaen „*ex paucioribus pagis intervallo a se dissitis et aliquando ex urbibus*“; han indlader sig ikke paa at forklare Opstaaelsen af Provinser, Fyrstendømmer og Kejserriger, men bemærker blot, at disse Samfund er større end „*urbs*“. Imidlertid, hvad enten det var et saa stort Samfund eller blot en Landsby, hvorom Talen var, hørte de dog bægge ind under politiske Samfund; om Landsbyen bruges ofte Ord som „*politia prima*“ eller „*politia prima minor*“, men Statssamfund var den dog og fandt sin Plads indenfor Politiken. Allerede her ser man Dualismen, som nødvendig maatte gøre sig gældende i Opfattelsen af Forholdet mellem Økonomik og Politik; thi vel var

¹ Anf. Skr. S. 40.

² Anf. Skr. S. 116: „*Populus augetur familiarum incremento*“. — S. 40: „*ex familiis progrediuntur cives: tum conferuntur res civiles*“.

³ Keckermann: Syst. disc. pol. Præcognita.

⁴ Polit. 1, 1—2.

det to forskellige Videnskaber, saavist som Familien, hvorom Økonomiken handlede, ikke var et Statssamfund, men paa den anden Side maatte Økonomiken blive en Underafdeling af Politiken, saavist som Familien var „prima progressio quædam ad civitatis perfectionem“, som Camerarius udtrykker sig i Fortalen til sin Udgave af Aristoteles' Politik.

Det var altsaa Naturdrift, som ledte Mennesket ind i Samfund. Men Naturen gør intet uden Hensigt, og hvad kunde da denne have til Hensigt andet end, at Menneskene gennem Samfund skal kunne leve bedre og lettere naa de Maal, det af Naturen har, end de kan som Enkeltvæsener; derfor kommer „urbs“ til at staa over „pagus“, idet denne blot er et Udviklingstrin for hin. Maalet for Staten hos Aristoteles var Lyksalighed; men det var ikke blot den rent intellektuelle Dyd, Staten skulde føre sine Borgere imod, den skulde tillige forsvare sine Borgere, og den skulde, og det er et Hovedpunkt for os, bane Vejen for sine Borgere til en bedre og lettere Tilfredsstillelse af deres økonomiske Fornødenheder. Jo større Staten blev, des bedre kunde den løse disse sine Opgaver. At leve „tutius“, „commodius“, „felicius“ er Ord, som de her omhandlede Forfattere bruger om Hensigten med Staten i Overensstemmelse med Aristoteles' Tanker.

Men hvad var det nu, som dannede Staten? Vel var Familierne Materialet, men det, som gav Staten Liv, var „ordo“. En sammenløben Hob Mennesker, en Røverbande ell. lign. vilde ingen falde paa at kalde en Stat. Nej, det centrale i Staten, det som var selve Staten, var „ordo“¹; uden ordo var Staten (civitas) som et Legeme uden Sjæl, som en Himmel uden Lys². Det er med andre Ord Statsstyrelsen, som her fremhæves som det centrale i Staten og det karakteristiske for denne. Det er i denne Tid, at Betydningen af Ordet „Polizei“ uddanner sig, saaledes som den kendes fra den nyere Kameralisme. Vel havde man ogsaa tidligere brugt dette Ord i Tyskland, men, som det synes, i noget varierende Betydning, som oftest dog om Statsadministration. Nu fæstner denne Betydning sig³, og kun rent undtagelsesvis findes Polizei brugt i Betydning af Stat, eller rettere, den bedste Stat⁴. Men da ordo, Statsadministrationen, var det centrale, maatte Følgen blive, at jo mere Statsstyrelsen uddannedes, jo stærkere ordo blev, des stærkere vilde Staten blive og dermed bedre kunne opfylde sine naturlige Opgaver⁵.

Da man nu opfattede Aristoteles' Fremstilling af Forholdet mellem Familie og Stat som en sociologisk Udviklingsgang, der virkelig havde fundet Sted — en anden

¹ Staten er „ordo prudentiæ, justitiæ, et aliarum virtutum, sine quo multitudo domorum, utut affabre et concinne disposita, quoad locum et numerum, non est politia, sed barbaries et confusio reip. opposita“. Keckermann: Syst. disc. pol. Præcognita.

² Azar. Sturcius: Rerum polit. præludia. Rost. 1618.

³ Besold: Principium et finis politicæ doctrinæ. Argentorati 1625. S. 47 og Synop. doct. pol. §§ 37 og 48. — Bornitz: Anf. Skr. S. 102. — Se ogsaa Gregorius Tholosanus: Anf. Skr. l. 9, c. 1, § 1.

⁴ J. J. Becher: Pol. Discurs von den eigentlichen Ursachen dess Auf- und Abnehmens der Städt, Länder und Republicken . . . Franckf. 1668. S. 11. S. 62 bruger han dog dette Ord i Betydning af ordo.

⁵ Dette viser sig bl. a. i de talrige consilia, som foresloges oprettet. Se f. Ex. Hieron. Elverus: Consualia. Francof. 1620. S. 52 ff.

Opfattelse havde meget vel været mulig paa Grundlag af Aristoteles' Udtalelse om, at Staten paa sin Vis er tidligere end Familien —, saa blev Følgen, at den naturlige Udvikling fra pagus til større Statssamfund var et Gode for Mennesket, og dermed, at i Statens Væxt opfyldtes Statsdannelsens Natur. Her er ikke mere, som hos romerretlige Forfattere, Tale om Hensyntagen til Menneskeheden, her bliver det ud ad til afgrænsede Statssamfund, som det gælder at udvikle til Held for dets egne Medlemmer¹.

I den bevarede Del af første Bog af Økonomiken omhandler Aristoteles kun „pars constitutiva“, de Elementer, hvoraf Familien bestaar. I Politiken derimod kommer han ogsaa ind paa Familiesamfundets Opretholdelse. Særlig drøfter han her Spørgsmaalet om, hvorvidt Erhvervskunsten hører ind under Økonomiken, hvori Familiens Opretholdelse finder sit Udtryk. Som det vil vides, kommer Aristoteles til det Resultat, at kun forsaavidt Erhvervskunsten gaar ud paa at sætte sig i Besiddelse af de Goder, Naturen har frembragt, er den en Del af Økonomiken, hvorved altsaa Agerbrug, Jagt og Fiskeri, kort sagt, Raaproduktioner, falder ind under denne; ved disse Erhverv skabes de naturlige Rigdomme (*divitiæ naturales*), saavist som disse har en umiddelbar Brugsværdi for Mennesket og derfor udvindes med det Formaal at tjene til Tilfredsstillelse af Familiens Fornødenheder². Men i Staten er der andre Erhverv end disse. — Ofte var nemlig, siger Aristoteles, Naturens Gaver ulige fordelt, saa at én Familie havde Overflod paa én Ting, en anden paa en anden; derved kom da Byttet i Stand, men om nogen Produktion af Varer til Salg er der paa dette Udviklingstrin ikke Tale, og det er kun Nødvendighedsgenstande, som byttes. Efterhaanden skabte Byttet Pengene, og med Pengenes Fremkomst blev et nyt Erhverv muligt, Handelen, som først og fremmest tog Sigte paa Tingenes Bytteværdi, og som dreves med *lucrum* for Øje. Nu sonderer Aristoteles ganske vist ikke skarpt mellem de to Slags Bytninger (*permutatio*), sikkert fordi det primitive Bytte var ophørt ved Pengenes Fremkomst; men hans Fortolkere, der jo i hvert Fald delvis var opdraget i den romerretlige Sondring mellem Købmandsvarer og Genstande, som befandt sig i Forbrugerens Besiddelse (jfr. ovenfor med Hensyn til Told), sonderer mellem „*permutatio naturalis*“ og „*permutatio artificialis*“, som var selve Handelen (*mercatura*)³. Man kunde her henvise til utallige Steder i den Litteratur, som behandler dette Spørgsmaal. Her skal blot nævnes

¹ F. Ex. Besold: *Discursus politicus de incrementis imperiorum eorumque amplitudine procuranda*. Argentorati 1640. c. 1: „*Imperii natura, ad amplificationem sua sponte incitatur: quia, quo augustius, amplius et potentius, Regnum quodque est; eo firmitus, tutius et diuturnius habetur. Quodlibet autem, adpetit conservationem sui: dum vero rite Respublica conservatur, ea sui natura augetur, estque amplificatio, fructus conservationis. Quippe quemadmodum arbores cultura crescunt; ita et Respublica, si recte administratur. Et usu quoque constat, amplissimis Regni finibus subditos sub Rege maximo beatius vivere*“.

² Joannes a Felde: *Analysis libr. pol. Aristotelis*. Francof. 1654. S. 68: *Instrumenta oeconomica fine oeconomicæ determinantur*.

³ F. Ex. Geilfus: *Opusculum politicum*. Tüb. 1657. S. 30: *Permutatio autem fit duobus modis: quandoque enim permutantur utilia utilibus, ut cum vinum pro frumento dant et accipiunt, quandoque pro re utili datur nummus*.

et Par. I sin Kommentar til Aristoteles' Politik gør saaledes Giphanius¹ opmærksom paa, at Aristoteles ikke regner Byttet med til „*modi acquirendi naturales*“, uagtet der dermed ikke tilsigtes at vinde *lucrum*, men blot at skaffe sig Fornødenheder til Familiens Opretholdelse². Felwinger gør en lignende Betragtning gældende og fortsætter med at paapege, at Aristoteles tager *naturalis* i to forskellige Betydninger, hvoraf fremgaar, at man ogsaa er berettiget til at regne Byttet med til de naturlige Erhvervelsesmaader³. Den Omstændighed, at man efter Pengenes Indførelse benyttede disse ogsaa i de Tilfælde, hvor Tuskhandel tidligere havde fundet Sted, kunde ikke forandre Karakteren af denne Omsætningsssfære. Da dette Bytte jo efter Aristoteles gik ud paa at skaffe sig, hvad der var nødvendigt til Livets Opretholdelse, faldt det ind under Økonomiken, ikke under Politiken⁴.

Paa hvilket Stadium af Statens Udvikling Penge var kommet i Brug, vidste man ikke, men, da i Følge Aristoteles' Byttet i Begyndelsen havde fundet Sted mellem Familierne indbyrdes uden Penge, er der en vis Tilbøjelighed hos de heromhandlede Forfattere til at sætte det i Forbindelse med *pagus*, saa at Penge først indførtes, da man naaede til *urbs* (*civitas*)⁵. Men hvad enten nu Penge var kommet i Brug allerede i *pagus* eller først i *urbs*, saa meget er vist, at Pengene var skabt af Staten, og dermed kommer Handelen, som sætter sit Maal i Penge, i

¹ Francof. 1608. S. 99 ff.

² Saaledes siger Aristoteles (Pol. 1, 8): *ἡ καὶ δῆλον ὅτι οὐκ ἔστι φύσει τῆς χρηματιστικῆς ἢ καπηλικῆ ὅσον γὰρ ἱκανὸν ἀπτοῖς, ἀναγκαῖον ἦν ποιῆσθαι τὴν ἀλλαγὴν.*

³ *Ars χρηματιστικῆ*. Francof. ad Moenum 1652. S. 51 ff.: Cum tamen Permutatio naturalis hic æque dicatur et sit modus acquirendi res necessarias ad sustentandam vitam. Sciendum est: Cap. præcedente Aristotelem solum adduxisse acquirendi modos naturales simplices, quibus aliquis aliquid sibi acquirit, nihil impendendo nisi laborem; non autem simul aliam rem pro alia re dando, quemadmodum v. g. erat vita pastoritia, latrocinium, venatio, piscatio, aucupium, bellum: his omnibus modis solum accipiebamus res, nullam aliam offerendo aut dando. Præter allatos autem modos acquirendi, datur adhuc alius, quo res quidem necessarias nobis acquirimus, sed non simpliciter solo labore, sed interveniente etiam re alia: qui modus duplex est, vel Naturalis, vel Pecuniaria sive Lucrativa, aut Permutatoria, hoc est, quæstuarium: quæ utraque species vocatur Aristoteli, Artificialis, non quod altera quoque non sit naturalis, sed quod non ita sit naturalis, sicuti priores, quæ sola natura constant, non re alia interveniente, reliquæ autem quod arte magis constant, ita ut etiam ex usu et necessitate nummus æstimari debeat et proportionem constare. Vel si rem velimus accuratius perpendere, dicendum erit, ex fine Aristotelem alteram permutationem vocare Naturalem, alteram artificialem simpliciter, illam scilicet naturalem esse, qua tantum quæritur, quæ ad usum vitæ sunt necessaria; qua vero, quæ ad lucrum faciunt, acquiruntur, rectius Artificialem esse, quam Naturalem. — Berckringer (*Institutiones oeconomicæ*. Ultrajecti 1646. S. 417) sonderer derimod mellem modus acquirendi minus og magis artificialis.

⁴ F. Ex. Althusius: *Politica*. Arnhemii 1617. S. 17. Han sonderer mellem to Slags Handel: *Functio hæc promercalis est vel minor, in permutatione rerum, ad vitæ privatæ permutantium indigentiam: vel major ad abundantiam et lucrum et commodum permutantium, qui hinc mercatores vocantur.* — Conring: *Disp. de commerciis* (Opera. Tom. 4) Th. 22: *Oeconomica est, quando quis ad sustentandum se et domum suam, prout necessitas postulat, emit ea, quæ necessaria sunt; contra ea, quæ ex prædiis vel aliis proventibus veniunt, et quibus non indiget, vendit.*

⁵ Aristoteles selv siger ogsaa (Nich. Etik. V, 8): *οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην καὶ διὰ τοῦτο τοῦνομα ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβαλεῖν καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον.*

„lucrum“, til at blive karakteristisk for Staten og høre med, ikke til Økonomiken, men til Politiken. At νόμισμα var opstaaet af νόμος sagde sig selv, men νόμος over-satte man som oftest ved Lov. Det var Statens Præg paa Mønten, som gjorde den til det, den var, selvom det ogsaa var af Vigtighed, at Mønten var af ædelt Metal.¹ Det var naturligt, at ædle Metaller kom i Brug som Omsætningsmiddel. Men det, som skabte Mønten, var dog Statens Præg; saalænge de ædle Metaller, uden at være præget som Mønter, var brugt som Omsætningsmiddel, havde de en naturlig Værdi; men „damit nun solcher natürlicher Werth vollkommen werde, so setzet die Obrigkeit noch einen andern Werth zu der Müntze, bringet den natürlichen Werth in gewisse Zahl und Anschlag, und machet also den Werth der Müntze, der zuvor von Natur unvollkommen, unbeschrieben und ungewiss war, gewiss beschrieben und vollkommen. Begreiffet also der werth der Obrigkeit, den natürlichen werth gantz in sich, also dass er ihn auch unterdrucket: Und wiewol er aus dem natürlichen Werth herrühret, und denselben in sich begreiffet, so mag er doch wol geendert, erhöhet, gesteigert, oder geringert werden“, siger en tysk Forfatter i 1623² og gør sig dermed til Talsmand for den almindelige Anskuelse. Hvor stor Betydning ogsaa Skroten og Kornen havde i Mønten, var det Øvrighedsens Præg, som skabte selve Mønten, thi først derved blev Mønten til og kom til at adskille sig fra Varer. Uden nærmere at komme ind paa Møntteorien ser vi altsaa, at de tre Forhold: Statens Dannelse, Møntens Fremkomst og Handelens Begyndelse hænger nødvendig sammen. Staten præger Mønten, uden hvilken Storhandelen ikke kan drives, Staten opstaar ved Dannelsen af pagus og urbs, og Storhandelen bliver derfor faktisk identisk med Staten, gennem Handelens Udvikling vil Staten derfor vokse.

I Modsætning til de naturlige Rigdomme, som udvindes af Jordens Skød, er Pengene kunstige Rigdomme (divitiæ artificiales), idet det efter Aristoteles ikke er for deres Brugsværdi, men for deres Bytteværdi, man eftertragter dem. I Økonomiken, i Familien, kan kun divitiæ naturales tænkes, og først gennem Statsdannelsen, mente man, kom divitiæ artificiales frem. Handelen blev derfor et „politisk“ Erhverv, som man udtrykte det, og Penge „politiske“ Rigdomme³.

Den Omstændighed, at Pengene af Aristoteles betegnede som divitiæ artificiales, bevirkede ikke, at man ansaa dem for underordnede divitiæ naturales eller for moralsk set forkastelige. Det var jo nemt at eftervise, at divitiæ artificiales var lige saa naturlige i deres Opstaaen som divitiæ naturales⁴; det, som Ordet artificiales udtrykte, var, at disse Rigdomme ikke var sande Rigdomme. Fortællingen om Kong Midas, der gengives af Aristoteles og findes efterfortalt i omtrent

¹ Bornitz: De nummis . . . libri II. Hanoviae 1608. l. I, c. 7: „Nec enim nummus est, quod ex auro, argento et ære est, sed quod hisce metallis potestas nummi autoritate publica indita atque tributa est“.

² Benjamin Leuber: Ein kurtzer Tractat von der Müntze. I. Jehna 1623. S. 33.

³ Aristoteles' Pol. 1, 8: ὁ δὲ πλοῦτος ὀργάνων πλεθρὸς ἐστὶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν. ὅτι μὲν τοίνυν ἔστι τις κτητικὴ κατὰ φύσιν τοῖς οἰκονόμοις καὶ τοῖς πολιτικοῖς, καὶ ὃ δὲ ἦν αἰτίαν, δῆλον.

⁴ Keckermann: Synop. disc. oec. cap. 8: Mercatura orta est ex naturali permutatione, ita ut quodammodo inchoative, sicut loquuntur, i. quoad causam impellentem et originem possit dici naturalis“.

samtlige heromhandlede Bøger, viser, at disse Rigdomme ikke havde nogen Brugsværdi for Mennesket, og at deres Værdi beroede paa deres Værd som Omsætningsmiddel. Man opfattede disse to Slags Rigdomme efter de forskellige Sfærer, de beherskede, som to hinanden sideordnede, idet den ene Slags hørte hjemme i Økonomiken, den anden i Politiken. Den Forbindelse mellem dem, at *divitiæ artificiales* i Virkeligheden kun repræsenterer *divitiæ naturales*, saa man ikke, og dette var Hovedaarsagen til hele den Skævhed, som kom til at gøre sig gældende i den ældre Merkantilisme og Kameralisme. Og dog saa man, at *divitiæ artificiales* i Virkeligheden havde en Forøgelse af *divitiæ naturales* til Maal.

Da Erhvervskunsten var en Del af Økonomiken, og denne igen var Politiken underordnet, beroede Statens Sundhed i høj Grad paa, at Undersaatterne havde tilstrækkeligt Erhverv. „Der Bürgerschaft gute Haushaltung ist einer Staat gemeiner Schatz“, hedder det¹, og mange lignende Udtryk er at finde i Datidens Litteratur; de viser atter, hvorledes Statens økonomiske Politik maatte trænge sig i Forgrunden. Ved selve Statsdannelsen og Pengenes Skabelse var man kommet et godt Stykke paa Vej til en bedre Tilfredsstillelse af Undersaatternes Fornødenheder. Aristoteles viser, hvorledes Byttet kom i Stand som Følge af Jordens forskellige Givtighed, og hvorledes en Arbejdsdeling efterhaanden udviklede sig; men først ved Pengenes Skabelse blev det muligt at tilbytte sig Varer, producerede langt borte, hvad enten det var inde i Staten eller fra Lande udenfor denne. Ja, som Følge af Forholdet mellem Økonomik og Politik, gaar man endog saa vidt i selve Staten fortrinsvis at se et økonomisk Samfund. Ægidius Columna siger saaledes: *Videntes autem quod solitarie non poterant sibi in vita sufficere, constituerunt civitatem, ut unus alterius defectum supplens haberet sufficientia in vita*². Naturligvis blev det derfor Storhandelen og fortrinsvis den udenlandske Handel, Staten skulde tage sig af. Aristoteles paaviser ogsaa, at den naturlige Beliggenhed, Staten har, bevirker, at kun nogle Produkter kan trives der; men Idealet er, at Staten kan staa fuldstændig alene, og desto nærmere kunde derfor Staten siges at være kommet Idealstaten, jo mindre den var afhængig af Udlandet; den, som havde Pengene i sin Haand, blev uafhængig. Forsaa vidt havde Ordet „*Bonus oeconomus dat bonum politicum*“ sin store Berettigelse³.

Det, hvorimod Aristoteles retter sit Angreb, er Opsamling af Penge, idet en saadan Opsamling strider mod Pengenes Natur som Omløbsmiddel⁴. Thi for Opsamlingen af *divitiæ artificiales* var der ikke nogen Grænse, og sammen med Pengene kommer derfor Pengebegærlighed og lign. moralsk set forkastelige Egen-

¹ Lehmann: *Florilegium politicum*. Lübeck 1639.

² *De regimine principum*. Romæ 1607. S. 401.

³ Negelein: *Vom bürgerlichen Standt*. Ambergæ 1600. S. 56. — Se ogsaa Tobias Schumbergius: *Pharus divina Philosophiæ practicæ*. Norimbergæ 1663. S. 112: *Quæst.: An Oeconomica ante Politicam tradenda? Affir. Quia non tantum cognitu est facilius, sed etiam familias tanquam partes, ex quarum multitudine civitas constituitur, considerat; adde, quod finis Oeconomicae habet se ad finem Politicæ tanquam intermedius ad ultimum, quia ergo intermedius præcedit ultimum*“.

⁴ Pol. 1, 10.

skaber frem. Man hævdede, at dette var en Fejl hos Menneskene, ikke hos Pengene.

Handelens og Pengenes Fremkomst gjorde nye Erhverv mulige, først og fremmest Haandværket¹. Allerede i pagus havde der gjort sig en Arbejdsdeling gældende, og her var der ogsaa Tale om Haandværkere, „nec tot, nec tam periti, ut in civitate“². Gennem Haandværket gøres det, som Naturen giver Mennesket, nyttigere for det, Haandværket „juvat et promovet, corrigit et castigat naturam“, og det samme er Tilfældet med andre „politiske“ Erhverv. Thi Haandværket ændrede ikke, hvad Gud havde givet Mennesket, det udviklede langt mere de Muligheder, som laa i Tingene³. Ogsaa derved, at det paa Grund af Haandværkets Fremkomst blev muligt for Mennesket at leve „accommodius“ end i „Familien“, hørte dette Erhverv til de „politiske“, og Haandværkerstanden kunde saaledes gøre Krav paa Statens særlige Omsorg⁴. Da Haandværket havde existeret allerede i pagus, altsaa paa et Tidspunkt, da endnu kun Tuskhandelen kendtes, var det ikke saa meget Haandværket qua Kundeproduktion, som kaldtes et politisk Erhverv, men Haandværket drevet under industrielle Former; at f. Ex. Becher stadig omtaler Købmanden som „Verläger“ overfor Haandværket, viser det samme.

Den Opfattelse af Statens Forhold til de forskellige Erhverv, Tiden saaledes fik indpodet gennem Aristoteles' Politik, giver sig Udslag i, ja, er identisk med den ældre Kameralisme. Man oversaa ingenlunde Landbrugets og Raaproduktionens Betydning; men nogen Fremadskriden i Velstand kunde kun ske gennem Handel og Industri, de Erhverv, som Staten gennem Pengenes Skabelse gjorde mulige⁵. Men Staten bestod dels af res, dels af familiæ; i sin Opstaaen var den jo dannet ved Sammenslutningen af Landsbyer, der igen var dannet af Familier, og derfor var det ikke blot Pengemængden, Staten maatte forøge, men ogsaa Folkemængden. Det er disse to Punkter, hvorom hele Kameralismen svinger, som naturligt er. Thi først da bliver en Stat en virkelig Stat⁶. Men Betingelsen herfor var, som Aristoteles fremhæver, at der var tilstrækkelig Føde for Borgerne. Ganske vist, Raamaterialet var ulige fordelt over Verden, og det Plus, som den Stat, der havde Raamaterialet, havde fremfor andre, kunde ikke ændres. Men det var ikke saa, at dette fremmede Raamateriale ikke skulde kunne indføres; dels vilde man, om en saadan Bestemmelse toges, udelukke sig selv fra de Goder, Statsdannelsen med-

¹ Aristoteles' Pol. 1, 11.

² Cit. efter Piccartus hos Dilherus: Synopsis Politicæ Aristoteleæ. U. St. 1644.

³ Bornitz: Tr. de rerum sufficientia. tr. II, c. 1: „Natura quidem suis partibus absoluta et perfecta est. Quis enim naturam, id est potestatem Dei, alicujus imperfectionis, vel defectus insimulet? Cum omnia opera valde bona a Deo Opt. Max. facta, quæ ejusdem omnipotentiam et sapientiam oculariter repræsentant. Sed vis eorum sæpe latitat, et tenebris quasi involuta, et proinde arte et industria humana evolvenda et in lucem eruenda. Ideo enim homini ratio data, cujus ductu, naturæ opera ad usum suum transferat, herbas ad cibos“.

⁴ Althusius: Politica. S. 497.

⁵ Se herom ogsaa Theoph. Golius: Epitome doct. pol. et oecon. Francof. 1617. S. 51.

⁶ Aristoteles' Pol. 7, 5: διὸ πρῶτην μὲν εἶναι πόλιν ἀναγκαῖον τὴν ἐκ τοσοῦτου πλῆθους ὃ πρῶτον πλῆθος αὐταρκες πρὸς τὸ εὖ ζῆν ἐστὶ κατὰ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν.

førte, dels var Raamaterialets Værdi jo som oftest kun ringe, naar man sammenlignede det med Forarbejdelsen. Med Staten dannedes, som nævnt, en Mængde Erhverv, der netop gik ud paa Forarbejdelsen af Raastofferne, og dermed blev der igen Plads til en Mængde Mennesker, saa at Staten vilde, om den administreredes rigtigt, ved en naturlig Væxt udvide sig og lade flere og flere Produktioner opkomme. — Det bliver ikke muligt længere at udrede, hvad det efter de her omhandlede Forfatteres Anskuelse er, som betinger alt andet; Folkemængdens Forøgelse betinger Staten, som igen betinger Pengenes Forøgelse, som igen skaber Handelen og derigennem muliggør Erhverv, hvoraf Menneskene kan leve. Men dette er naturligt efter det lidet systematiske Syn, man formaaede at anlægge. Thi det vil ses, at det, som skete, var, at Omsætningen blev indvundet for Politiken, medens Økonomiken behandlede Produktionen; først da Økonomik og Politik derfor kunde behandles i Fortsættelse af hinanden, kunde der komme nogen Systematik i Læren om de økonomiske Goder. Foreløbig hørte Agerbrug og Raaproduktioner til Økonomiken, Handelen til Politiken; derfor er det ikke mærkværdigt, at Montchrétien i Frankrig faar Tilladelse til at udgive en Bog: *Traicté économique du trafic*, som saa ved sin Fremkomst viser sig at hedde: *Traicté de l'économie politique*.

Man kunde med Rette spørge, hvorledes de aristoteliske Tanker kunde overtages i en saadan Form, som her er fremstillet, idet jo efter Aristoteles Maalet for Statsdannelsen ikke var Tilfredsstillelse af legemlige Fornødenheder, men „et lykkeligt Liv“, hvortil de materielle Fornødenheders Tilfredsstillelse kun dannede Indledningen. Ganske forbigik man dog ikke dette Punkt, at Staten skulde lede Borgerne til „Dyd“; vedblivende var Politik og Etik blandede sammen, men til en Begyndelse maatte de økonomiske Spørgsmaal naturligvis først melde sig. At Staten ogsaa havde højere Maal, viser sig i Kravet om¹, at den ikke skulde tillade Indførselen af saadanne Ting, som kunde virke ødelæggende paa Borgernes Sæder. Naar man fra en enkelt Side gjorde gældende, at Haandværket jo netop gik ud herpaa ved at give Borgerne Smag for Luxus, som i og for sig var overflødig, hævdedes, at Staten netop var til, for at dens Borgere kunde leve „*commodius*“, og at der ogsaa gaves en „*honesta voluptas*“². Men selvom Staten ogsaa har etiske Formaal, maatte den teleologiske Betragtningssmaade, Aristoteles overhovedet anlægger paa Staten, i Forbindelse med Tidens Opfattelse af Forholdet mellem Økonomik og Politik bevirke, at Statens økonomiske Opgaver kom i Forgrunden³.

Kameralismens og Merkantilismens Teori er saa bekendt, at det egentlig er

¹ F. Ex. Bornitz: *De rerum suff.* l. 3, c. 2.

² Bornitz: *De rerum suff.* l. 2, c. 81.

³ Conring: *Disp. de commerciis* (Opera. 4), Th. 16: *Ne itaque mortales tam necessario tamque utili explendæ indigentiae subsidio egere cogantur, verum potius inopia conjuncta civium opera subleventur et expleatur, gubernatores cujusvis reipublicae modos acquirendi faciliores atque frequentiores reddere, commercia promovere, et mercatoribus varia adminicula suggerere tenentur. Quo scilicet in urbibus lucra crescant, novæ artes introducantur, inventarum utilitates augeantur, negotiatoribus privilegia concedantur, nundinae denique et mercatus instituuntur, eoque sit major rerum copia.*

overflødig, naar der nu skal fremdrages nogle flere Exempler paa den aristoteliske Paavirkning. For Fuldstændighedens Skyld og til nærmere Underbygning af den her hævdede Opfattelse af en direkte Paavirkning fra Aristoteles skal dette dog gøres; men naturligvis kan der kun være Tale om et Uddrag af denne rige Litteratur. Forinden maa dog omtales et Værk, der paa en mærkelig Maade adskiller sig fra samtidige Skrifter — jeg tænker paa Seckendorffs Teutscher Fürsten-Staat.

b. Seckendorff.

I Fortalen til sin allerede nævnte Udgave af Tacitus' Skrift: *De moribus Germanorum* fremhæver Conring, i nøje Overensstemmelse med Aristoteles¹, Nødvendigheden af at lære Statens specifikke Ejendommeligheder at kende; først da blev det muligt at bestemme den bedste Statsforfatning, og først da kunde man ret lovgive. — Som bekendt inddeler Aristoteles ved Behandlingen af Økonomiken og Politiken sit Emne saaledes, at han først fortæller, af hvilke Elementer disse Samfund bestaar, for derpaa at gaa over til Samfundenes Opretholdelse og Udvikling. Det var derfor naturligt, at man i det 17. Aarhundrede inddelte saavel Økonomiken som Politiken i en pars constitutiva og en pars administrativa. Ligesom Joh. Fr. Horn skrev sin berømte Bog: *Politicorum pars architectonica de civitate* (Traj. ad Rhenum 1664) over den første Del af Politiken, skrev Seckendorff *Teutscher Fürsten-Staat* (1655) over pars administrativa af Politiken, uden at der dermed skal være sagt noget om en indre Forbindelse mellem disse to Værker. Men Seckendorff anvender de „Naturlove“, Aristoteles har fundet for Statens Styrelse, under ganske særlig Hensyntagen til tyske Forhold, og derved er det, at hans Bog bliver af saa stor Vigtighed, og paa en ganske særegen Maade hæver sig ud af Samtidens Litteratur. En af hans Biografer fremhæver dette i træffende Ord², og da Christian Thomasius for Universitetet i Halle holdt Mindetalen over Seckendorff³, turde det netop være denne Forening af Videnskab og Hensyntagen til faktiske Forhold, han beundrer, naar han siger: *Der in seinen noch blühenden Jahren verfertigte Fürsten-Staat ist nichts anders als eine kurzgefasste wohlgegründete Lehre wie die Götter dieser Welt und ihre Rathgeber das Regiment . . . führen sollen.* Det var dette, som gav Seckendorffs Bog en saa lang Levetid, at endnu Pütter⁴ i 1776 mente, at Bogen vedblivende kunde bruges med stor Nytte.

Netop fordi „*Teutscher Fürsten-Staat*“ byggedes op ved Hjælp af Aristoteles' Politik, var det den unge Forfatter muligt at skrive et saa fasttømret Arbejde, som denne Bog. Naturligvis bliver Seckendorffs Fortjeneste ikke forringet, fordi vi saa

¹ F. Ex. Polit. 2, 6.

² G. Schreber: *Historia vitæ et meritorum . . . Viti Ludovici Seckendorff.* Lips. [1733]. S. 140: *Statum in primis provinciarum Germanicarum examinare et ad regulas prudentiæ politicæ applicare propositum fuit.*

³ Klag- und Trauer-Rede. Halle 1692.

⁴ *Litteratur des teutschen Staatsrechts.* Th. 1. Gött. 1776. S. 226.

ledes fastslaar, at han havde til Hensigt i sin Bog at give en „pars administrativa civilis prudentiæ Germanicæ“.

At Spørgsmaalet om Statsadministrationen maatte træde i Forgrunden, var kun naturligt, da „ordo“ som nævnt var Sjælen i Staten. Men ogsaa i de enkelte økonomiske Anskuelser, som dog naturligvis kun findes i ringe Tal i et Værk som Teutscher Fürsten-Staat, formaar man at se en Paavirkning fra Aristoteles. Her kan nævnes Inddelingen af Statsmagten, Fremhævelsen af, at Fødemidlernes Mængde danner en Grænse for Folkeformerelsen, Fremhævelsen af Standsforskellen som et vigtigt Punkt i Staten, Betonningen af, at Befolkningens Sundhed ogsaa maa ligge Regeringen paa Sinde o. s. fr.

c. Praktiske Kameralister.

Men endnu interessantere er det at genfinde de aristoteliske Anskuelser hos Folk som Becher, Hörnigk og v. Schröder, der tilsyneladende havde brudt med den videnskabelige Politik, som den lærtes paa Universiteterne; det er et Vidnesbyrd om, hvilken Udbredelse disse Anskuelser havde faaet, at man ofte var uvidende om, hvorfra de skrev sig.

Disse Forfattere anses almindeligvis for typiske Kameralister, selvom de ikke kaldte sig selv saa. Det vilde være fuldstændig forkert, om man i disse Forfattere saa Fyrstetjenere, hvis Stræben fortrinsvis gik ud paa en Berigelse af Fyrstens Kasse; det ligger nær at aflede Ordet Kameralisme fra Rentekammer. Nej, en Kameralist var omkring Midten af det 17. Aarhundrede det samme som en „Politicus“, eller maaske rettere en praktisk Politicus. Ordet maa sikkert sættes i Forbindelse med Reichskammergericht, der var bleven oprettet i Speyer i 1495, og som havde Sager af offentligretlig Karakter til Paakendelse. Senere hen opstaar, som tidligere paavist, en særlig Kameraljurisprudens, som beskæftiger sig med lignende Spørgsmaal som dem, der paakendtes ved Reichskammergericht. Fra første Færd betød Kameralist saaledes ikke ensidig en Finansmand, men mere almindelig en Statsmand eller Forvaltningseembedsmand; først henimod Slutningen af det 17. Aarhundrede og i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede uddanner der sig en snævrere Brug af Ordet, idet der med Statsstyrelsens Udvikling fremkommer et særligt Rentekammer, som sædvanlig benævnes Kammeret; at sætte det bestaaende Ord Kameralist i Forbindelse hermed maatte ligge nær og kom mere og mere i Brug. Endnu i lange Tider bruger man i Tyskland Kameralist og Kameralvidenskab i to forskellige Betydninger, en videre og en snævrere¹. Becher fremhæver saaledes, at Kame-

¹ Saaledes siger i 1667 Joh. Andr. Gerhard: Disc. de supremis in Imperio Rom. judiciis. Jenæ. Praeliminaria I, § 5, at ved Kammer forstaas „vulgariter“ Kammergericht. I 1687 derimod, tyve Aar senere, skriver Joh. Frid. Gerhard en Diss. de camera principis, og fremhæver heri, at camera „ex usu loquendi in terris statuum imperii communiter tanquam *per synecdochen generis pro specie capitur* pro isto conclavi, ubi de redditibus et expensis Principum tractatio instituitur“. — Endnu i 1691 siger dog Teutscher Sprachschatz (Nürnberg): Præcipue autem notandum, quod Kammer hodie etiam pro loco iudicii, tribunali et ærario Principum accipitur.

ralvæsenet ikke alene bestaar i en rigtig Bogføring af Indtægterne og Udgifterne, men i at befordre Landets Vel¹, og andetsteds² tager han til Orde mod de Kame-ralister, som udelukkende er beskæftiget med at udtænke nye Midler til Berigelse af Fyrstens Kasse. Bucher, der biograferer Becher i 1722, fremhæver da ogsaa, at Becher i sine Bøger viser, „wie ein kluger Politicus oder Cameralist aus der ganzen Welt Nutzen ziehen solle“. Og fra en endnu senere Tid haves en interessent Parallelisering af det franske Ord „finançier“ og det tyske Ord „Kame-ralist“; det fremhæves her³, at, medens en finançier tragtede efter at udfinde, „auf was für Art und Weise Geld zu schaffen“, var det Ophjælp af Næringen, som fortrinsvis laa en Kameralist paa Sinde. Hvad der bidrog til Fremkomsten af den snævrere Forstaaelse af Ordet Kameralist, var den Forbindelse, som antoges at være mellem Pengenes Opstaaen og Statens Dannelse; thi ganske naturligt maatte da en Finanshusholdning træde i Forgrunden og blive Centralpunktet i Statsstyrelsen. Men endnu hos det 18. Aarhundredes Forfattere finder vi Kameralvidenskab brugt i to Betydninger, snart som betegnende Finansvidenskaben, snart som omfattende foruden denne samtlige økonomiske og politiske Videnskaber.

Naar nu de praktiske Kameralister som f. Ex. Becher fremhæver, at Befolkningen maa forøges, og at Næring maa skaffes, søger man i Bechers Skrifter for-gæves Oplysning om, hvorfor dette maa ske; hos Statslærerne har vi derimod nu fundet Forklaringen. Landbruget kom som Næringsvej kun lidet til at interessere dem, som arbejdede paa Statens og Befolkningens Fremadskriden i økonomisk Vel-være. Becher anerkender fuldtud den Betydning, Landbruget har som Producent af Raamaterialet, og paa det samme Standpunkt staar de Forfattere, som overhove-det kommer ind paa Landbrugets Betydning; ingen underkender det, men ingen falder paa, at en Fremskriden i økonomisk Henseende ogsaa kunde gaa for sig ved Udvikling af dette Erhverv. Landbruget giver, hvad Jordens naturlige Frugtbarhed formaar, og Rubriceringen af Landbruget sammen med Jagt, Fiskeri og delvis al øvrig Raaproduktion, derunder Bjærgværksdrift, maatte kun bidrage til denne Op-fattelse. Al Raaproduktion spiller overhovedet kun en ringe Rolle i de ældre Ka-meralisternes Skrifter, — den hørte ind under Økonomiken, hørte til det førststatlige Standpunkt. Bondestanden boede jo paa Landet; der saa man, at Landbrug, den enkelt boende Familie og Økonomik var Udtryk for det samme økonomiske Ud-viklingstrin. Nej, det var igennem Handelen, at Fremskridt maatte ske; det var paa dens Virken, at hele Statens Vel beroede. Karakteristisk er det, at Wolfgang Erhard i et selvstændigt lille Skrift i 1654 tager det Spørgsmaal op til Drøftelse: Ob die Menge vieler Kaufleute einer Stadt fürträglich seye? Først fremhæver han, at Biblens Fordømmelse af Købmandshandelen — Forfatteren var Abbed i Coburg — kun angaar Overdrivelser; dernæst siger han: In Summa, der Kauffmanschafft

¹ Pol. Discours von den eig. Ursachen. Dedikation.

² Moral Discours. Franckf. a. M. 1669. S. 47.

³ (H. A. Fischer:) Versuch einer historisch-pragmatischen Beschreibung der alten deutschen Oeko-nomie. Lpz. 1755. S. 87 ff.

Nutzen ist nicht auszusprechen. At han kommer til det Resultat, at man ikke kan have for mange Købmænd, er kun naturligt. At der ogsaa først og fremmest maatte være tilstrækkelig mange Kunder for flere Købmænd, berører han karakteristisk nok ikke; det var ikke Kræmmeren, som interesserede, men Storkøbmanden. Derfor siger Becher ogsaa¹: Die Kauffmanschaft, aber nur diejenige, von welcher der Staat an Geld und Nahrung gemehrt wird, ist negst der Natur diejenige Säugemutter, welche das noch junge Aufnehmen, auch der desertesten Länder zum Sprossen, zur Blut und endlich herlichen Früchten bringet. Det var Storkøbmanden, som gavtede Staten, og han var først blevet til ved Pengenes Opstaaen. Handelen skabte Penge og blev paa den anden Side kun mulig ved Penge, og denne Køreni-Ring viser sig ogsaa hos Becher, naar han siger²: Gleichwie nun die Volckreichmachung auss der Nahrung eines Orts quellet, also entspringet die Nahrung auss der Gemeind; nemlich dass die Leut eines Orts einander unter die Arme greiffen, und einer dem andern durch gemeinen Handl und Wandl zu seinem Stück Brod verhoffe. Becher kommer derfor ogsaa til at inddele Befolkningen i Bonde-, Handels- og Haandværksstanden, eller i Land- og Byerhverv.

At den indenlandske Konsumtion skulde forbeholdes Landets Produkter, var kun naturligt; og ligesaa naturligt er det, at saavidt muligt alt, som forbruges i Staten, ogsaa skal produceres i den. Det er kun en Konsekvens af den aristoteliske Lære, at ingen Stat kan siges at være fuldkommen, før den bliver uafhængig af andre. At Staten skulde danne en afsluttet økonomisk Enhed, træder stærkt frem hos Becher; men det er en Stat, hvor Pengeøkonomien skal herske i videst muligt Omfang. Saaledes siger han i Anledning af en ønskelig Forøgelse af Befolkningen, at denne vil ske, „wann man der Gemeine ihre Nahrung lasset und solche befördert: weil aber ... solche allein in Verhandlung und Verkaufung und Versilberung ihrer Güter bestehet, ist leicht zu erachten, dass alles, was dieses verhindernere, auch die darauff fundirte Nahrung und die darauss entspringende, zum End der civil societät, höchst nöthige populosität verhindernere und schwäche“³. Ganske naturligt maatte derfor ogsaa i disse Tider Landbrugets Betydning være underordnet, forsaavidt som dettes Produkter som oftest ikke egnede sig til Export; men Becher fremhæver, hvorledes ogsaa Landbruget var interesseret i Omsætningen, hvad der viser sig i, at, naar Landmanden taler om gode Aar, tænker han ikke paa, hvor megen eller hvor lidt Sæd han har avlet, men kun paa, om han har faaet høje Priser for sine Produkter eller ej. Det var først i andet Plan, at Landbrug og Pengeøkonomi stod i nogen Forbindelse. Man maatte begynde med Handelen, som saa direkte øvede sin Virkning paa Haandværket, og gennem Haandværkets Blomstring igen paa Landbruget. Uden Bydannelsen var det umuligt for Landbruget at gaa frem; derfor var det ogsaa berettiget, at man krævede af Landbruget, at det skulde hjælpe med til Bydannelsen og Byerhvervenes Oplomstring

¹ Pol. Discours. S. 22.

² Pol. Discours. S. 3.

³ Pol. Discours. S. 14.

gennem lave Taxter paa dets Produkter ell. lign. Før eller senere vilde det selv dog have Fordel deraf. — Endnu kan nævnes, at hos Becher omfatter „Bauernstand“ ikke blot den Stand, som dyrker Jorden, men alle, som driver Produktion af Raamaterialer, altsaa ogsaa Bjærgværker.

Adskilligt senere end Bechers Skrifter fremkom Hörnigks og v. Schröders, og det er naturligt, at vi i disse mindre formaar i Enkeltheder at paavise den aristoteliske Indflydelse; men Grundsynspunkterne er de samme. Nogle af de ivrigste Forkæmpere for den aristoteliske Statslære var allerede da døde, nye Tanker var kommet frem og havde bygget Bro over til Statskunsten. — Naar Staten er en Udvikling af Familien, bliver Økonomiken ogsaa ved at bestaa; men i Staten fremkommer da ogsaa en Landes-Oekonomie ved Handelens Opstaaen, og en Del af denne Landes-Oekonomie er Cameral-Oekonomie eller Landes-Particular-Oekonomie, hvorved aabenbart Finansvæsenet skal forstaaes. Saaledes fremsætter Hörnigk Forholdene i sin bekendte Bog: Oesterreich über alles¹, og man vil heri se, hvorledes Sondringen mellem Økonomik og Politik giver sig et interessant Udslag. Det er indenfor Landes-Oekonomie, at Pengeøkonomien hersker, og derfor identificerer Hörnigk Læren om Cameral-Oekonomien, Cameral-Wissenschaft, med Kauffmannswissenschaft. Ganske sammen hermed falder v. Schröders Inddeling i *oeconomia rustica* og *oeconomia politica*, idet han gør gældende, at, medens indenfor den første Udgift maa svare til Indtægt², maa der indenfor *oeconomia politica*, hvortil regnes de politiske Erhverv saavel som selve Statshusholdningen, lægges Beslag paa Krediten. Ganske vist, Sparsomhed er en Dyd, men den maa „mit einer prudentia politica menagiret seyn“. Familien, „*oeconomia rustica*“, der er henvist til sig selv, maa nødvendigvis spare et Fond sammen for at have noget at ty til i daarlige Tider, men indenfor *oeconomia politica*, hvor hver enkelt er afhængig af de andre, gælder dette ikke. Indenfor *oeconomia rustica* opsparer man Jordens Produkter til daarlige Tider, indenfor *oeconomia politica* derimod er det netop paa Produkternes Omsætning til Konsumtion, at hele Samfundets Ve og Vel beror. Medens det indenfor *oeconomia rustica* er Brugsgenstande, som spares op, maa indenfor *oeconomia politica*, hvor Omsætningen er Basis, den, som puger Penge sammen, blive Samfundets Fjende; vel fremhæver v. Schröder, at Fyrsten maa have en Beholdning af rede Penge, men andetsteds fastslaar han, at den Fyrste, som samler Penge sammen og dermed berøver Omløbet dem, styrter sine Undersaatter i Ulykke. Det var ikke Pengeopsamlingen som saadan, man fordømte, — det kan vi allerede se i Kravet om „*ærarium*“ — men det var den uproduktive Henlæggelse. Man nærmede sig derigennem en Kapitalteori³. — Det har ikke været vort Maal at paavise alle de forskellige Udslag, den aristoteliske Opfattelse af Staten gav sig hos disse Forfattere; disse er saa mangeartede, at en nærmere Paavis-

¹ U. St. 1684. S. 76.

² Fürstliche Schatz- und Rent-Cammer. Lpz. 1721. S. 4, 27 og 30.

³ Hörnigk: Anf. Skr. S. 154: „die Capitalien manglen, weilen sie aus den Kisten reicher Leut nicht werden herfür wollen“.

ning heraf vilde kræve større Plads, end der kan ofres i denne Afhandling, hvor blot Grundlinierne for Udviklingsgangen trækkes op.

d. En ny Opfattelse af Skat.

Gennem hele det nye Syn paa Staten, man vandt, maatte man naturligt komme til ganske andre Skatteteorier end den romerretlige. Denne var, som vi har set, tilpasset for en „*oconomia rustica*“, for at benytte et nylig brugt Udtryk, for et Udviklingstrin i økonomisk Henseende, hvor Naturaløkonomien herskede, idet den stadig regnede med *divitiæ naturales* som Hovedgrundlaget for Beskatningen og Statens Opretholdelse. Nu var man derimod naaet til den Opfattelse, at Hovedpunktet i Statsdannelse var Pengeøkonomiens Indførelse, Skabelsen af *divitiæ artificiales* og dermed Fremkomsten af Omsætningen. Ganske naturligt maatte Skatten nu flyttes over paa Omsætningen, hvori Statens Væsen fandt sit Udtryk.

Men Staten opfattedes heller ikke mere som den retsuddelende Myndighed, saaledes som Tilfældet havde været hos romerretlige Jurister; Tanken om Velfærdsstaten var bleven den herskende. At øve Retfærdighed overalt, ogsaa i Skattepaalægningen, var vedblivende en af de vigtigste Sider i Statens Virken, men det var ikke længere den eneste.

Dette nye Syn paa Skatter og Skatters Paalægning træder forholdsvis tidlig klart frem hos spanske Forfattere, Senskolastikerne, der i sig forenede en saa alsidig Kundskab som nogen paa den Tid. Det var ikke blot Biblen og teologiske Værker, de kendte; de var belæst i Romerret og kanonisk Ret, og de kendte de profane Filosofier fra Oldtiden, kort sagt, de sad inde med hele Tidens teologiske, juridiske og humanistiske Viden. Da disse Forfattere har spillet en vis Rolle i Tyskland — særlig kendt og forkæret var de af romerretlige Jurister — er der al mulig Anledning til her at gaa ind paa deres Syn paa Skatter.

Det var, som vi har set, Retfærdighedens Krav, romerretlige Jurister førte i Marken til Forsvar for de direkte Skatter; kun gennem disse kunde Retfærdigheden ske Fyldest. Det er ligeledes vist, hvorledes dette Krav fandt sit Udtryk i en „*proportio geometrica*“, og at dette Grundlag stemte overens med Teorien om den uddelende Retfærdighed hos Aristoteles. Mod dette Punkt maatte Angrebet rettes, og, saa mærkeligt det end kan lyde, var det hos Aristoteles, at Molina og de andre Senskolastikere hentede deres Vaaben mod denne Teori. Forklaringen er dog ganske ligefrem, thi i Romerretten, som var den udelukkende Kilde for romerretlige Jurister, var Retfærdighedsbegrebet kun kommet frem som Udtryk for Kardinaldyden. Molina gør nu gældende, at Aristoteles sondrer mellem to Slags Retfærdighed, en snævrere og en videre, en snævrere, som betegner en speciel Dyd, Kardinaldyden, og en videre, som omfatter alle borgerlige Dyder. Og det er denne sidste, som er den højeste; thi den tager ikke som Kardinaldyden Sigte paa Forholdet mellem Undersaatterne indbyrdes eller mellem Staten og Undersaatterne, men paa hele Samfundets Lyksalighed. Derfor er alt det „ret“, som frembringer og opretholder

„Lyksaligheden“ i Staten¹. Denne sidste Retfærdighed bliver derfor den specielle Retfærdighed overlegen. Molina fremsætter, udførligere end her kan ske, disse aristoteliske Tanker og drager sine Konklusioner deraf². Det bliver ikke Statsmændenes Opgave først og fremmest at vaage over, at den specielle Retfærdighed sker Fyldest, men det er deres Pligt, „tales suis legibus et administratione constituere cives, quales bonum commune, decusque Reipublicæ postulat. Ad quod non satis est, si justitiam non transgrediantur...“. Anvendt paa Skattevæsenet maatte Resultatet blive, at Lovgiveren ved Skatternes Paalægning først og fremmest skulde tage Hensyn til „commune bonum“ og havde Lov til at sætte dette Hensyn over Hensynet til en retfærdig Paalægning af Skatterne, et Synspunkt, som ganske falder i Traad med Tidens forandrede Syn paa Statens Forhold til den enkelte.

Ud fra disse Forudsætninger maatte man ganske naturligt komme til at bedømme de indirekte Skatter ganske anderledes, end det var romerretlige Forfattere muligt. Ikke saaledes, at den retfærdige Udmaalen af Skatterne fuldstændig skydes til Side, men det bliver nu kun ét blandt flere Momenter, som maa tages i Betragtning ved et Skattepaalæg, og en Skat kan godt være „justa“, selvom dens Paalægning ikke stemmer overens med „proportio geometrica“, idet der kan være Momenter, som fuldt ud berettiger til at fravige den strængt retfærdige Fordelingsmaade.

Vi finder derfor allerede hos disse Forfattere de mange Argumenter, som i vore Dage vedblivende føres i Marken til Fordel for de indirekte Skatter. Molina fremhæver saaledes, at de indirekte Skatter virker langt mindre trykkende paa Befolkningen end de direkte, og at Paalægningen af direkte Skatter ofte paa Grund af den vanskelige Vurdering, som efter Romerrettens Ord maatte gaa forud, affødte langt større Uligheder og dermed afstedkom langt større Uretfærdighed end de indirekte Skatter³. Særlig maatte Vanskeligheden ved en retfærdig Vurdering af alle bona springe i Øjnene, hvor Talen var om en tæt boende Befolkning, og vi finder allerede hos Molina gjort opmærksom paa, at en tæt Befolkning og indirekte Skatter hører sammen, en Iagttagelse, som senere gaar igen hos Kaspar Klock, og som netop er blevet fremhævet af dennes Lovprisere som betegnende for hans økonomiske Skarpsyn.

Det Realitetssind, som saaledes lagde sig for Dagen hos de spanske Senskolestikere, der i den absolute Retfærdighed saa et Ideal, som aldrig kunde naas, er

¹ Nich. Etik. V, 3.

² De justitia et jure. Moguntiae 1614. disp. 1, § 6: Ex dictis infero, ad legislatores Reipublicæ administratores pertinere constituere, non eas solum leges, quæ ad justitiam, virtutem cardinalem, sed etiam eas, quæ ad alias virtutes, fortitudinem, scilicet, temperantiam, et cæteras spectant.

³ Anf. Skr. disp. 668, § 2: Ducor item, quoniam, quando populus est magnus et per capita est singulis familiis summa aliqua distribuenda juxta vires et facultates cujusque, ordinarie solet oriri longe major inæqualitas ex eorum arbitrio, qui ad id judicandum ac statuendum sunt electi, conjuncta cum longe pluribus quærimoniis et odiis, adversus arbitratores, et cum gravioribus conscientiarum periculis, quam orientur ex hoc alio modo contribuendi ad id tributum. In iis autem rebus, in quibus mathematice attingi non potest æqualitas, is modus est eligendus, qui svavior est, et in quo plura evitantur incommoda, minusque a justo deviat, eoque modo contenti esse debent privati de republica.

sikkert delvis en Følge af det økonomiske Udviklingstrin, hvorpaa Spanien allerede stod, idet Pengeøkonomien her trængte igennem tidligere end i mange andre Lande. Dette viste sig da ogsaa i de indirekte Skatters Fremtrængen, og særlig maatte „alcavala“ henlede Opmærksomheden paa disse Skatter. Den hvilede som bekendt paa alle Køb og Salg og lod sig ikke bringe ind i de fra Romerretten overleverede Rammer for de forskellige Slags Skatter. Soto¹ fremhævede saaledes, at alcavala lignede vectigalia, fordi den ligesom disse hvilede paa Varer, men var forskellig fra dem, fordi den ikke blot hvilede paa Varer, som ind- og udførtes, men paa alle Varer, som overhovedet omsattes. Indtægten af den derimod gik til Statens almindelige Udgifter, saaledes som Tilfældet var med direkte Skatter (collecta), medens vectigalia jo var Betaling for Benyttelsen af Broer og Veje og for Retssikkerheden og derfor gik hertil.

Men ikke nok dermed. Man gik, som f. Ex. Lugo², ind paa en nærmere Omtale af det uretfærdige i, at de indirekte Skatter almindeligvis lagdes paa Nødvendighedsartikler, hvoraf den fattige som Regel maatte købe meget større Kvantiteter end den rige, da hans Familie gerne var større³. Ganske vist hævdede man her, at den rige til Gengæld købte meget mere end den fattige, netop fordi hans Midler var meget større, men paa den anden Side paastod man, at dette kun gav sig Udtryk i Købet af Luxusvarer. Desuden fremhævede man, at de velhavende dog til syvende og sidst kom til at bære Skatterne, ogsaa dem, som de fattige og særlig de, der levede af deres Hænders Arbejde, betalte, idet disse maatte sætte Priserne op paa de Varer, de forarbejdede, eller fordre højere Dagløn. Cajetanus havde fremhævet, at det var Trangen (indigentia), man beskattede ved de indirekte Skatter, og netop dette var det, som gjorde disse saa uretfærdige, thi „indigentia est radix usus“, saa at den, som trænger mest, ogsaa bruger mest, hvorfor den fattige blev beskattet meget haardere end den rige. Men herimod gjorde Suarez gældende⁴, at indigentia havde to Betydninger. Dette Ord betød for det første necessitas, og som saadan var Trangen „radix usus“, men i denne Betydning var den ens baade for rige og for fattige, ja, vel større for rige, som havde vænnet sig til Luxus. Dernæst betød indigentia paupertas, men som saadan var den ikke „radix usus“. Derfor afviser Suarez Cajetanus' Ord: qui magis indiget, magis utitur. Han henviser ogsaa i denne Forbindelse til, at den rige har mange Tjenestefolk at føde, har Heste at fodre o. s. v., saa at selvom kun Nødvendighedsartikler beskattes, beskattes den rige paa Grund af sit store Køb af disse Genstande meget haardere end den fattige.

Suarez kommer endog ind paa Spørgsmaalet om, hvorvidt det egentlig er rigtigt, at den fattige, naar han køber sine Fornødenheder, betaler den samme Skat

¹ De justitia et jure. Venetiis 1573. l. 3, art. 7, quæst. 6.

² De justitia et jure. Lugd. 1642. disp. 36, sect. 4 ff.

³ Se ogsaa her Lessius: De justitia et jure. Lugd. 1653. l. 2, c. 33, § 50, og Driedo: De libertate christiana. Zovani 1548. l. 2, c. 5.

⁴ Tractatus de legibus ac deo legislatore. Antverpiæ 1613. l. 5, c. 16, § 6.

(procentvis af Købesummen) som den rige, og han berører derved den progressive Skatteteori. Han gaar dog ikke ind paa denne; Tanken om en progressiv Skat laa i Virkeligheden Tiden ganske fjærn. Suarez nøjes med at henvise til, at den rige og den fattige Købmand jo ogsaa beskattes med samme Procentsats, at det samme gælder med Hensyn til Tienden, o. lign.

Af de faa Prøver, som her er anførte, og som endnu den Dag i Dag har Interesse, vil man se, med hvilken Iver Spørgsmaalet om de indirekte Skatter drøftedes i Spanien omkring Aar 1600. Som Helhed stillede man sig ikke uvillig overfor dem. At man opstillede Fordringer, som man vel vidste ikke kunde overholdes ved Paalægningen af dem, var af mindre Betydning og for en stor Del kun Overlevering fra tidligere Tider, f. Ex. naar det sagdes, at Skatten burde betales tilbage, dersom Købet gik tilbage, o. lign.; ligeledes kan det ikke forundre os at finde den romerretlige Inddeling af Skatterne ogsaa hos de spanske Senskolastikere. Alt dette er underordnet overfor det Punkt, at vi hos dem for første Gang finder nye Synspunkter anlagt paa Skattevæsenet.

Ud fra det naturaløkonomiske Standpunkt, hvorfra de romerretlige Jurister betragtede Staten og Skattevæsenet, maatte Skatter ganske naturlig blive en sjælden Gæst. Anderledes derimod, naar Staten opfattedes som identisk med Pengeøkonomien; da maatte nødvendigvis Ideen om en Statshusholdning udvikle sig. Talrige nye Opgaver anvistes nu Staten, først og fremmest rejstes Kravet om Administration.

Det kunde synes mærkeligt, at man gennem Aristoteles' Politik skulde være naaet til Tanken om en Finanshusholdning. Aristoteles polemiserer, som allerede nævnt, mod Plato, der opfatter Statsmandens og Familiefaderens Virksomhed som ensartet. Imidlertid maa det erindres, at man ofte ikke formaaede at opfatte Aristoteles' virkelige Mening, men hjalp sig med en temmelig overfladisk Forstaaelse. Saaledes kunde Aristoteles jo ikke billige Handelen, men derimod vel det direkte Bytte. Det er uforstaaeligt, hvorfor han ikke kan billige den, forsaavidt Handelen dog kun har den samme Rolle som Byttet; men det er paavist, hvorledes man her mente, at Aristoteles kun misbilligede Pengegridskhed. Til Trods for Aristoteles' Polemik mod Plato fremhæver han selv Arbejdsdelingens Betydning ved Statens Dannelse, og derigennem kommer han uvilkaarlig ind paa, at i Samfund, hvor Handel finder Sted, er det *divitiæ artificiales*, som spiller Hovedrollen. Var der saaledes Forskel mellem Husfaderens og Statsmandens Virken, indskrænkede den sig til, at for Husfaderen var det *divitiæ naturales*, det kom an paa at erhverve, for Statsmanden derimod *divitiæ artificiales*. Derfor maa Statsmanden føle sig solidarisk med Handelen, derfor bliver ogsaa Handelen „Gegenstand der Finanzkunde“¹. Flere Steder i de aristoteliske Skrifter tyder herpaa², og jo mere man opfattede Økonomik udelukkende som Erhvervslære, med desto større Berettigelse kunde man ogsaa se bort fra Forskelligheden mellem Husfaderens og Statsmandens

¹ Gomperz: Griechische Denker. Bd. 3. Lpz. 1909. S. 370.

² F. Ex. Rhetoriken. 1, 4, 7.

Virksomhed. — Hvilken Rolle nu den uægte anden Bog af Økonomiken har spillet med sin Omtale af en „oeconomia regum“, en „oeconomia civilis“ og en „oeconomia satraparum“, kort sagt af offentlig Husholdning, kan ikke siges. Saa meget er vist: At Staten skulde have Finanser, maatte falde naturligt efter det Syn paa Staten, man havde. Dog er det værd i denne Sammenhæng at mærke sig, at denne Skelnen mellem privat og offentlig Husholdning, som saaledes betonedes af Aristoteles, maatte bevirke, at man skarpt udsondrede Fyrstens private Husholdning fra Statens Husholdning¹. Statens Husholdning var det, man først og fremmest maatte interessere sig for; det var gennem den, at Staten kunde fortsætte sit Liv og udfylde sine Opgaver.

Herom vidner ogsaa de talrige Afhandlinger om ærarium, som fremkom i Tyskland i den første Halvdel af det 17. Aarhundrede, før endnu den videnskabelige Statslære var opstaaet og Statskunsten udsondret. I disse ældre Skrifter maa man dog ikke vente at træffe Læren om en Statshusholdning i vor moderne Betydning fix og færdig. Ærarium betød nok Statskasse, dog ikke i vor Opfattelse af dette Ord; det var nærmest identisk med Statsskat. Besold definerer² saaledes ærarium som „quod constat pecunia publica. Pecunia publica est sufficientia quædam nummorum in patrimonio Reip. ad usum publicum collecta“. Som Tiden selv maatte lægge sit Indhold ind i de aristoteliske Tanker om Statens Naturlove, saaledes kunde man ogsaa fra Oldtiden kun overtage Ideen om det selvfølgelig i, at Staten havde Midler til sin Raadighed. Men sammen med den forandrede Opfattelse af Staten dannedes ogsaa det teoretiske Grundlag for senere Tidens Finanshusholdning.

Medens den romerretlige Jurist nærmest tænkte sig Skatter paalagt i ganske ekstraordinære Tilfælde, hvor hele Statens Existens stod paa Spil, blev dette Forhold anderledes, efter at man havde faaet Øje for Statsadministrationen³. At skaffe Staten Midler blev en meget vigtig Opgave for Statsmanden, thi, som Keckerman siger⁴, Aristoteles fremhæver i Politiken, „societatem domesticam non opus habere pecunia in immensum aucta, sed id potius referri debere ad aliam majorem societatem, i. Rempub. posse amplioribus reditibus studere, domesticam autem societatem modicis pecuniis sua natura contentam esse posse. In prima societate, inquit, id est, in domo, manifestum est quod non opus sit magnis possessionibus, sed in majori societate“.

At man ud fra disse Forudsætninger maatte komme til en ganske anden Opfattelse af ærarium end de romerretlige Jurister, siger sig selv. Selvom man ogsaa i ærarium saa en Samling Penge, var det ingen hengemt Statsskat⁵, man tænkte

¹ Se f. Ex. Muretus' Annotationes til Aristotelis Oeconomica, Jacobo Ludovico interprete. Ingolstadtii 1602.

² Ærarium sive Tractatus politicus de ærario. Francofurti 1612. I. 1, c. 1.

³ Besold: De ærario publico discursus. Argentorati 1639. c. 3. — En anden Opfattelse af ærarium har Paulus Busius: De republica libri III. Franekeræ 1613. I. III, c. 1.

⁴ Synopsis discip. oeconomicæ. Hanoviæ 1617. cap. 4.

⁵ Det mener v. Stein i sin anf. Afh. i Finanz-Archiv. S. 12.

paa, det vilde stride mod den Opfattelse, man havde af Penge som Omløbsmiddel, og selvom man ikke endnu kendte en Finanshusholdning, var det Grundlag, man stod paa i Opfattelsen af ærarium, ganske moderne. Medens for romerretlige Forfattere Fyrsten var Hovedet paa Staten, blev nu ærarium Statens Mave — saadanne Udtryk for en primitiv organisk Statsopfattelse findes virkelig brugt. Men paa Grund af den Opfattelse, man havde faaet indprentet fra Aristoteles' Politik, om Forholdet mellem Penge, Handel og Stat, er det kun naturligt at se fremhævet, at det ikke saa meget var om at gøre, at ærarium var saa stort som muligt, men først og fremmest, at der var mange Penge i Landet. Den fuldstændige Sammenfalden af de enkeltes og Statens Interesser maatte bevirke, at hele Forskellen mellem, at man havde mange „divitiæ artificiales“ ude i Befolkningen, eller havde dem i ærarium, var den, at de i det sidste Tilfælde var mere beredt.

Denne Opfattelse af ærarium som Statskassen fandt man ogsaa bestyrket ved sine Forsøg paa at bestemme Etymologien af ærarium; det kom, saa man, af æs, som var de første Penge¹. Først nu fik saaledes ærarium et virkeligt Indhold, men ganske naturligt blev det saa ogsaa, at Opfattelsen af fiscus som juridisk Person, som Indehaver af alle de Formuerettigheder², der var henlagt til Bestridelse af Statsformaal, mere og mere fæstnede sig. Samtidig med de mange Afhandlinger om ærarium, fremkommer saaledes ogsaa talrige de jure fisci. Dermed bortfalder ogsaa efterhaanden den Jævnstilling af fiscus og ærarium, som vi har truffet hos de romerretlige Jurister³.

Ærarium dannedes altsaa samtidig med Staten, idet denne maatte have Udgifter; paa Titelkobberet til Klocks Bog de ærario findes der en Kasse fuld af Penge, og, karakteristisk nok, staar der paa den „æquitate accepti expensi“. Dette Moment har man ganske overset, naar man som Exempel paa Forvildelserne i Max. Fausts ovennævnte Bog har fremhævet, at han indleder denne med en Fremstilling af Adams ærarium; dette var teoretisk set rigtigt fra det Øjeblik af, Adams Sønner selv havde stiftet Familier, saa at der af disse kunde dannes en Stat. Spørgsmaalet om ærarium maatte saaledes træde stærkt i Forgrunden, og for den, der som Kasp. Klock i Forvejen havde været inde paa lignende Emner i sine Bøger om Skatterne, laa det snublende nær at skrive om ærarium. Er han i sit Værk om Skatterne en inkarneret romerretlig Jurist, viser han i sit Værk Tr. de ærario, der udkom c. 20 Aar efter, at han i Mellemtiden har tilegnet sig adskillige af de Tanker, „novi Politici“ havde bragt frem. Allerede Titlen paa Bogen viser det. Vi finder den aristoteliske Sondring mellem Rigdomme, og paa flere Punkter lader Klock Læseren ane, at han har tilegnet sig visse Dele af den nye Statsopfattelse. Kan man end mærke en mere velvillig Stemning overfor de indirekte Skatter i dette Værk end i det tidligere, naar Klock dog ikke saa vidt, at han formaar at give dem sin anbefaling. Han gengiver de fra Senskolastikerne allerede kendte Argumenter

¹ Kasp. Klock: Tr. de ærario. l. 1, c. 2, § 13.

² Nærmere herom i Otto Mayr: Deutsches Verwaltungsrecht. Bd. 1. Lpz. 1875. S. 47.

³ Daniel Wegner: Disc. pol. de salute publica. Regiomonti 1646. Prooemium.

pro og contra, som oftest ganske ordret. Øjensynligt har det Spørgsmaal, som Lessius rejste, da han udtalte, at man ved at lægge de indirekte Skatter paa Luxusgenstande kunde gennemføre en proportio geometrica, interesseret Klock stærkt. Dog mener han, at, medens der ellers er for mange, der rammes gennem disse Skatter, vilde det i dette Tilfælde blive for faa, som kom til at betale Skatten¹. Det er dog dette Punkt, hvorom alle Klocks Tanker kreser, og af og til kan han fremsætte saadanne Ytringer, at man tror at læse en ganske moderne Forfatter. Man rives dog snart ud af denne Tro, naar man læser Klocks Anskuelser om Hertugen af Alba's „decima rerum venalium“, der fordømmes som ubillig haard², fordi en og samme Ting kunde omsættes flere Gange om Dagen, — i den Grad ansaa han Skatten for knyttet til Tingen.

Der er talrige andre Værker, der ligesom Klocks handler om ærarium; vi kan nævne Besolds, Bornitzs og Conrings, og endnu saa sent som i 1670 skriver Chr. Henelius et Værk herom, idet han dog særlig tager Sigte paa tyske Forhold, som tidligere Seckendorff. Det er en helt igennem lærd Litteratur, som maatte bortfalde med de nye Synspunkter for Opfattelsen af Statslære og Statskunst, der trængte frem.

Efter at man var blevet klar over, at Staten havde Indtægter behov, maatte det blive af stor Vigtighed at skaffe disse tilveje paa en Maade, som ikke mærkedes af Skatteyderne, og som ikke heller hæmmede de Bestræbelser, hvorfor Staten selv var et Udtryk, altsaa ikke lagde Handel og Industri Hindringer i Vejen, men helst endog begunstigede dem. Vi har ovenfor vist, hvorledes Omsætningen maatte trænge sig frem som Skatteobjekt, og medens den romerretlige Skatteteori ikke kunde have Øje for den rette Opfattelse af „lucrum“, blev det nu nødvendigvis Pengeindkomsten, der, som skabt af Staten, traadte i Forgrunden; v. Schröder forlanger da ogsaa Skat paa, hvad enhver „gewint“ under Statens Beskyttelse, og kommer derigennem ind paa, at man gennem en Census skulde føre Register over, hvad enhver af Undersaatterne tjener. Imidlertid var man dog i Vildrede med, hvor Skatten rettest burde ligge for ikke at skade Statens øvrige Opgaver. Man var ganske klar over, at en Told, som skulde virke prohibitivt, intet vilde indbringe i Statskassen, om den virkede, som den skulde; det var heller ikke Tolden som Finansmiddel, men som Beskyttelsesmiddel, Merkantilismen brugte. Men det var andre indirekte Skatter, særlig Skatter paa Køb og Salg, man benyttede. Paa én Maade var disse Skatter i Modstrid med Handelens Interesse, som netop Staten burde tage et stærkt Hensyn til. Og at beskatte „lucrum“ hos Befolkningen var paa sin Vis stik imod Statens Formaal: at forøge lucrum hos sine Undersaatter. Det var derfor et overordentlig interessant Skrift, som Tenzel i 1680'erne udgav under Titlen: Entdeckte Gold-Grube in der Accise. Han gik her ud paa at vise,

¹ l. 2, c. 78, § 20: „Si in iis solum rebus (o: non necessariis) imponuntur omnia tributa, non essent æqua, cum ad communem necessitatem pauci aliqua contribuèrent, qui rebus illis egent, ut si in re aliqua medicinali, ex India Orientali adportata, qua pauci indigent, totum tributum imponeretur“.

² l. 2, c. 147.

hvorledes Accisen var den Skat, som stemte bedst overens med hele Tidens Bestræbelser for at fremme Handel og Haandværk. Den Accise, Tenzel gør sig til Talsmand for, er General-Accisen, som den skulde hvile paa enkelte Varer hele Landet over, derimod ikke, som vi gerne opfatter Accise, paa Varer, som indføres i en By. Alle skal betale Skat, siger Tenzel, thi Staten yder baade den rige og den fattige Beskyttelse; ogsaa den, der slaar en fattig ihjel, straffes. Ganske vist faar den rige ogsaa sine Ejendele beskyttet af Staten, men disse er kun et accessorium til Personen, og den personlige Beskyttelse nyder saavel den fattige som den rige godt af. Dette Udgangspunkt leder ham ind paa, at det er Konsumtionen, som skal beskattes. Men hvorledes vil nu dette kunne ske uden at ødelægge Handelen ved en formindsket Konsumtion, som maatte være Følgen? Her maa det endnu en Gang fremhæves, at det aldrig var Kræmmerne, Detailhandlerne, den indenlandske Omsætning, som Kameralisterne interesserede sig for; v. Schröder undsaa sig ikke ved at kalde dem for Blodigler, som pinte den stakkels Haandværker. Det er ikke heller paa Im- og Exportvarer, Købmandsvarer, Tenzel vil have General-Accisen lagt, thi derved vilde Handelen tage af¹, men det er paa Kræmmervarer, paa Brød, Øl og Kød, General-Accisen skal lægges. Ikke blot vilde Skatten derved komme til at ramme alle, som efter Tenzels Opfattelse skulde betale Skat, men den vilde derved ikke komme til at skade Handelen. Ganske vist maatte Handelsstanden ogsaa betale denne General-Accise af sit eget Forbrug, men den stilledes derigennem blot lige med de øvrige Befolkningsklasser, og man angreb den ikke ved denne Skat i dens Næring. I denne Sammenhæng interesserer det mindre, at Tenzel slaar af paa den strænge Gennemførelse af sit Princip om ens Beskatning af fattige og rige, jo længere han kommer frem i sin Bog; det, som interesserer os, er, at vi her genfinder Sondringen mellem *permutatio naturalis* og *mercatura*. Under det første faldt ethvert Køb, der gik ud paa at erhverve sig Nødvendighedsgenstande, og var ogsaa Penge trængt ind i denne Omsætningskreds, Forbindelse med Staten havde denne Omsætningskreds efter sin Natur ikke.

Tenzels Hovedpunkt, som her er fremstillet, vandt vel ikke almindeligt Bifald; Christian Thomasius gør saaledes gældende, at, anvendt i Praxis, maatte hans Teori om bona som accessorium til Personen føre til at forsøge en Udmaaling af, hvormeget den personlige Beskyttelse og hvormeget Beskyttelsen af bona koster Staten. I 1687 udkom da ogsaa et Modskrift „Geprüffte Gold-Grube der Universal-Accise“, der fortrinsvis gjorde sig til Talsmand for den gamle romerrettlige Skatte-teori. Men i Praxis kom General-Accisen som bekendt til at spille en overordentlig stor Rolle.

Foruden de her nævnte Skrifter om Skattevæsenet fremkom der i Tyskland i det 17. Aarhundrede talrige andre mere videnskabelige og mindre skrevne for Øjeblikket, kort sagt alle dem, som v. Stein vil betegne som Skrifter fra den Klokske Skole. Ganske vist, Titlerne paa disse Skrifter minder meget om Kloks Tr. de contributionibus, og ligesom dette Værk er disse ogsaa skrevet paa Latin; men

¹ Anf. Skr. Zerbst u. A. S. 21.

Grundsynet for Skatterne maatte naturligvis blive et ganske andet. Den Forvandling, Retsvidenskaben var undergaaet ved Statslærens Fremkomst, maatte nødvendigvis bevirke, at det strænge romerretlige Retfærdighedskrav ikke mere hævdedes saa stejlt som f. Ex. hos Klock. Nu er det ikke længer *jurisdictio*, som danner Grundlaget for Skattepaalægningen, men det er selve Statens Naturnødvendighed (*jus naturæ*). Den anerkendte Existens, Staten nu havde faaet, og som saa ganske brød med Romerrettens Betragtning af Verden som det fælles Fædreland, viser sig saaledes i den forandrede Behandling, Spørgsmaalet om Beskatning af fremmede er undergaaet. Skatteteorien, som den kommer frem i disse Skrifter, viser, hvorledes man søger at tilpasse gammel og ny Opfattelse af Skatterne. Thi der er ikke Tvivl om, at Romerrettens Teori om Skat som *onus fructuum* var rigtig og godt lod sig forene med det nye Syn paa Staten, man gennem Statslæren havde faaet; men paa den anden Side lod den romerretlige Opfattelse af *fructus* sig ikke mere opretholde. — Det er Disputatser, alle disse latinske Skrifter om Skatter; man ser i dem det værdifulde af Romerrettens Teori leve videre, indtil der engang maatte blive Brug derfor. Originale Tanker findes ikke; man kunde maaske være tilbøjelig til hos en enkelt Forfatter at se en Afsavnsteori opstillet, naar det siges, at *æqualitas*, som skal herske ved Skattepaalægningen, „*potissimum versatur, ut paria onera sentiant*“¹, men Sammenhængen viser tydeligt nok, at det er *proportio geometrica*, Forfatteren tænker paa, og at Skatteyderne gennem denne efter Forfatterens Anskuelse vil føle „*paria onera*“. Hvad man saaledes hidtil havde vundet i Henseende til Skatteteori, levede i den følgende Tid sit stille Liv ved Universiteterne². I det 18. Aarhundrede kom f. Ex. Spørgsmaalet om Matriklens Uforanderlighed paa Bane, og vi ser Romerrettens Teori igen dukke frem³. Men naturlig maatte man, efterhaanden som Politiken kom frem som Videnskab, mere og mere gaa over til at indskrænke sig til at behandle den juridiske Side af Skattevæsenet, og for os frembyder denne Litteratur derfor kun mindre og mindre Interesse.

Ogsaa paa andre Punkter viser Statslærens Indflydelse sig. Var saaledes Handelen beskyttet efter *jus gentium*, saa at Toldsatser egentlig stred mod denne, i hvert Fald Toldsatser i merkantilistisk Opfattelse, ser man nu ogsaa indenfor Juristernes Kreds Statens Interesse sat over *jus gentium*⁴.

Vi finder heller ikke mere indenfor den juridiske Litteratur den romerretlige Sondring mellem *ærarium* og *fiscus* som Folkets og Fyrstens Kasse. Joh. Fried. Gerhard, som i 1687 skriver en *Diss. de camera principis*, bemærker, at han ikke

¹ Goth. Marquardt (*Resp.*) — Herm. Conring (*Præs.*): *Diss. de contributionibus*. Helmst. 1675.

² Om denne Litteratur se en temmelig udførlig Fortegnelse hos Lang: *Anf. Skr.* S. 11.

³ Se f. Ex. Cramer: *Wetzlarische Nebenstunden*. Theil 20, 29 og 30. Ulm. 1760—68.

⁴ Se f. Ex. Nic. Frid. Fleyschbein: *Disp. jur. de interesse, quod ex mercatura in rempublicam redundat*. U. St. 1686. S. 41: „*cum hoc jus sit solum permissivum, liberam facultatem cuilibet emendi vendendique concedens: cujus generis jura per leges civiles ac jura positiva pro statu ac commodo Reip. limitari et abrogari possunt*“.

tåger princeps „in sensu juridico“, men „in sensu politico“, som den, der har „majestas“. Det er tydeligt nok ærarium som Statens Kasse, Gerhard her tænker paa, uaagtet det maatte ligge nær i camera principis at ville se fiscus.

Den ældre Kameralvidenskabs Opløsning.

I. Thomasius' Angreb paa Aristoteles.

Vi har nu vist, hvorledes Kendskabet til Aristoteles' Politik formaaede at omforme hele Tidens Syn paa Staten, og er det end maaske ofte svært at følge Tidens Opfattelse af dette Værk, tør man dog sige, at den ældre Kameralisme hvilede paa Aristoteles. Det er nemt nok at paavise Mangler, ja, ligefremme indbyrdes Modsigelser i Tidens økonomiske Statslære; men det var kun naturligt, at saadanne fandtes, saa vist som et selvstændigt, systematisk Studium af Statslæren ikke kunde siges at være i Gang. Stadig var det blandt Statslærerne Aristoteles' Politik, som dyrkedes, medens Økonomiken vedblivende var trængt i Baggrunden; og dog indsaa man, at et Studium af Politiken rettest burde begynde med Økonomiken. Mangen Skævhed, som kom frem i Læren om Staten som et Samfund, dannet for at skaffe Undersaatterne bedre økonomiske Kaar, vilde være undgaaet, om Økonomiken var blevet dyrket i Sammenhæng med Politiken; først da vilde det være blevet muligt med nøgterne Øjne at betragte divitiæ artificiales, naar man fik Syn for disses virkelige Forhold til divitiæ naturales.

Henimod Slutningen af det 17. Aarhundrede fremkommer ogsaa en populær Litteratur, „Hausvater-Litteratur“, som den gerne kaldes, der tager Økonomiken op til Bearbejdelse efter samme uvidenskabelige Metode, som Becher, Hörnigk og v. Schröder havde anvendt paa Politiken, Statskunsten. Vi kan i denne Forbindelse minde om, at det i et samtidigt Skrift fortælles, at i det Land Ophir¹ var der ved Universitetet ansat en Professor oeconomicus, som dels styrede Universitetets Ejendomme, dels læste over Økonomik. Men han, saavel som Professoren i Etik, knyttede ikke deres Forelæsninger til de aristoteliske Værker, men til „Jesus Sirach und die Sprüche Salomonis“, og ud herfra deducerede de deres „Zucht- und Haushaltungsregeln“. Havde man da ogsaa paa Universiteterne ganske brudt med Aristoteles og aristotelisk Filosofi?

Ligesaa naturligt det var, at man i sin Tid kunde lære af Aristoteles' Politik, ligesaa naturligt maatte det Tidspunkt komme, da man ikke kunde høste mere Udbytte deraf. Vi ser, hvorledes den aristoteliske Politik i denne Henseende maatte dele Skæbne med de øvrige aristoteliske Skrifter, som under Humanismen

¹ Se om denne i 1699 udkomne Roman Schlaraffia politica. Lpz. 1892. S. 161.

først virkede befrugtende, senere hæmmende, indtil man kunde frigøre sig for dem og selv havde lært at iagttage. Det er værd i denne Forbindelse at minde om de samtidige religiøse Forhold. Reformationsbevægelsen var omkring Midten af det 17. Aarhundrede mundet ud i en stivnet Dogmetro, hvor Biblens Ord var Autoriteten, som det gjaldt at tro paa, ligesom Aristoteles' Politik var blevet det indenfor Statslæren. Men i Pietismen, som kom frem i 1680erne, var det det indre religiøse Liv, hvorpaa Vægten lagdes; gennem den fortsattes Humanismen og Reformationen, som stadig havde vendt sig til „Mennesket“. Det var Pietismens Opgave at fremhæve det personlige Livs Betydning overfor en stivnet Dogmetro. At der samtidig kommer Angreb paa andre Autoriteter, kan ikke forundre. Ogsaa mod Aristoteles' Herredømme indenfor Statslæren rejste der sig Røster. Fra to forskellige Sider rettedes dette Angreb, — forskellige, og dog ret beset Udslag af den samme Bevægelse. For det første protesterede man mod, at Aristoteles, en hedensk Filosof, benyttedes til at angive de Regler, hvorefter en kristelig Stat skulde styres¹; naturligvis var der allerede tidligere rettet lignende Angreb², men nu fremkom der ogsaa Bøger om Statslære, som netop havde til Hensigt at vise, at den aristoteliske Politik kunde erstattes af en kristelig, som f. Ex. Seckendorffs Christen-Staat, for blot at nævne den mest kendte. Dernæst rettedes der ud fra et andet Grundlag et Angreb mod Troen paa Aristoteles' Politik, og samtidig anvistes der Statslæren en ny Basis at arbejde paa. Hovedmanden her var Christian Thomasius.

Det var ikke mod Aristoteles selv, han vendte sig, saalidt som mod Conring, der havde anvist sin Tid den aristoteliske Politik som det ypperste Værk i denne Videnskab. Han indrømmer den store Betydning, disse to Forfattere har haft indenfor den politiske Videnskab, og giver dem alt, hvad der tilkommer dem. Han indrømmer saaledes, at Conring havde Viljen til at komme ud over den aristoteliske Politik ved selvstændigt videnskabeligt Arbejde, hvad vi ogsaa har set; men dette var ham ikke muligt, fremhæver Thomasius³, thi det laa til Tiden blindt at følge Aristoteles. For Thomasius havde Videnskaben intet Værd i sig selv, den havde det kun, dersom den formaaede at oplyse Menneskene og derigennem at gavne. Conring havde i sin Udgave af Aristoteles' Politik fremhævet, at dette Værk ikke var fuldstændigt, idet man maatte antage, at Aristoteles, udførligere end sket var, vilde have fremsat sine Anskuelse om den bedste Stat, som altsaa skulde være Resultatet af Videnskaben; men Thomasius gør opmærksom paa, at havde Aristo-

¹ Tobias Schumbergius (*Seperastra philosophiæ practicæ. Windshemiæ 1689*) fortæller om en Mand, som havde paastaet, at der aldrig havde existeret nogen skadeligere Mand end Aristoteles; han havde bevirket, at der gaves saa mange slette Kristne, som hellere vilde disputere end „credere et bene agere“.

² Se f. Ex. Th. Stapletonus: *Oratio academica: An Politici horum temporum in numero Christianorum sint habendi. Monachii 1608.*

³ *Orationes academicæ. Halæ 1723. S. 440: ipse (Conringius) tentavit ea, quæ forte in Aristotelica doctrina hic desiderari possunt, aut supplementa desiderant, emendare, etsi pro more temporum, quibus scribebat Conringius, ubique commendaverit Politica Aristotelis, ac ea plus, quam mererentur, magnificerit. Om Aristoteles se S. 315.*

teles udbredt sig mere om den bedste Stat, end Tilfældet var, vilde Resultatet være blevet, at hans Værk var blevet ligesaa utopisk som Platos Stat. Nej, siger Thomasius, en Politikers Opgave bestaar ikke i at teoretisere sig til den bedste Stat; hans Opgave er lig Lægens¹, thi han skal som denne, naar Sygdommen er til Stede, ikke henfalde til mere eller mindre abstrakte Ideer, men gribe ind med rask Haand for at bekæmpe Ondet. Statslæren, som den hidtil var drevet ved Universiteterne, gavnede saaledes intet, uden der fulgte en praktisk Handlen efter, saa at det faktisk bliver Statskunsten, hvori man nu ser hele Politiken. Man vil se, at det var den af Becher, Hörnigk og v. Schröder indledte praktiske Kameralisme, som her hos Thomasius finder sin Begrundelse og sit Forsvar. Og dog var der en væsentlig Forskel. Thi ganske vist sætter Thomasius Statskunsten over Spekulationen over den bedste Stat, men noget fast Kriterium for, hvad der var gavnligt og hvad der var skadeligt, havde hverken de tre nys nævnte Forfattere haft, ej heller Obrecht eller andre Forfattere, som omhandlede Statskunsten. Et saadant Kriterium gav Thomasius nu i Fornuften.

Originale var Thomasius' Tanker ingenlunde, men i Kraft af sin Personlighed kom han indenfor den juridisk-politiske Videnskab i Tyskland til at staa som den, der bragte nye Ideer frem. Det er den nyere Filosofi, som nu i Slutningen af det 17. Aarhundrede trænger igennem i Tyskland, hvor Thomasius bygger paa Leibniz' Tanker, men særlig dog paa Pufendorffs. Da det vedblivende var indenfor Juristernes Kres, Politiken dyrkedes, var det naturligt, at Pufendorff, der opstillede og bestemte Naturrettens Principer og derved vandt Indflydelse blandt Jurister, ogsaa gennem Thomasius kom til at øve Indflydelse paa Politiken.

Naturretten blev af Pufendorff gjort uafhængig af Teologien. Det er ikke mere nogen overnaturlig Drift, som leder Mennesket til at leve i Samfund med andre. Som Pufendorff gør gældende², maa man, om man vil komme paa Spor efter Naturlovene, studere Menneskets Drifter og Tilbøjeligheder; gør man det, vil man finde, at blandt de Drifter, hvoraf Mennesket beherskes, er Egenkærlighed den stærkeste. Paa Forhaand er Mennesket saaledes ikke et ζῷον πολιτικόν, men Fornuften gør det til det, idet den lærer Mennesket, at det staa sig ved at leve i Samfund med andre. Thomasius kan derfor ogsaa nok give Aristoteles Ret i, at Mennesket kan siges at være et ζῷον πολιτικόν, men man maa blot ikke sige, at det er en Naturdrift, som leder Mennesket til at leve i Stater; saa maatte der have existeret saadanne før de naturlige Samfund (Familien).

¹ Orat. acad. S. 451: Verus Politicus, meo judicio, vero et prudenti Medico in hoc similis est ut, quemadmodum hic tempus non perdit in formanda idea exacta sanitatis optimæ et perfectissimæ, sed contentus est conceptu sanitatis medii generis pene in sensus omnium incurrentis, et magis sollicitus est de consiliis et regulis vel evitandorum morborum, vel recuperandæ sanitatis, experientia magis et rationibus verosimilibus subnixis, quam ex abstractionibus metaphysicis aut mathematicis demonstratis; ita et genuinus Politicus idem observet in formando conceptu Reipubl. perfectæ, et magis sollicitus sit de consiliis et legibus ad evitandam aut emendandam corruptionem Reipublicæ necessariis. Sed in his suppeditandis deficit Politica Aristotelica.

² Se nærmere herom i hans Værk: De officio hominis et civis. Holmiæ et Hamb. 1695.

Vi skal ikke her gaa ind paa, om denne Opfattelse af Aristoteles' Politik er rigtig, men nøjes med at fremhæve, hvorledes Pufendorff og med ham Thomasius opfatter Familiens Forhold til Staten. Frygt o. lign.¹ har ledet Mennesket ad Fornuftens Vej til at leve i Statssamfund, og Fornuften er det derfor, som maa herske i alle Forhold vedrørende Menneskenes Samliv i Staten. Naturlove for Samfundslivet blev altsaa saadanne Love, som fremmede Samfundets Interesse og dermed ogsaa den enkeltes, og det maatte være Fornuften, som maatte angive dem. Det er ogsaa Fornuften, som maa lede Menneskets Handlemaade i en bestemt Situation, ved Overvejelsen af, hvad der gavner, og hvad der skader, og jo mere udviklet Fornuften derfor er, desto bedre formaar Mennesket at opfatte en given Situation og dermed at handle. „Viljens Frihed“ vil blot sige Evnen til at handle frit i et bestemt Øjeblik, ikke Menneskets Uafhængighed af alle Regler. Dyrene er, i hvad de foretager sig, uafhængige af alle Love, Mennesket derimod ikke. Naturlovene paabyder altsaa saadanne Handlinger, som stemmer overens med Menneskets Natur som Fornuft- og Samfundsvæsen; de virkelige Love, hvorefter en Stat lever sit Liv, maa, om alt skal gaa vel, stemme overens med disse, som Gud lader Mennesket iagttage ad Fornuftens Vej. De Pligter, Naturlovene paalægger Mennesket, er dels Pligter mod Gud, dels mod det selv, dels mod andre Mennesker; disse sidste er det, som her interesserer os. En af de vigtigste Pligter, Mennesket i Samfundet har, er Pligten til at arbejde og derigennem, saavidt det staar i dets Magt, at gavne det Samfund, det lever i, saavist som selve Samfundet er dannet for den gensidige Fordels Skyld.

Netop fordi Samfundet er dannet paa Beregning, idet den enkelte ser, at hans Egenkærlighed bedst tilfredsstilles gennem Samfundet, indskærper Pufendorff, at Mennesket kun har opgivet sin naturlige Frihed, saavidt dets eget og dermed ogsaa det almene Vel fordrer det. Her tager nu Pufendorffs Souverænitetenslære sit Udgangspunkt, men den er dog i denne Sammenhæng af underordnet Interesse. Begrundelsen af Skatterne kom ganske naturligt til at hvile paa den Betragtning, at man ad Fornuftens Vej indsaa, at, hvad der fremmede Staten, ogsaa fremmede ens egen Interesse. Nogen Forpligtelse til at sørge for Erhverv for Undersaatterne tilkender Pufendorff ikke Staten, men ligesom Undersaatternes velforstaaede Egeninteresse falder sammen med Statens Interesse, saaledes bliver det ogsaa i Statens Interesse at have velhavende Borgere, og derfor bør den gøre alt for at fremme Undersaatternes Erhverv.

Dette Pufendorffs Syn paa Staten, som tydeligt forener Grotius' og Hobbes' Anskuelse i sig, overtager nu Thomasius. Hans filosofiske Standpunkt bestemmes ved Navnene Spinoza, men særlig Leibniz. Spinoza finder man i Thomasius' Ord: Es ist nichts im Verstande, das nicht zuvor mit den Sinnen begriffen ist. Det er med andre Ord Erfaringen, som nu kommer i Højsædet. Uordnede Erfaringer er intet værd. Der gives saa mange forskellige Tilfælde, at, om man virkelig skal

¹ Se herom nærmere Pufendorff: Anf. Skr., og Thomasius: Drey Bücher der göttl. Rechtsgelahrtheit. Halle 1709.

have Brug for sin Viden, maa man ogsaa kunne vide at ordne sine Erfaringer og uddrage almindelige Læresætninger deraf, som saa siden kan bruges. Derfor maatte man heller ikke kaste Vrag paa de uvidenskabelige Kameralisters Skrifter, der indeholdt talrige Erfaringer, omend selve Ordningen af disse og Udledningen af almindelige Grundsætninger overlodes til Læseren. De Erfaringer, man saaledes indsamlede enten ved personlig Oplevelse eller ved at læse Historie o. lign., maatte bearbejdes af den sunde Fornuft. Den var det, som afgjorde, om noget var godt eller ondt, gavnligt eller skadeligt. At vide meget, nytter i og for sig intet, bedre er det at vide mindre, naar man saa til Gengæld forstaar at bruge, hvad man ved. Uddannelsen af Fornuften bliver derfor Hovedopgaven for Thomasius; hvad vi erfarer, skal vi gennem Fornuften omsætte til Klogskabsregler, som siden kan være os til Gavn, saa at disse Regler altsaa opstaar „aus der gesunden Vernunft und aus den Grund-Sätzen handgreifflicher Wahrheit“¹, af den sunde Fornuft og „Sinneswahrnehmung“.

Der er ikke Anledning til her nærmere at gaa ind paa Thomasius' Oplysningsfilosofi. Vi har set, at den ved sin Fremkomst først og fremmest betød et Brud med Autoritetstroen, — som filosofisk System betragtet er den derimod af underordnet Betydning. Ved Opbygningen af Videnskaben paa et nyt Grundlag var det ogsaa fortrinsvis den af Chr. Wolff populariserede Leibniz'ske Filosofi, der naturligvis stærkt ligner Thomasius', som spillede Hovedrollen.

II. Karakteristik af den nyere Kameralvidenskabs Dannelse.

a. Wolffs Filosofi.

Den tyske Oplysningsfilosofi i den Skikkelse, Chr. Wolff gav den, er for almen bekendt til, at der her er Anledning til at udvikle dens Principer. Her skal blot fremhæves, at dens Hovedbetydning laa i, at Wolff ved Siden af de filosofiske Videnskaber i sit System opstillede Teknologi eller empirisk Praxis. Da tillige Wolffs Grundtanke var, at hvad man havde fundet ved Deduktion ud fra de almindelige Fornuftprinciper, var i Overensstemmelse med, hvad man fandt ved empirisk Praxis, maatte den ad Erfaringens Vej vundne Erkendelse uvilkaarlig træde i Forgrunden. Dette viser sig da ogsaa i, at Wolff ikke er konsekvent, idet han undertiden taler om, at den ved den øvre Erkendelsesevne vundne Indsigt faar sit Indhold fra Erfaringen². Den af Thomasius forlangte Forening af Teori og Praxis bliver altsaa ligefrem sat i System af Wolff.

Omkring 1690 havde Morhof udtalt sin Beklagelse over³, at i Økonomiken var det kun de alleralmindeligste Principer, man behandlede indenfor Videnskaben, medens principia specialia fortrinsvis kun var kendte af selve Erhvervets Udøvere. Hvorledes divitiæ domesticæ skulde erhverves og bevares, maatte være Midtpunktet

¹ Thomasius: Kurtzer Entwurff der politischen Klugheit. Frankf. a. M. 1707. 1, 15.

² Se nærmere f. Ex. Windelband: Geschichte d. neu. Philosophie. Lpz. 1878. S. 501.

³ Polyhistor. Tom. III. Lubece 1708. S. 25.

i en økonomisk Videnskab, men hermed beskæftigede man sig ikke indenfor denne; her kunde kun det praktiske Livs Erfaringer hjælpe. Denne Bro mellem Videnskab og Praxis, som Morhof saaledes ønsker at slaa, bliver nu ved Thomasius' og Wolffs Virken til Virkelighed.

Saavidt vor Opgave har været at paavise den Rolle, Oldtidens Forfattere og særlig Aristoteles har spillet for Kameralismens Opstaaen i Tyskland, er den til Ende her, hvor den nyere Kameralvidenskab, der bygger paa den empiriske Filosofi, kaster den gamle Kameralvidenskab og den gamle Autoritetstro omkuld; thi det forskellige Grundlag, hvorpaa de stod, er netop Skelnemærket mellem den ældre og yngre Kameralisme, mellem Merkantilisme og Ny-Merkantilisme. — Men ogsaa i den yngre Kameralisme finder man mange Spor af aristotelisk Paavirkning. Hvad man kalder fornuftigt, er det tilvante, indtil man erfarer det modsatte, og en Fornuftfilosofi, som den fremkom i Tyskland, maatte nødvendigvis tage mange overleverede Forestillinger med sig. Dette viser sig da ogsaa f. Ex. i Wolffs Statsfilosofi. Wolff er bleven kaldt Politistatens Filosof, og med Rette, saavist som han endnu stærkere end sine Forgængere fremhæver, at kun i Staten er det muligt at opnaa Fuldkommenheden, og han kommer derigennem til at fordre af Staten, at den skal blande sig i alt muligt til Fordel for sine Borgere. Men det er delvis Borgernes Ufuldkommenhed, deres Mangel paa Evne til at se, at deres egen Fordel falder sammen med Statens, der er Aarsag hertil. Alene formaar Mennesket ikke at naa saa vidt som i Fællig med andre, og Staten bygger derfor paa en Overenskomst, idet Mennesket ser, at en saadan er til Gavn for det selv. Blandt de Fordele, man opnaar ved Sammenslutning i Stater, maa da ogsaa Arbejdsdeling nævnes og den deraf opstaaede Adgang til større økonomisk Velvære. Staten bliver altsaa ogsaa en økonomisk Sammenslutning og Enhed, „die um so viel vollkommener ist, je mehr derselben sind, und je geschickter die Verrichtungen, welche zur Bequemlichkeit des Lebens erfordert werden, dadurch vertheilet sind“¹. — Man vil se, hvorledes Velfærdsstaten hviler paa samme Grundlag som den aristoteliske Stat.

Den Overenskomst, hvorved Staten er opstaaet, maa nødvendigvis indeholde et Løfte fra Øvrighedens Side om at anvende alle sine Kræfter paa at udfinde Midler til Fremme af den almene Velfærd og Sikkerhed. Men da det almene Bedste kun kan fremmes gennem Kendskab til de Naturlove, hvorpaa Staten hviler, maa den, som skal styre Staten, have Kendskab til disse, deriblandt ogsaa til de økonomiske Love.

Om nu end Wolff har Øje for de Fordele, som flyder for Almenvellet og dermed ogsaa for den enkelte af en stor Menneskemængde i Staten, ser han dog, at dette kun vil blive Tilfældet, om alle finder Arbejde; thi det er klart, at blev det Resultatet, at nogle ikke arbejdede for de andre, som disse for hine, vilde der ingen Nytte være ved Menneskemængdens Forøgelse. I en Stat ser Wolff, at ikke

¹ Chr. Wolff: Vernünftige Gedancken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen. Franckf. u. Lpz. 1725. § 210.

alle finder Arbejde „durch dergleichen Verrichtungen, die bloss die Nothdurft des Lebens erfordert“¹, og efterhaanden som Menneskemængden forøges, bliver saadanne Arbejder flere og flere. At der er Efterspørgsel efter Arbejdskraft til saadanne Arbejder, falder Wolff naturligt, thi netop deri bestaar jo Statens Opgave, at skaffe Undersaatterne „Bequemlichkeit des Lebens“; her møder os altsaa netop det samme Syn, som Aristoteles havde paa Staten, naar han siger, at Staten ikke er til blot for at friste Livet, men for at leve bekvemt.

Da Menneskenes Maal imidlertid er mere end Tilfredsstillelse af deres økonomiske Fornødenheder, maa Staten tage sig af sine Undersaatters Moral², og dette maa ogsaa gælde paa det økonomiske Omraade. Wolff forlanger saaledes Taxter fastsatte, for at Snyderier kan undgaas, han vil have en Lovbestemmelse om Rentens Højde indført, han vil have Arbejdstid og Arbejdsløn fastsat paa samme Vis, kort sagt, han naar paa alle Punkter til et gennemført Statsregimente, netop paa Grund af Menneskets Mangel paa Evne til at indse deres egne sande Interesser. Wolff maatte derfor saa meget stærkere hos Embedsmænd kræve Kendskab til Naturlovene, der jo skulde finde deres Udtryk i de positive Love, og ogsaa dette maatte bidrage til at udvikle Kameralvidenskaben til Beamtendisciplin.

Af egentlige økonomiske Teorier finder vi forholdsvis kun faa hos Wolff og absolut ingen originale. Han naar som en naturlig Følge af sit Udgangspunkt til de almen kendte merkantilistiske Teorier, om Pengenes Rolle i Staten o. s. v.; kort sagt, i Kraft af Fornuften, som nu var kommet i Højsædet som øverste Dommer, fik den ældre Kameralvidenskabs Dogmer Stemplet: Naturlov paa sig. Har man gjort den lagttagelse, at Pengene var gavnlige for „Gemein-Wohl“, bliver dette, forsaavidt den øvre Erkendelsesevne ikke siger det modsatte, eo ipso et uanfægteligt Dogme indenfor Videnskaben. Hele ens Viden blev ophøjet til Videnskab, og denne kom derfor ikke blot til at omfatte de Dogmer, den ældre Kameralvidenskab efterlod sig, og som ikke var modbevist i Praxis, men ogsaa de Resultater og Erfaringer, det praktiske Livs Mænd havde samlet.

Wolffs og Thomasius' Skrifter betød et Brud med Metoden, men den gamle aristoteliske Sondring mellem Økonomik og Politik holdt sig vedblivende. Wolffs Bog: *Oeconomica methodo scientifica pertractata* (Halæ 1754) viser, at han vedblivende opfattede Økonomiken som Læren om „societates minores“. Han gør opmærksom paa, at det stadig har været omdisputeret, om Økonomiken var en selvstændig Disciplin indenfor den praktiske Filosofi, eller om den kun var en Del af Politiken. Ud fra sin Lære om Statsoverenskomst kommer han naturligt til det Resultat, at da „societates minores“ havde existeret før Staten, maatte Læren om dem ogsaa være en selvstændig Videnskab. Paa den anden Side maa Politiken bygge paa Økonomiken, — og forsaavidt bliver denne hin underordnet, — fordi societates minores er Materialet ved Dannelsen af Staten og først naar deres sande

¹ Vernünftige Gedancken. § 211.

² Det er unødvendigt her nærmere at gaa ind paa Wolffs Sammenblanding af Politik og Moral, som netop Thomasius efter Pufendorffs Anvisning havde søgt adskilt.

Velfærd i denne. Men egentligt Indhold gav Wolff ikke Økonomiken; ej heller interesserede den økonomiske Side af Politiken ham særlig. Derfor fortæller Rüdiger ogsaa i 1722¹, at, efter at Aristoteles var ophørt at regere paa Universiteterne, vidste man ikke ret, hvorledes man skulde docere disse Fag, og i 1733 udstødes lignende Klager². Den Litteraturfattigdom, som hersker i Tyskland i Tiden 1690 til c. 1720, viser det samme. Men hele Metoden maatte forsaa vidt ogsaa gøre Politiken uskikket til at være Lærefag paa Universiteterne. Medens „*Politicus*“ tidligere havde været identisk med den Videnskabsmand, som havde tilegnet sig Statslærens Grundprinciper, blev dette Ord nu identisk med Statsmanden. Om den foregaaede Forandring vidner Gerhards Ord om, at, efter at man var begyndt at bruge Ordene *politicus* og *Statsmand* som Synonymer, var det blevet almindeligt at paastaa, at man ikke kunde lære Politik paa Universiteterne, men maatte lære den i Praxis³. Ja, saa kritikløst brugte man efter Gerhards Udsagn dette Ord, at, havde en Moder ikke bestemt sin ufødte Søn for Prædikestolen, kunde man være sikker paa, at hun havde bestemt ham til at blive *Politicus*⁴.

Og dette laa nær. Det var ikke mere den, der havde studeret Politik i Betydning Statslære, som skulde lede Statens Anliggender, men den, som var klogest. Ethvert Menneske, som lever i Statssamfund, bør til Grund for alle sine Handlinger vide at lægge den velforstaaede Egeninteresse, som tillige er Samfundets. Politik bliver nødvendig for alle, som lever i Staten, selvom Ordet vedblivende fortrinsvis betegner Statskunst⁵. Politikens Opgave bliver det saaledes nu at indhøste Erfaringer og bearbejde dem. Det bliver mindre værd at udfinde de endelige Maal for Statsdannelse overhovedet — netop derfor kunde de aristoteliske Tanker leve saa længe — end at udfinde Midler til at fremme det almene Vel; derfor kom nu ogsaa Becher, Hörnigk og Schröder til Ære og Værdighed.

Om Forskellen mellem Wolff og Eklektikere som Gundling og Rüdiger skal her ikke tales; de virkede alle, om end paa forskellig Vis, med til at skabe Oplysningsfilosofien, men for vort Emne er den indbyrdes Forskellighed i Læren uden større Interesse.

b. Forsøg paa at opbygge den nyere Kameralvidenskab paa Oplysningsfilosofien.

Det gjaldt om at faa dannet en Videnskab paa det nye Grundlag, man saaledes havde faaet. Selvom Wolff anerkendte Økonomiken som Grundlag for Politiken, havde han ikke nærmere afgrænset disse Videnskaber eller formaaet at give dem et reelt Indhold. Man var nu naaet ud over det aristoteliske Standpunkt, og det var et underordnet Spørgsmaal, om den aristoteliske Økonomik var et exoterisk eller akroamatisk Skrift. Men de Rammer, som havde dannet sig, bibeholdt man.

¹ Klugheit zu leben und zu herschen. Lpz. 1722.

² Franckensteins Fortale til Gundlings Discours über Buddei. Franckf. u. Lpz. 1733.

³ Einleitung zur Staats-Lehre. Jena 1716. § 7.

⁴ Det var paa denne Tid, „Den politiske Kandestøber“ blev skrevet herhjemme.

⁵ Gundling: Collegium historico-literarium. Bremen 1738. Th. 1, c. 6, § 5.

Det viser sig, da man i 1716 forsøger at optrække de ydre Linier for en Politik og Økonomik paa det nyerhvervede Grundlag. Dette Aar udgav Amthor under Pseudonymet Anastacius Sincerus¹: Project der Oeconomie in Form einer Wissenschaft, nebst einem unmassgeblichen Bedencken wie diese Wissenschaft beydes in Theoria und Praxi mit mehrerem Fleiss und Nütz getrieben werden könne. Økonomiken hviler, mener han, som hele den praktiske Filosofi paa Fysiken, saavidt som de Ting, „der Haushalt“ fordrer, fremskaffes af Mineral-, Plante- og Dyreriget. „In so weit nun diese Dinge insgesamt nach ihrem Wesen, Natur, Wachsthum und Eigenschafften betrachtet werden, gehören sie in die Physic; so bald man aber weiter gehet, und sie ansiehet, welcher gestalt sie zu des Menschen Nahrung, Nothdurfft und Bequemlichkeit einen würeklichen Nutzen beytragen, so gehören sie in die Oeconomie“, hvorfor Økonomiken kommer til at omhandle, hvorledes Mennesket sømmeligt og klogt skal erhverve, bevare og bruge det, som tjener til Livets Ophold. Men Erhvervelsen af Goderne er det vigtigste Punkt indenfor Økonomiken². Naar man derfor vil have en videnskabelig Inddeling af Økonomiken, maa det ske efter de forskellige Maader, hvorpaa man erhverver sig Goderne. Derfor kan man dele den erhvervende Del af Økonomiken i tre Underafdelinger — og heri viser det sig ret, hvad man vandt ved at lægge Økonomiken til Grund — idet Mennesket 1) dels umiddelbart tilegner sig Raaprodukterne, 2) dels gennem Haandværk og mekanisk Virksomhed gør disse „zum menschlichen Gebrauch bequem und vollkommen“ og 3) dels gennem Handelen fører Produkterne derhen, hvor der er Brug derfor. Den forvaltende Del af Økonomiken vil Amthor ogsaa tredele, idet den paaviser, 1) hvorledes „Hausvater“ har at forholde sig, 2) „wie eine gantze Stadt und Republic sich gegen das von der Natur hervorgebrachte, gegen die Handwercker und deren Verrichtungen, wie auch derer Kaufleute zu verhalten habe“, og 3) hvorledes Fyrsten har at forholde sig (ved Skatter o. lign.). Den forvaltende Del falder altsaa i *oeconomia privatorum*, *oeconomia publica sive universitatum* og *oeconomia regia sive principis*. Den erhvervende Del kunde man kalde *oeconomia naturalis*, idet man i denne Afdeling udelukkende betragter de Produkter, Naturen har frembragt, „ob sie wohl nachgehends denen Künstlern, Handwerckern und Kaufleuten durch die Hände gehen, dennoch eben dieselben bleiben, nur dass sie etwas verändert und zum menschlichen Gebrauch bequemer gemacht werden“. Den forvaltende Del kunde man kalde *oeconomia politica*, idet det her ikke saa meget kommer an paa Arbejde, som paa Klogskab. Under *oeconomia publica* falder saaledes hele Statens økonomiske Politik. *Oeconomia regia* bestaar i Indretningen af Hofstaten og i Administrationen af „die cameralia“.

I flere Henseender er dette første systematiske Forsøg interessant. Først og fremmest vil man lægge Mærke til, hvorledes den Wolffske Jævnførelse af de to Erkendelsesrækker paavirker Forfatteren, saa at han kommer til at opstille *divitiæ*

¹ Efter Deutsches Pseudonymen-Lexikon. Det vides dog ikke, at Amthor, der var Professor i Kiel, opholdt sig i Halle, hvor Fortalen er underskrevet.

² Se ogsaa Aristoteles' Nich. Etik. 1, 1.

naturales som de eneste Rigdomme. Saalænge Tidens økonomiske Syn udelukkende fremtraadte som Led i en Statslære, maatte det nødvendig blive divitiæ artificiales, man lagde Vægten paa, hvad der ogsaa tydeligt viser sig i Amthors Syn paa *oeconomia publica*. Anderledes derimod, naar man tager Økonomiken til Udgangspunkt. Allerede i den ældre Kameralisme har vi set, at det var almindeligt anerkendt, at divitiæ naturales var de virkelige Rigdomme, men Spor kunde dette først sætte, naar Økonomiken toges til Udgangspunkt. Den fysiokratiske Idee om Raaproduktionen som det eneste produktive Erhverv kan man sikkert føre tilbage til den aristoteliske Sondring mellem divitiæ naturales og artificiales. I Kameralismen ligger maaske ofte ubevidst Opfattelsen af Raaproduktionen som det eneste produktive Erhverv fra Naturens Haand. Gennem Optagelsen af Økonomiken til Bearbejdelse i organisk Sammenhæng med Politiken naar man saaledes til i Pengene kun at se et Udtryk for divitiæ naturales. Skillelinierne lægges i Amthors Forsøg ganske anderledes, end hidtil var sket, og i hvorvel vi nu finder mange Urimeligheder i det, saa er det dog overordentlig bemærkelsesværdigt. Det blev dog ikke paa Amthors Systematik, den økonomiske Videnskab opbyggedes.

Allerede i 1712 havde Rohr udgivet en *Disputatio de excolendo studio oeconomico tam principum quam privatorum*¹. Han fremhæver heri, hvorledes enhvers Velfærd afhænger af Studiet af Økonomiken. Som det ses af Titlen, inddeler han Økonomiken i en *oeconomia principum* og en *oeconomia privatorum*. Da Fyrsten, og dermed Staten, kun har Indtægter gennem Undersaatterne, fraset Domæneindtægter o. lign., bliver det en naturlig Opgave for Staten at fremme *oeconomia privatorum*². Andetsteds³ kalder Rohr Læren om *oeconomia principum* „Camerall- und Staatswissenschaft“, medens han inddeler *oeconomia privatorum* i „Land- und Stadtwirtschaft“. Denne sidste Sondring mellem Land- og Stadtwirtschaft holder sig langt op i Tiden og er en Overlevering fra Sondringen mellem divitiæ naturales og artificiales. Den oprindelige Betydning af Økonomik bibeholdes, forsaavidt angaar de private Familiers Husholdning, medens den Sondring, som man tidligere havde gjort mellem Erhvervene, alt eftersom de kunde siges at have været før Staten eller først skabte med Staten, nu nødvendigvis maatte forsvinde. Det blev nu muligt at nære en mere ligelig Interesse for alle Erhverv, ogsaa for Landbruget, og heri adskiller Merkantilismen sig fra Ny-Merkantilismen, den ældre Kameralisme fra den yngre. Naturligvis blev den Overbevisning dog endnu længe ved at leve, at „Stadtwirtschaft“, Handel og Haandværk, var „Landwirtschaft“, Landbruget, overlegen.

¹ Resp. Joh. Christoph Buchner. Lips. 1712.

² Dette, at Wirtschaftspolitik og Finanzwirtschaft i Virkeligheden er det samme, gik, som vi har set, ogsaa gennem hele den ældre Kameralvidenskab. Det var dette, som foranledigede Caso til at sige (Anf. Skr. S. 421): „*Oeconomiarum publicarum duplex est respectus: vel communis, ut ad usum solius civitatis et imperii referuntur: et sic ad Politicam scientiam spectant; vel minus communis, et quodammodo privatus, ratione habita eorum patrumfamilias, qui subeunt hæc munera, et sic ad Oeconomicum pertinent*“.

³ *Compendieuse Haushaltungs-Bibliothek*. Lpz. 1716.

Gennem Oplysningsfilosofien blev det muligt for den tyske Kameralisme at høste Erfaringer fra Udlandet, idet man først nu kom til at staa paa samme meto- diske Standpunkt som dette.

Men hermed var kun de økonomiske Videnskaber klaret; Staten stod jo i et vist interesseret Forhold til Undersaatternes Erhverv, idet den selv maatte leve af dem. Statsmanden maa derfor begynde med at lære de særlige Regler at kende, som gælder indenfor Evhvervene; paa Grundlag af disse dannes da Statens økono- miske Politik eller, som det almindeligt hed, en Polizey-Wissenschaft, der fortrinsvis beskæftiger sig med Erhvervenes Udvikling, og en Cameral-Wissenschaft, som i snævrere Forstand beskæftiger sig med Finansvæsenet. Man vil genfinde denne Inddeling af Videnskaben hos Stisser, Gasser, Darjes og de mange andre ny-kame- ralistiske Forfattere i Tyskland fra den første Halvdel af det 18. Aarhundrede.

Det maa henvises til en Fremstilling af den nyere Kameralvidenskab, hvor- ledes denne nærmere udformedes.

Résumé.

Introduction. Dans ces derniers temps on a complètement renoncé à concevoir le mercantilisme comme un „system of commerce“, pour employer l'expression dont se servait Adam Smith. On ne parle plus du *système* mercantile, mais du mercantilisme, en signifiant par là que chez les auteurs qualifiés de „mercantiles“ il y a seule- ment des opinions et des théories économiques isolées et non pas un système scientifique. Des personnalités diverses ont été amenées par la pratique à s'occuper de questions économiques, et les opinions qui ont été exprimées sur ces questions dans la littérature dite „mercantile“ se sont formées par voie empirique. Mais l'étude scientifique a été initiée par les physiocrates ou par Adam Smith. Sans doute M. von Erdberg-Krezeniewski, dans son livre sur Johann-Joachim Becher, a essayé de reconstruire le système mercantile; mais il s'est complètement trompé sur le but qu'il poursuivait, car il n'a pas vu que pour être autorisé à parler d'un *système* mercantile, il faut pouvoir obtenir un ensemble de principes théoriques. De même on considère généralement aujourd'hui le mercantilisme allemand, autre- ment dit le „caméralisme“, comme uniquement déterminé par des conditions tran- sitoires. On n'a pas encore essayé, que je sache, de préciser en quoi consiste au juste la différence entre le caméralisme allemand et le mercantilisme des autres pays. Mais on a fait ressortir divers traits caractéristiques du caméralisme. Ainsi on dit généralement que la science „camérale“ s'occupe du gouvernement de l'État

allemand, de l'administration, etc.; en s'occupant de la „chambre“ (en allemand „Kammer“) du prince, le caméralisme a été amené à s'intéresser aux sources de revenus de la population et au développement du pays en général. La fondation de la science financière en Allemagne dans le même temps correspond bien à cette conception du caméralisme.

De même que l'on distingue entre mercantilistes et néo-mercantilistes, on distingue entre les précurseurs des caméralistes et les caméralistes eux-mêmes. Mais de même qu'en adoptant la première de ces distinctions on s'en tient ordinairement à des différences extérieures, de même la seconde se réduit en somme à ce fait que les auteurs allemands du XVIIIe siècle s'intitulèrent eux-mêmes caméralistes, tandis que leurs prédécesseurs du XVIIe siècle n'avaient pas fait de même. La présente étude a précisément pour but de montrer que la différence entre les anciens caméralistes ou précurseurs et les caméralistes plus modernes était plus profonde qu'on ne l'a dit et portait sur la méthode scientifique employée.

Formation de la science politique moderne. L'apparition de la science politique moderne modifia complètement l'idée qu'on se faisait des phénomènes économiques et de la position de l'État vis-à-vis de ces phénomènes. Un trait commun aux auteurs qui précédèrent les théoriciens du droit naturel, c'est que pour eux l'État dérivait de la nature même de l'homme, avait été créé pour mieux satisfaire aux besoins de l'humanité, aux besoins matériels comme aux autres.

Le facteur le plus important de la naissance d'une science politique fut l'humanisme. La connaissance des auteurs grecs et latins éveilla le sens historique et élargit ainsi les vues. Cela se remarque en particulier chez Jean Bodin qui a joué un rôle capital dans la formation de la science „camérale“ en Allemagne, tout d'abord par la méthode qu'il jugeait devoir être suivie dans l'étude de la politique. Il avait exposé ses théories à ce sujet dans un ouvrage intitulé „Methodus ad facilem historiarum cognitionem“, et il appliqua lui-même sa méthode historique et philosophique dans son grand travail, les „Six livres de la République“. D'après lui, nous devons pouvoir déterminer, grâce aux données de l'histoire, ce qui est bon et ce qui est mauvais en politique, quel est le meilleur régime et quelles sont les lois les plus profitables à l'État. Bodin ne parvint à aucun résultat sérieux dans le domaine de la politique: il eût fallu une compréhension approfondie des matériaux historiques, compréhension que l'on n'avait pas et que l'on ne pouvait pas avoir du temps de Bodin. Même les deux théories fameuses de Bodin sur la différence des races et sur l'influence du climat, — qu'il avait du reste empruntées directement à Aristote, — ne pouvaient être d'aucun usage avant qu'on eût recueilli des notions plus précises et plus abondantes sur les particularités spécifiques des pays et des peuples. Dans les œuvres de Bodin et dans la littérature soumise à son influence, on remarque une accumulation de matériaux historiques non triés qui sont employés sans discernement d'époque et de lieu. On puisait avant tout dans les écrits des Grecs et des Latins, et même on empruntait à Aristote la méthode de la philosophie de l'histoire. On savait que ce dernier avait réuni diverses

constitutions pour servir de matériaux à la construction de sa politique, et l'on supposait dès lors qu' Aristote était arrivé à ses conclusions par la voie purement inductive; en réalité Aristote se borne à employer sa documentation abondante pour démontrer des conclusions qu'il a obtenues par déduction pure et simple. Il en a été de même de Bodin et de ses disciples: ils ne sont pas arrivés à des résultats scientifiques en politique malgré leur imposante documentation historique. La politique de Bodin est une tentative pour consilier la doctrine de l'État romain et celle de l'État grec, et l'État selon Bodin se trouve être aussi une construction artificielle. On n'avait donc pas dépassé l'antiquité en matière de science politique.

Contribution apportée à la science politique par les romanistes allemands. On peut facilement prouver qu'en Allemagne le terrain était préparé pour l'étude de la science politique à la manière de Bodin. Cette constatation peut se faire aussi en considérant la science juridique. C'était, on le sait, le droit romain qui régnait en Allemagne aux alentours de 1600, non pas le droit romain sous sa forme originale mais sous la forme que lui avaient imposée en Italie la glose et les écrits des post-glossateurs. Cependant on s'était mis aussi vers cette époque à s'occuper des matériaux juridiques fournis par l'Allemagne elle-même; des questions de droit public tranchées par le „Reichskammergericht“ étaient jugées de préférence d'après les anciennes lois et coutumes allemandes; les écrits de Gaill et de Münsiger firent mieux connaître ce droit allemand, et l'on commença dans les universités à professer le droit public. On disputa longuement pour savoir s'il convenait de traiter ex cathedra des affaires de l'État et du prince; mais les défenseurs de cette liberté firent valoir qu'il était nécessaire pour un bon juriste d'être aussi un bon „politicus“. On trouve souvent mêlées les notions de droit public et de politique.

Quand on considère avec attention la littérature dite „caméralistique“ de l'Allemagne au début du XVIIe siècle, on ne peut manquer de remarquer qu'une grande partie de cette littérature traite des sujets spéciaux tandis que l'autre partie cherche à constituer la politique dans son ensemble. Il s'agit en réalité ici de deux courants très nettement distincts. Les traités spéciaux, portant des titres tels que „Tractatus de muneribus“, etc., sont dus à des juristes romanistes. Dans le Corpus sont traitées diverses questions de droit administratif sous forme de prescriptions données à des autorités subalternes, et certaines conceptions philosophiques de l'État peuvent se dégager de ces prescriptions; mais elles ne traitent que de certains sujets, et c'est pourquoi les auteurs qui cherchaient avant tout dans le droit romain la solution de problèmes juridiques et politiques ne traitent eux non plus que des sujets spéciaux et ne produisent pas de systèmes politiques.

Toute cette littérature se rassemble très naturellement autour de Kaspar Klock, non seulement parce qu'il a laissé des travaux importants sur les questions d'impôts et de finances, mais aussi parce qu'il est maintenant, dans l'opinion générale, l'un des caméralistes les plus considérables ou, si l'on veut, le précurseur le plus notable des caméralistes. Cette réputation est due particulièrement à von Stein, qui dans plusieurs études a représenté Klock comme le fondateur de la science

financière (voir p. 24); et s'il est vrai que Eheberg, sous l'influence de Cusomano, a révélé¹ d'autres auteurs contemporains de Klock et montré qu'on trouve chez eux des vues analogues, il ne s'est pas engagé, non plus que von Stein, dans un examen approfondi de toute cette littérature relative aux impôts; il n'en a pas recherché comment elle était née et quelle pouvait être son originalité.

Pour mieux comprendre la thèse que je vais esquisser, il convient d'observer qu'il s'était produit un siècle auparavant une littérature tout à fait analogue en Italie. Elle commence avec le traité de Bertachinus: *Tractatus de gabellis* (1489) et avec l'ouvrage de Petrus de Antibolus: *Tractatus munerum* (1493); divers autres ouvrages suivirent bientôt. L'impôt du droit romain, c'est à dire l'impôt sur les fortunes, était en train de céder la place à de nouvelles formes d'impôt: contre ces nouvelles formes protestent les juristes italiens de droit romain, comme l'ont fait après eux les juristes allemands; ils défendent dans leurs ouvrages l'impôt à la romaine. Il n'est pas question d'idées nouvelles ni de théories nouvelles; les publications de Kaspar Klock et des autres romanistes allemands sur les impôts ne sont pas autre chose qu'une apologie de l'impôt selon le droit romain et une protestation contre l'impôt nouveau en voie d'établissement, — protestation vaine au nom d'un droit en décadence et d'une conception surannée de la justice.

Sans doute le principe romain de l'impôt avait prévalu sur plusieurs points en Allemagne, mais il est certain aussi qu'on ne saurait parler d'une transformation véritable de l'impôt allemand conformément au système fourni par le droit romain. Seulement, comme les romanistes allemands voyaient dans l'Empire allemand une continuation de l'ancien Empire romain, ils voyaient de même dans les contributions et impôts existants une continuation des anciens impôts romains et trouvaient une conformité entre les deux systèmes. On appliquait donc aux impôts existants la systématisation que fournissait le droit romain, ou en tous cas l'idée que l'on s'en formait par conjecture. Ainsi on rencontrait dans le droit romain les termes d'impôts ordinaires et extraordinaires, — employés du reste dans des significations diverses comme cela se produit de nos jours. En rassemblant les divers textes, on arrivait à construire une définition; mais un exemple montrera combien on faisait fausse route en cherchant à systématiser le droit romain: Klock en vient à conclure qu'un impôt peut être tout à la fois ordinaire et extraordinaire.

Mais en ce qui concerne la répartition pratique des impôts, on avait dans le droit romain un système clairement exprimé¹: on le reproduisit. Ainsi on distingua entre *munera personalia*, *munera realia* ou *munera patrimoniarum* et *munera mixta*. Comme il est naturel, ce sont particulièrement les *munera realia* sur lesquels se porte l'attention des romanistes allemands; ce sont là des impôts dans le sens que nous attribuons à ce mot. L'attention devait se concentrer tout spécialement sur l'impôt des fortunes (*collecta*), l'impôt direct du droit romain, et sur les douanes; dans la manière dont Klock a traité ces impôts nous devons aussi trouver les germes d'une théorie moderne de l'impôt, si von Stein et autres auteurs ont vu juste.

¹ Dig. 50, 4, 18.

La conception que les romanistes se sont faite de l'impôt fut naturellement conditionnée dans une large mesure par l'idée de l'État que le droit romain avait implantée dans leurs esprits. On était fort loin de concevoir un État d'utilité publique, et il est étrange que Klock et autres, pour qui l'État était l'autorité distributrice de la justice, aient pu être considérés comme les précurseurs des caméralistes, dont la conception politique était toute autre. Pour les juristes de droit romain, l'État dont ils parlaient était un État quelconque, général et non spécial, dont il s'agissait de sauvegarder les intérêts. La justice au dedans et au dehors était la base sur laquelle reposait l'État. L'État le plus parfait est donc pour eux celui où règne le plus de justice. Que dans certains cas où l'existence même de l'État se trouvait en jeu, on ait admis qu'il pouvait se mettre au-dessus d'une application rigoureuse des principes de la justice, cela ne contredit pas la thèse essentielle.

La question qui intéresse de préférence ces auteurs lorsqu'ils traitent des impôts, c'est donc celle de la justice dans l'application et la répartition de l'impôt. Pour qu'un impôt puisse être considéré comme légitime (*justa*), il doit satisfaire aux exigences de la justice en ce qui concerne *causa materialis*, *causa formalis*, *causa efficiens* et *causa finalis*. La discussion tourne autour de ces quatre causes aristotéliennes; or ce qui nous intéresse seulement ici, c'est le côté économique de la question.

Comme cause de l'établissement d'un impôt, il devait exister une „necessitas et utilitas publica“, c'est-à-dire une cause bien déterminée et démontrable pouvant justifier l'imposition. Ensuite il fallait mesurer et doser l'impôt lui-même, de telle sorte qu'il fût payé par ceux auxquels il devait être profitable. Mais une fois que la catégorie des imposables se trouvait ainsi déterminée et qu'il n'y avait plus moyen de mesurer le degré d'utilité à l'intérieur de cette catégorie, le droit romain ne connaissait plus qu'un mode d'imposition équitable, l'impôt proportionnel à la fortune de chacun.

Les romanistes adoptent aveuglément cette théorie et ne se demandent pas sur quelle idée de la société elle repose. Ils n'avaient aucune raison de se le demander, d'autant que la théorie en question concordait avec celle d'Aristote d'après laquelle la justice distributive est satisfaite par une proportion géométrique. Un impôt de tant pour cent sur les fortunes, avec dégrèvement pour les pauvres, telle est la théorie de l'impôt chez Klock et chez les autres juristes de son temps.

On voit combien Marchet et beaucoup d'autres auteurs après lui se sont trompés en voulant trouver dans la théorie de l'impôt selon Klock le vœu d'une progression. Ils sont arrivés sans doute à ce résultat en interprétant à tort chez Klock „*proportio geometrica*“ comme synonyme de „*progressio geometrica*“; il n'est pas question de cette dernière chez les juristes et il ne pouvait en être question étant donnée toute leur théorie de l'État.

Eheberg se trompe tout autant lorsque, mettant en relief Maull et Wesembecius au détriment de Klock, il veut voir chez ces deux auteurs „*die Grundzüge unserer Steuerteorie*“ et cite à l'appui un passage de Wesembecius d'après lequel

les impôts doivent être établis „ratione facultatum“. Mais tous les romanistes allemands s'en tiennent là, et il serait abusif de chercher dans le mot „facultas“ l'expression consciente d'une théorie des ressources imposables (voir les exemples cités p. 36—37).

En d'autres termes, c'était le „census“ romain, l'évaluation de chaque propriété imposable, qui paraissait à ces auteurs le système idéal. D'après le droit romain l'impôt devait être „onus fructuum“ et c'est pourquoi il fallait apprécier la fortune de chacun d'après les „fruits“ qu'elle produisait. A côté du „fructus“ on établit, surtout après la distinction faite par Bartole et Natta entre „fructus naturalis“ et „fructus industrialis“, un revenu appelé „lucrum“, lequel ne comprenait pas le revenu du travail. Celui qui n'avait pour vivre que le travail de ses mains était compté comme „pauper“ et entièrement exempt d'impôts. Le droit romain ne donne aucune définition pratique du „pauper“; c'est pourquoi on pensait qu'il fallait examiner dans chaque cas ce qu'il convenait d'entendre par „pauvre“; Klock se trouve ainsi amené, d'accord avec Bartole et Balde, à vouloir étendre la notion de „pauper“ de façon à lui faire désigner aussi celui „qui vivere nequit pro conditione et dignitate personæ vel status sui“, — ce qui constituait une restriction importante dans l'application logique d'une proportion géométrique.

Les romanistes furent souvent embarrassés pour déterminer le „fructus“; cependant on le définissait en général comme le bénéfice net. — Les marchandises en dépôt chez les marchands devaient être également appréciées d'après le „fructus“ qu'elles produisaient; le fait qu'on plaçait sa fortune en marchandises au lieu de la placer en propriétés immobilières ne pouvait libérer de l'impôt sur le revenu. On apercevait bien qu'il pouvait survenir en ce cas beaucoup d'accidents; mais les romanistes allemands persistèrent à maintenir, — et ils devaient le faire à leur point de vue, — la relation entre le „lucrum“ du marchand et son dépôt de marchandises.

A cette époque on ignorait les impôts indirects en tant que notion; on considérait les „vectigalia“ suivant les mêmes principes que les „collecta“. Sans doute on découvrit entre eux des différences de plus en plus nombreuses (voir p. 42), mais Klock par exemple comprend la „gabella“ comme un impôt aussi direct que les „collecta“. Dans les impôts indirects devait régner aussi le principe de l'échange et du juste rapport entre ce que fournissent les particuliers et ce que fournit l'État; celui-ci entretient des ponts et des routes et les place sous la protection des lois, et c'est pourquoi l'État est en droit d'exiger des „vectigalia“, mais pas au-delà du chiffre nécessité par les mesures et travaux en question; il est vrai que l'on justifiait aussi les „vectigalia“ en disant que l'État prélève légitimement quelque chose sur le gain du marchand, qu'il rend possible par son intervention; mais cet argument ne venait qu'en seconde ligne pour un romaniste. Les deux justifications se concilient fort bien, du moins à première vue; les mesures prises par l'État en ce qui concerne l'entretien et la protection des routes ont permis de gagner le „lucrum“ en vendant les marchandises, et rendent ainsi légitime le prélèvement de

l'impôt, — pourvu du moins que l'on oublie qu'il n'existait aucune relation entre la quantité des marchandises et l'importance du „lucrum“. Cependant on introduisait de la sorte un dualisme dans l'explication des impôts indirects, et c'est ce que n'ont pas vu les auteurs dont nous parlons. Le droit romain ainsi que le droit canonique réclamaient l'exemption de l'impôt indirect pour les objets que l'on transportait pour sa consommation personnelle, parce que ces objets étant déjà parvenus au consommateur, il ne pouvait être question de gagner avec eux un „lucrum“. Mais il est clair que dans ce cas également on profitait autant que le marchand de la protection de l'État et du bon entretien des routes. Il y avait là une contradiction qui joue un rôle important dans la fondation de la politique douanière du mercantilisme.

Les juristes concevaient surtout le commerce comme un gagne-pain pour certains individus; mais on ne comprenait pas et on ne pouvait pas comprendre son importance pour la société toute entière.

L'impôt étant défini „onus fructuum“, il s'ensuivait naturellement qu'il était contraire à la justice de permettre aux marchands de reporter sur d'autres le droit de douanes et d'autres impôts indirects. D'autre part on comprenait qu'il était juste que le marchand eût le remboursement de ses frais, et les impôts indirects représentaient seulement ce qui lui coûtait l'introduction des marchandises dans le pays. Cette dernière conception fut combattue par Klock et les autres romanistes, et c'était naturel, car s'ils avaient reconnu la légitimité du transfert des impôts, c'en était fait de toute la théorie des impôts selon le droit romain.

Les romanistes ne voyaient pas d'un bon œil le développement croissant des impôts indirects. Élever des murailles douanières entre les pays, c'était d'après eux aller contre le droit des gens et contre le précepte de Balde: „mundus est communis patria“. Les impôts indirects étaient également payés par les étrangers qui séjournaient dans l'État, et l'on n'avait aucun droit de leur imposer cette charge. Même si les juristes romanisants rejettent ainsi en principe le transfert des impôts indirects, ils discutent cependant le transfert lui-même et par suite la question de savoir s'il est possible d'arriver à une proportion géométrique par des impôts indirects transportés. Mais ils reconnurent bien vite que c'était chose impossible.

Nous avons vu que la théorie de l'impôt exposée par les juristes allemands du commencement du XVIIe siècle est une reproduction de la théorie donnée dans le droit romain, et qu'elle est dépourvue de toute originalité. La conception exclusive que se font de l'État les juristes allemands provient de l'idée de l'État tel que celui-ci est compris par le droit romain, c'est-à-dire comme une société de justice et non une société de bien-être. Ajoutez à cela qu'on ne pouvait tirer du droit romain que des fragments d'une politique, de sorte que les bases sur lesquelles se tenaient les juristes n'étaient pas suffisamment solides.

Toute cette littérature vieillit très vite. Sans doute nous constatons que l'ouvrage de Klock sur les impôts eut plusieurs éditions, mais ce n'est pas parce que les contemporains avaient besoin d'y chercher une théorie de l'impôt, c'est

parce que ce livre contenait une grande collection de cas juridiques modernes se rapportant à des questions d'impôts.

Il n'y a donc aucun fondement aux éloges que M. von Stein décerne à Klock ou aux autres romanistes allemands. De même M. von Stein nous induit en erreur lorsqu'il nous parle de „l'école“ fondée par Klock; des copistes, de simples échos, ne sauraient fonder une école. M. von Stein range dans la dite „école“ Lyser, Bauer, J. J. Müller et beaucoup d'autres, bref tous ceux qui à la fin du XVIIe siècle ont écrit sur des sujets analogues à ceux traités par Klock, bien que ces publicistes aient eu sur des points importants des idées toutes différentes.

Importance de la politique d'Aristote pour l'ancienne science camérale. Nous avons vu comment le besoin d'une science politique se fit sentir chez les juristes romanistes, qui cherchèrent à dégager cette science du droit romain; nous avons indiqué aussi qu'on n'y trouva que des fragments de politique. La moisson fut beaucoup plus riche quand on s'adressa aux auteurs grecs.

De même que l'apparition du droit naturel a pour conséquence la décadence du droit romain importé et la naissance d'une science juridique nationale, de même en politique nous voyons la philosophie grecque de l'État faire son chemin et fournir la base théorique de l'État moderne; car les auteurs qui traitent du droit naturel s'appuient en grande partie sur la politique des Grecs. Les idées nouvelles pénètrent en Allemagne avec Bodin; on s'aperçoit que la formation de l'État a ses origines dans la nature propre de l'homme, et que le droit est seulement un moyen de réaliser les fins naturelles de l'État et n'est pas une fin en lui-même. Nous assistons à une lutte entre l'idée romaine et l'idée grecque de l'État, entre une conception juridique et une conception philosophique. Mais seule la philosophie grecque fournissait des vues générales nécessaires pour une compréhension de l'État, et elle devait par conséquent avoir l'avantage à une époque où l'on cherchait précisément une conception d'ensemble.

Obrecht est un des premiers auteurs allemands qui ait subi l'influence de Bodin. Mais tandis que Bodin voulait employer la méthode historique et philosophique pour construire une politique théorique, — ce que était impossible comme nous l'avons démontré, — Obrecht appliquait de préférence sa connaissance de l'histoire à la politique pratique. Un trait qui nous révèle bien l'opinion courante au sujet du caméralisme, c'est que dans son ouvrage sur cette doctrine, Small accorde une étude détaillée à Obrecht et ne mentionne qu'en passant Besold et Bornitz. Or d'après notre conception du caméralisme, ces deux derniers méritent un examen plus étendu qu'Obrecht.

Bornitz nous apparaît clairement comme influencé par Bodin et par Aristote. Pour lui la science du droit est subordonnée à la politique. Il était donc nécessaire aux juristes d'étudier la politique. C'était la méthode historico-philosophique préconisée par Bodin qui pénétrait en Allemagne. Dans de nombreux ouvrages on rassemble des extraits „politiques“ d'auteurs anciens, de Tite-Live, de Tacite, etc. Mais on put constater en Allemagne aussi que ces ouvrages n'enrichissaient pas la

science politique et ne servaient qu' à la politique pratique. Pour la théorie de la politique, on se tourna, — souvent inconsciemment, — vers Aristote.

Mais l'étude systématique et consciente de la *Politique* d'Aristote ne commença que lorsque Conring eut recommandé cet ouvrage en se fondant sur les déclarations de Hugo Grotius. Si ce n'est qu'après Conring que l'on se livre à une étude scientifique d'Aristote en Allemagne, cela vient certainement de ce que pendant longtemps on s'était demandé si la *Politique* pouvait être considérée comme une œuvre scientifique. On venait de démontrer que la *Politique* devait être classée parmi les œuvres acroamatiques, et la conséquence en était extrêmement importante (voir la description de Conring, p. 53). Mais il était naturel que Conring exagérât l'importance de la *Politique* d'Aristote; il pensait en fait qu'il était impossible d'aller plus loin. L'étoile de Bodin pâlit en même temps que brillait celle d'Aristote; Bodin avait écrit une œuvre de circonstance, tandis que l'ouvrage d'Aristote contenait des vérités universelles.

Conring distingue nettement entre la politique théorique et l'art de la politique; point n'est besoin de démontrer longuement que c'est la politique théorique qui l'intéressait.

Mais l'économie d'Aristote devait aussi attirer l'attention de l'homme d'État, puisque la famille était un élément composant de l'État (cf. Bodin). Seulement l'*Économique* d'Aristote était toujours rangée parmi les écrits exotériques. Ce qui contribuait beaucoup à affermir cette idée, c'était la forme sous laquelle cette œuvre avait été transmise, et c'était tout particulièrement le second livre, dont l'inauthenticité ne fait pas de doute aujourd'hui. On ne mettait pas en discussion l'authenticité du premier livre. Dans l'opinion générale la philosophie pratique se partageait en éthique, politique et économique, et la distinction établie par Aristote lui-même entre l'activité du père de famille et celle de l'homme d'État contribuait encore à faire de l'économique une science séparée de la politique. On avait certainement tort de croire qu'Aristote avait compris de la sorte le rapport entre ces deux sciences; il conçoit l'économique comme subordonnée à la politique, et c'est pourquoi nous trouvons aussi dans la *Politique* les considérations économiques les plus importantes. — Quoi qu'il en soit, il est certain que les juristes qui se mirent à étudier Aristote parce qu'ils avaient un besoin pratique de la science politique, comprirent qu'il était très important pour la politique de connaître l'économique, étant donné que la famille était subordonnée à l'État; il était donc à regretter que l'*Économique* d'Aristote ne fût pas une œuvre acroamatique.

Tandis qu' Obrecht, Bornitz, Besold et autres auteurs du commencement du XVIIe siècle distinguaient inconsciemment entre science politique et politique pratique, tel n'était pas le cas pour Conring, comme nous l'avons dit plus haut; avec lui la politique pratique fut chassée des universités, et ce furent des gens comme Becher, Hörnigk et von Schröder qui s'en occupèrent.

Mais Aristote a-t-il complètement déterminé l'ancienne science „camérale“? Il est tout naturel que chez les anciens caméralistes nous trouvions la doctrine

d'Aristote mêlée à de nombreuses sentences issues du droit romain. Ainsi Obrecht, qui se fait l'interprète d'une politique douanière mercantile, n'oublie pas d'indiquer que celui qui lève l'impôt de la douane s'engage par là à maintenir les routes en bon état et à garantir la protection des lois à celui qui voyage sur ces routes; et de plus la théorie d'après laquelle celui qui bénéficie des „commoda“ doit éprouver les „incommoda“ se trouve à la base de nombreuses formes nouvelles d'impôt proposées par Obrecht.

Chez des théoriciens comme Besold et Bornitz, sans parler de politiciens plus modernes, pour qui Aristote jouait un rôle encore plus grand, on trouve mentionnée en détail l'idée aristotélicienne de l'évolution de la famille à l'État. Ces auteurs parlent comme Aristote de ce principe que l'homme est un ζῷον πολιτικόν qu'un instinct naturel pousse vers la société; la première société est la famille; c'est la société primitive; l'Économique d'Aristote étant conçue comme la théorie de la vie dans la famille, la famille se trouvait en dehors de la politique dans la tripartition courante de la philosophie pratique. L'agglomération de plusieurs familles formait le village („pagus“) et l'agglomération de plusieurs villages constituait „civitas sive urbs“. Jusque là on pouvait s'appuyer sur Aristote. Mais au XVIIe siècle on connaissait des sociétés plus grandes que la cité grecque; comment s'étaient-elles produites? Plusieurs auteurs ne vont pas plus loin que l'„urbs“; d'autres, par exemple Keckermann, expliquent la naissance des grandes sociétés par la réunion d'„urbes“ et de „pagi“. Mais peu importe; la „société“ commençait déjà avec le „pagus“, et on l'appelait souvent „politia minor“ ou „politia prima minor“. On voyait déjà à ce degré combien il était difficile de maintenir la séparation entre l'économique et la politique conçues comme deux sciences parallèles et distinctes; l'État étant formé de familles, l'économique devait être une subdivision de la politique.

La nature ne fait rien sans but; en donnant à l'homme l'instinct de sociabilité, qu'a-t-elle voulu sinon que l'homme, grâce à la société pût vivre mieux et réaliser plus facilement ses fins naturelles que s'il était isolé? C'est pourquoi l'„urbs“ marque aussi une étape de développement plus élevée que le „pagus“; plus la société serait grande, plus elle serait apte à remplir son rôle naturel. (Voir par ex. ce que dit Besold, p. 60, note 1).

Les familles étaient la matière première de l'État; mais ce qui faisait la vie de l'État, c'était „ordo“; sans l'ordre, l'État est un corps sans âme ou un ciel sans lumière, comme le dit un auteur. Le centre de l'État et sa caractéristique, c'est le gouvernement de cet État; c'est au commencement du XVIIe siècle que s'implante l'usage de désigner le gouvernement par le terme de „Polizei“.

Comme on le sait, Aristote en vient à se demander dans sa *Politique* si l'art d'acquérir est du ressort de l'économique, et il conclut qu'elle ne rentre dans cette science que quand elle vise à entrer en possession de „divitiæ naturales“. C'est pourquoi, dans la pensée des anciens caméralistes, les industries qui, comme l'agriculture, la chasse et la pêche, fournissaient des produits présentant pour l'homme une valeur d'usage immédiate, rentraient dans l'économique et par suite se trou-

vaient d'une certaine façon en dehors de la politique. Par contre il y a dans l'État d'autres industries qui ont pour but de produire des „divitiæ artificiales“.

Aristote nous explique comment les échanges naquirent de ce fait que les dons de la nature sont inégalement répartis; les échanges amenèrent l'usage de l'argent, et alors apparut une nouvelle source de revenus, le commerce, fondé avant tout sur la valeur d'échange des objets et visant au „lucrum“. Il est vrai qu'Aristote ne distingue pas nettement entre les deux espèces d'échange („permutatio“), certainement parce que l'échange primitif avait cessé avec l'apparition de l'argent. Mais ses interprètes, les anciens caméralistes, qui étaient tout au moins en partie accoutumés à la distinction de droit romain entre les denrées du marchand et les objets en la possession du consommateur (voir plus haut), établissent une séparation entre la „permutatio naturalis“ et la „permutatio artificialis“, laquelle était le commerce lui-même („mercatura“). (Voir l'explication donnée de la façon la plus claire par Felwinger, p. 61, note 3). Le fait qu'après l'introduction de l'argent on l'employa aussi dans les cas où l'échange avait lieu antérieurement, ne pouvait changer le caractère de cette catégorie d'échanges. Mais suivant Aristote l'échange avait pour but de procurer les objets les plus nécessaires à l'existence, et c'est pourquoi le petit commerce, le commerce de détail, ne rentrait pas dans la politique, mais dans l'économique.

On ne savait pas bien à quel stade du développement de l'État l'argent était entré dans l'usage; Aristote ne se prononce pas sur ce point; mais les anciens caméralistes admettaient ordinairement que l'échange existait dans le „pagus“ et que le commerce et avec lui l'argent avaient fait leur première apparition lorsque l'évolution de l'État était parvenue jusqu'à l'„urbs“. Quoi qu'il en soit, dans l'opinion des caméralistes l'argent avait été créé par l'État et par suite le commerce, qui prend pour but l'argent, le „lucrum“, était caractéristique de l'État. S'il est vrai qu'il était important que la monnaie fût en métal précieux c'était cependant la marque de l'État qui créait la monnaie. C'est seulement après la fondation de l'État que furent créées les „divitiæ artificiales“; le commerce devint un métier „politique“ et l'argent une richesse „politique“, comme le dit Aristote.

Les caméralistes ne considéraient pas les „divitiæ artificiales“ comme subordonnées aux „divitiæ naturales“. Les deux catégories de richesses étaient également naturelles dans leur origine, mais chacune avait sa sphère distincte.

Partant de l'idée qu'on se faisait du rapport entre l'économique et la politique, on en vint tout naturellement à considérer que l'État devait veiller à ce que ses habitants eussent de quoi gagner leur vie, et cela nous explique comment la politique économique de l'État se trouva placée au premier plan. L'apparition de la monnaie et du commerce rendait possibles de nouvelles ressources, et avant tout des métiers manuels. Déjà dans le „pagus“ avait eu lieu une division du travail, et il s'y trouvait des artisans; mais c'est seulement quand on connut la monnaie que la division du travail se fit sur une large échelle. Lorsque les anciens caméralistes appellent la profession manuelle un „métier politique“, dont l'État doit par

conséquent s'occuper, ils n'envisageaient pas le travail sur commande mais la profession manuelle exercée sous des formes industrielles; ainsi Becher par exemple mentionne toujours le marchand comme „Verläger“ vis-à-vis du métier manuel.

La conception que l'on se faisait, au moyen de la politique aristotélicienne, des rapports de l'État avec les diverses sources de revenu, s'exprime dans l'ancien caméralisme, et on pourrait même dire que c'est là toute cette doctrine. Celle-ci ne négligeait pas l'importance de l'agriculture et de la production des matières premières; mais les progrès du bien-être ne pouvaient se faire que par le commerce et l'industrie, autrement dit par les ressources que l'État rendait possibles grâce à la création de la monnaie.

L'ancienne science camérale revient sans cesse, comme on le sait, sur l'accroissement de la population et de la richesse en monnaie, et il lui arrive souvent de se mouvoir dans un cercle; mais c'est assez naturel. L'augmentation de la population créait l'État, lequel à son tour conditionne la production de la monnaie, et celle-ci crée de son côté une possibilité de revenus pour un plus grand nombre d'hommes. C'est cette circulation que l'on réclamait pour la politique, tandis que la production était abandonnée à la science économique.

Un seul auteur, Seckendorff, occupe une position à part avec son traité intitulé „Teutscher Fürstenstaat“, qui diverge sur beaucoup de points des écrits des anciens caméralistes; il témoigne clairement que son auteur est sous l'influence d'Aristote. Aristote divise son sujet de telle sorte qu'il examine d'abord les éléments de la société pour passer ensuite à la question du maintien et du développement de la société; c'est pourquoi en traitant de la politique les anciens caméralistes divisaient cette science en „pars constitutiva“ et „pars administrativa“. Sur la première partie Joh. Fr. Horn écrivit son livre connu „Politicorum pars architectonica de civitate“, et sur la seconde partie Seckendorff composa son „Fürstenstaat“, où il considère particulièrement l'état des choses en Allemagne. Précisément parce que Seckendorff s'appuyait sur la *Politique* d'Aristote, il lui fut possible d'écrire à un âge aussi précoce un traité aussi solide que son „Teutscher Fürstenstaat“.

Même des gens qui comme Becher, Hörnigk et Schröder avaient rompu en apparence avec la politique scientifique et se consacraient entièrement à la politique pratique, construisaient, comme on peut le constater, sur des bases aristotéliciennes; cela s'aperçoit particulièrement dans les écrits de Becher, qui sont du reste antérieurs à ceux de Hörnigk et de Schröder.

On comprend que la connaissance ainsi faite avec la philosophie politique grecque devait fournir au sujet des impôts des vues toutes différentes de celles que le droit romain avait imposées jusque là; et il était naturel aussi que les impôts indirects vinsent au premier plan, maintenant que l'on comprenait l'importance de la circulation et des échanges. Cette conception nouvelle se manifeste d'assez bonne heure chez des auteurs espagnols qui appartiennent à la dernière période de la scolastique. Ils discutent d'une manière approfondie les avantages et les défauts des impôts indirects. Comme nous l'avons vu, l'idée de justice selon le

droit romain s'accordait avec celle d'Aristote. C'est donc sur ce point que les derniers scolastiques dirigèrent d'abord leurs attaques. Molina démontre qu' Aristote distingue entre deux sortes de justice, une justice étroite qui caractérise une vertu spéciale, la vertu cardinale, et une justice plus large, qui comprend toutes les vertus civiques. Cette dernière est supérieure à l'autre en ce sens qu'elle ne s'applique pas seulement aux rapports mutuels entre les sujets, mais au bonheur de la société toute entière. La tâche des hommes d'État n'est donc pas de veiller à ce que la justice spéciale se réalise, mais d'organiser les lois et l'administration ainsi que l'exige le „commune bonum“. Dans le cas des impôts, cela signifie qu'il y a lieu de considérer un critérium autre et peut-être plus important que celui de la justice étroite; et cette idée coïncide très bien avec le changement que subit alors la conception des rapports entre l'État et l'individu; ainsi donc un impôt peut fort bien être „justum“, même s'il n'est pas conforme à la „proportio geometrica“. Partant de cette considération capitale, les derniers scolastiques en vinrent à être très favorables aux impôts indirects, et leurs écrits furent pour les anciens caméralistes allemands un arsenal d'arguments pour la défense des impôts indirects. Dans notre résumé il n'est pas nécessaire d'examiner ces arguments; ce sont les mêmes que l'on présente encore tous les jours. Comme on le comprend facilement, l'idée de l'État conçu comme cause de l'apparition de l'économie monétaire devait avoir pour conséquence de placer en première ligne les questions financières. Nous citerons pour preuve les nombreuses dissertations sur l'„ærarium“ qui parurent en Allemagne au XVIIe siècle, avant que la science politique consciente fût créée et séparée de la politique pratique. Du reste le mot „ærarium“ ne représentait pas la caisse publique au sens moderne, mais plutôt un trésor d'État. Les auteurs en question affirment qu'il est juste que l'État ait de l'argent à sa disposition pour pouvoir faire face à toutes les obligations qui lui incombaient d'après les anciens caméralistes. Mais on ne se représentait pas le trésor d'État comme de l'argent accumulé et mis de côté; cette conception eût été contraire à l'idée qu'on se faisait de l'argent comme moyen de circulation. Détail assez caractéristique, nous voyons sur la gravure frontispice en taille-douce de l'ouvrage de Klock intitulé „Tractatus de ærario“ un coffre plein de monnaie lequel porte l'inscription „æquitate accepti expensi“. C'est seulement après avoir fait connaissance avec la philosophie politique des Grecs que l'on inaugura une nouvelle distinction, différente de celle du droit romain, entre „fiscus“ et „ærarium“.

Dans son ouvrage „de ærario“, Klock montre qu'il s'est approprié diverses idées que les „novi politici“ avaient mises en lumière dans leurs écrits; en particulier il a modifié ses idées sur les impôts indirects, mais il n'arrive pas à comprendre que ces impôts peuvent être meilleurs que l'impôt selon le droit romain.

Il n'y a guère d'auteur qui ait présenté une défense aussi chaude des impôts indirects que Tenzel dans son ouvrage „Entdeckte Gold-Grube in der Accise“. L'impôt qu'il préconise ici, c'est avant tout l'accise générale, L'impôt doit être mis sur la consommation de certaines denrées; il ne pourra dès lors faire de tort au commerce. Car, ainsi que nous l'avons vu, ce n'est pas aux boutiquiers, aux

détaillants que songeaient les caméralistes quand ils parlaient du commerce; c'était sur des marchandises telles que viande, bière et pain que devait porter d'après Tenzel l'accise générale. Le projet d'impôt de Tenzel porte des témoignages évidents de la distinction faite par l'ancien caméralisme entre „permutatio naturalis“ et „mercatura“.

Décadence de l'ancien caméralisme. C'était donc à la politique d'Aristote que s'était attaché l'ancien caméralisme. De nombreuses déviations se produisirent dans leurs idées, notamment parce qu'ils n'étudièrent pas l'*Économique* en même temps que la *Politique*.

Il vint naturellement un moment où l'on cessa de tirer profit de la *Politique* d'Aristote et où l'importance prise par cette œuvre ne pouvait qu'entraver l'étude de la science politique. De même que le piétisme à la fin du XVIIe siècle s'éleva contre une foi dogmatique figée et fit appel à la vie religieuse intérieure, de même divers auteurs, et surtout Chr. Thomasius, attaquèrent à la même époque la domination exclusive de la politique aristotélicienne dans le domaine de la science de l'État. En un certain sens Thomasius continue le mouvement que Becher, Hörnigk et Schröder avaient inauguré avec leurs ouvrages sur la politique pratique, car il place l'art de la politique au-dessus des spéculations relatives au meilleur État. Mais tandis que les trois auteurs mentionnés n'avaient pas de critérium fixe pour déterminer ce qui était utile et ce qui était nuisible, Thomasius trouve un critérium dans la raison. Thomasius attribua au bon sens la place d'honneur, et ainsi se trouva brisée l'autorité dont Aristote avait joui jusque-là dans la politique. Mais dans la constitution de la science politique sur de nouvelles bases ce n'est pas la philosophie de Thomasius qui fut appliquée, c'est la philosophie de Leibniz popularisée par Chr. Wolff.

Un point capital dans la philosophie de Wolff, c'est qu'à côté des sciences philosophiques il établissait dans son système la technologie, autrement dit la pratique et la connaissance empirique. Or comme l'idée fondamentale de Wolff était que tout ce qu'on avait trouvé par déduction en partant des principes généraux de la raison était d'accord avec la pratique empirique, la connaissance acquise par voie d'expérience devait se placer au premier plan. L'union de la théorie et de la pratique réclamée par Thomasius se trouvait ainsi mise en système par Wolff.

Ainsi les sciences reçurent une nouvelle base et l'ancienne science camérale avec sa reproduction des pensées d'Aristote fit place au nouveau caméralisme qui repose sur la philosophie empirique; la différence qu'il y a entre les fondements de ces deux théories, l'ancienne et la nouvelle, est précisément celle qui existe aussi entre le mercantilisme et le néo-mercantilisme.

Il va de soi qu'on trouve aussi dans le nouveau caméralisme de nombreuses traces d'influence aristotélicienne; ce qu'on appelle raisonnable, c'est ce à quoi l'on est habitué, jusqu' à ce que l'expérience enseigne le contraire, et une philosophie du bon sens devait nécessairement comprendre en elle beaucoup d'idées traditionnelles.

Wolff a été appelé le philosophe de l'État administratif, et non sans raison, car il professe avec énergie que c'est seulement dans l'État qu'il est possible d'atteindre à la perfection et il en vient à demander que, les citoyens étant incapables de voir que leur propre avantage coïncide avec celui de l'État, celui-ci ait le droit d'intervenir partout. D'autant plus fallait-il réclamer que les fonctionnaires connussent les lois naturelles auxquelles obéissait la vie dans l'État. Dans son livre intitulé „Oeconomica methodo scientifica pertractata“, on voit que Wolff continue à comprendre l'économie politique comme la science des „societates minores“. Il y examine la vieille question du rapport entre l'économique et la politique et il démontre que la politique doit reposer sur l'économique. Mais Wolff ne donne pas à proprement parler de contenu à l'économique.

Il fallait maintenant construire sur les nouvelles bases une science qui unît l'économique et la politique en observant leurs rapports naturels. Cette œuvre prit du temps; et ses difficultés se révèlent par la pauvreté de la littérature dans la période comprise entre 1690 et 1720.

En 1716 Amthor publia sous le pseudonyme d'Anastasius Sincerus un ouvrage intitulé „Project der Oeconomie in Form einer Wissenschaft, nebst einem unmassgeblichen Bedencken wie diese Wissenschaft beydes in Theoria und Praxi mit mehrerem Fleiss und Nütz getrieben werden könne“. Cet ouvrage est très remarquable. D'après l'auteur, la science économique, comme toute la philosophie pratique, repose sur la physique, en ce sens que les objets exigés par l'économie („Haushalt“) sont tirés des règnes minéral, végétal et animal. Le point principal dans l'économique est l'acquisition des biens. C'est pourquoi les manières diverses dont se fait cette acquisition doivent servir de base à la division scientifique de la science économique. Au moyen de la comparaison établie par Wolff entre les deux séries de connaissances, Amthor en vient à donner aux „divitiæ naturales“ leur juste place. Cependant ce n'est point l'essai d'Amthor qui sert de point de départ à la science nouvelle. Déjà en 1712 Rohr avait publié une „Disputatio de excolendo studio oeconomico tam principum quam privatorum“. Ici les lignes de démarcation sont tracées d'une manière différente de celle jusque-là en usage; mais l'appréciation détaillée de ce livre et de son importance sort du cadre de cette étude et rentrerait dans une description de la nouvelle science camérale.

INDHOLD

	Side
Indledning.....	57
Den moderne Statslæres Fremtrængen:	
I. Humanismens Betydning.....	65
II. Jean Bodins Skrifter.....	67
Tilløb til en Statslære hos tyske romerretlige Jurister:	
I. Retsvidenskaben i Tyskland og dens Stilling til Kravene om en Statslære.....	73
II. Den juridiske Skattelitteratur:	
a. Den gængse Opfattelse af denne, særlig af Kaspar Klocks Skrifter.....	76
b. En analog Litteratur i Italien.....	79
c. Almindelig Karakteristik.....	79
d. Inddeling af offentlige Byrder.....	81
e. Opfattelsen af Staten.....	85
f. Retfærdig Skat.....	87
g. Formueskatten.....	89
h. Skatteansættelse.....	91
i. Indirekte Skatter.....	96
k. Vort Resultat.....	98
Den aristoteliske Politiks Betydning for den ældre Kameralvidenskab:	
I. Politikernes Syn paa Aristoteles „Politik“ (og „Økonomik“):	
a. Ældre Politikere.....	100
b. Conring.....	106
c. Økonomikens Ægthed.....	108
II. Den aristoteliske Politiks Indflydelse:	
a. Ældre Politikere.....	111
b. Seckendorff.....	120
c. Praktiske Kameralister.....	121
d. En ny Opfattelse af Skat.....	125
Den ældre Kameralvidenskabs Opløsning:	
I. Thomasius' Angreb paa Aristoteles.....	134
II. Karakteristik af den nyere Kameralvidenskabs Dannelse:	
a. Wolffs Filosofi.....	138
b. Forsøg paa at opbygge den nyere Kameralvidenskab paa Oplysningsfilosofien.....	141
Résumé.....	144

INDEX

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200